İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları No. 750

René KÖNİG

Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş

ve

Sosyolojide Ampirik Araştırma Tekniklerine Giriş

Yenilik Basımevi
İSTANBUL
1958

Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş

Konferansımıza «giriş» sözü ile başlarken, her şeyden önce sosyal araştırmaların bu yeni araştırma kolunu genel soyologıye bağlıyan belli ana soruları açıklamakla ılgılend ğımızi gostermek istıyoruz. Bununla uzun b.r zamandan beri dikkati çekmeye başlıyan bir ihtiyacı karşılayacağımızı sanıyoruz. **Alfred Sauvy** 1951 yılında aynı «giriş» kelimesile adlandırdığı bıdır sini yazdığı zaman)cfr. Introduction a l'étude des pays sous-développés, in:Populatıon VI, 4 ; octobre 1951, pp. 601. sq.), problemin geniş bır çerçevesini çızmeğe çalışıyordu, Sauvy'nin geri kalmış alanların belirlenmesi için yaptığı on testte herşeyden önce d.le gelen bu idi. Ama «Internat onal Research Office on Social Implicat ons of technological Change» tarafından 1 Mart 1954 - 6 Mart 1954 arasında «International Social Science Council» kadrosunda yaptığı bir symposion sonuçlarının gösterdiği gibi, problemin durumu o zamandan beri tamam le değişmiştir (vergl. das ausgeze chnete Protokoll von George Balandier BİRİSPT 6-S, 1-54; 31. März 1954). Kısaca şu gösteriliyor : «İlk karşılaşmalardan :tibaren terminologie ve kavramların düzenlenmesi problemleri çahşma seansları boyunca ilk plânda bir rol oynamaya başladığı görülüyordu. Bu, araştırmanın aktuel htiyaçları sebebile elde bulunan malzemenin kritik bir değerlendır lmesi ve tespiti için bir yol çizmenin zarurî olduğunu ifade ediyor». Balandier de aynı görüşü daha sonraki raporlarından birinde belirtmişt r, bu rapor bir kaç önemli notla porblemimizin teorik olarak kavranması iç n çok hizmet etmektedir ki, biz de bunu çıkış noktası olarak alacağız (cfr. Conséquences soc ales du progres technique dans les pays sous-développés, in : Current Sociology III, 1;1954-55).

Gerçekten, ger' kalmış alanlar gibi böyle kar:şık bir olayın, daha önce etrafl:, konkret bir araştırma yapmadan ele alınması imkânsızdır. Hattâ a-

raştırmada, problemin gerçek çevresini ve yakın problemlerle bağlantısını gösterinceye kadar belli bir plânsızlık bile istemeye değer. Ama, bununla birlikte, erişilen sonuçların kavram bakımından inventaire' ni yapmak ve aynı zamanda bu yeni porblemin yerini genel sosyolog kadrosu içinde yeniden incelemek için zaman zaman durmak da lâzımdır. Bizim bu incelememiz de bu çeşit bir teşebbüse bir hizmet etmey , buna bir şey katmayı gerekt riyor, bununla da, -hiçdeğ lse Avrupada- Sauvy ile başlıyan Balandier'de sona eren bir çizgi içinde yer almış oluyoruz.

Bugün formel karakterli iki soru üzerinde tam bir açıklığa erişilmiş gibidir: 1) gelişmemiş yanut geri kalmış alanlar probleminin yüksek pratik implications ları yanında teorik bir açısı da vardır ve bunlar 2) hiç şüphesiz yalnız bir bilimle başarılamazlar, ancak çeşitli bilgi kollarının aralarında birlikte çalışması ile başarılı olurlar. Bu ikinci problemin pek esaslı bir karakter sttığı vardır: bu problem modern sosyal bilimler araştırmalarının metod bakımından çok önemli kılavuz-motivinin bu durumda da dile geldiğini gösteriyor. Bundan başka şunu da belirtelim ki, bilgi kollarının aralarında birlikte çalışmaları burada bilhassa çok lüzumlu ve karışık bir iştir, çünkü geri kalmış alanlar probleminde, Balandier'nin de Marcel Mauss'a dayanarak belirttiği gibi, bütün halinde sosyal fenomen bahis konusudur, bu fenomen de geçmişteki işleme tarzlarında çoğu zaman belli bir tekyanlılık gösterse de, gerçeğin sayısız tabakalarına uzanır. Geri kalmış alanlar problemi ile her şeyden önce iktisatçılar ve nüfus problemlerile uğraşan bilginler klasik tarzda meşgul oluyorlardı (Jüngstens noch in höchst umfassender Art Alfred Sauvy, Théorie générale de la Population, vol. 1 : Economie et population, Paris 1952, vor allen die Kapitel 14-18). Ama öte yandan bu problem bugün Amerikan kültür-anthropologları tarafından da ele alınmıştır, bu anthropologlar insanlar hakkında tamam le birliği olan bir bilimi, böylece de insanlar hakkındaki traditionel bilimlerin aralarında bir işbirliği yapmalarını aslında gözönünde bulundururlar. Böylece, ilerde yeniden tek yanlı bir çalışma tarzına bağlanacağımızdan artık korkmamalıyız.

Burada, söylendiği gibi, tam bir anlaşma varsa da, bu bizim ilk problemimizin cevabı için belli bir güçlüğü ifade eder, bu problem şu idi : geri kalmış alanlar probleminin teorik bir açısı olup olmadığı. Bir çok bilgi kollarının aynı zamanda ortaya çıktığı yerde şöyle bir şey olabilir : teorik karakterli yetki kavgaları yüzünden asıl araştırma arka plâna geçer, bunun sonucu olarak da problemin pratik zarureti her türlü teorik tahlilleri aksatır, ve kararlar sadece rutine uyularak siyasî yahut sırf idarî bakımdan verilir. Eskiden de hep böyle olurdu, meselâ bu geri kalmış alanlar

problemi sadece sömürge halkları şeklinde karşımıza çıkıyordu. Bu yüzden sömürge sosyologis belli b r takım başlangıç noktalarından ileri geçememişti, oysaki bu sosyologi, geri kalmış alanlarla teorik olarak meşgul olman n gerçekten her bakımdan öncüsü olabilirdi. İkinci dünya harbinden sonra, geri kalmış alanlar problem ni yen bir tarafsız araştırma konusu yapmak için, tamamile teorik bir ilgi uyanmıştır: bu ilgi şu tesirlerle ortaya çıkmıştır: yeni tarzda politik düzenlenmeler n baskısı, bunun yanında eski sömürgec düşüncelerden gittikçe uzaklaşma (Birleşik devletlerin baştanberi bir türlü sömürgeci ruha karşı itimat etmiyen b r tavır takındığı sırada, gerek İngiltere, gerek Fransa için dikkat çekici bir şey) ve n hayet, bugün en az ik büyük form içinde insanlığın kurtulması için savaşıldığı ihtarı. Bu teorik ilgi, geniş anlamında, kısmen pratik karakterli de olsa, objektiv istikamet'erin ortaya çıkmasına yarar (wie etwa das «po nt IV Programm» der Vereinigten Staaten). Burada bundan başka bugün hakim olan, özel b r thema ortaya çıkar, bu da teknik ilerlemelerin sosyal-kültürel tesirleri (eskiden hakim olması gereken başka problemlere karşılık olarak meselâ Antik dünyada galip milletlerin köleliğ kurması, Ortaçağdan beri hristiyan olmıyan dünyanın hristiyanlaştırılması, Aydınlanma Çağ ndan ber Analphabetisme'e karşı savaş v.b. gibi). Bu gün bu bakımdan ortaya çkarılan ma'zeme, Baland er'nin bibliografisinden başka S C. Gilfillan'ın özel b'bliografisinin gösterdiği gibi, pek çoktur. (Social Implications of technical Advance, in : «Current Soc'olog» 1, 4; 1953.)

Bu son zamanlarda gelişmem ş denilen alanlardaki modern tekniğin ve üretme tarzlarının şemasında bir kaç önemli sınırlama olmuştur. Bu her şeyden önce terminologie ile ilgilidir. Amerikalıların kullandığı «under-developed countries» kavramı, Savy'n n 1951 de işaret ettiğ gibi (lc. p. 601), bu hususta tamamlayıcı kavramlar kurduramadığından, yanlış anlaşılmaya imkân verir. Bu anlamda, gerçekte, «gel şmemiş» alanların karşısına konulabilecek olan «yeter derecede» gelişmiş bir alan yoktur; çünkü bir memlekette hiç bir zaman bütün teknik ve bunun g bi imkânlar bol miktarda her türlü sosyal sınıfların istifades ne sunulmamışlardır (yahut h ç değilse sunulamazlar). Böylece Sauvy bu kavramın yerine geri kalmış alanlar («pays attardés») kavramını koymuştur, bu kavram da, şu basit soruyu sorarsak, kolaylıkla görülebildiği gibi, pek de açık değildir: bu geri kalmış olma çin ölçünün nerede bulunacağı.

Burada ortaya çıkabilecek en büyük yanlış anlayış modern industri sisteminin batıdaki etnozentrism'idir. Bu yanlış anlayıştan b zim bugün, her türlü teorik tartışmadan daha fazla tesir eden şu olaylar kurtarır : sosyal bilimlerdek tartışmalara doğu milletlerinin de ilg lerinin artması, ba-

tının ethnozentrism'i ile perspektivlerin daralmasına karşılık, doğu milletlerinin bambaşka olan kendi değer tasavvurların: b'r düzenleyici olarak koymaları. Şuhalde bu şartlar altında «geri kalmış» kavramı, artık doğrudan doğruya, teknik-ekonomik anlamda geri kalmayı ifade edemez: böyle denild'ği taktirde, bu tipik batıca bir önyarg: olurdu; geri kalmış kavramının bunun yanında başka b'r anlamı, hem de - hemen söyliyeceğimiz gibi - daha az özel bir anlamı olması gerekiyor. Batının ethnozentrism'ne karşılık doğu kültürünün bazı sahalarda kendisini üstün tutması meselesinde şuna dikkat etmek gerekir ki, teknik - ekonomik gelişme yahut geri kalma görüşü hiçb'r zaman tamamile dışarda bırakılamaz; bu görüş ancak relat'fleştirilir ve bu görüşün yanında, tarihin ilerlemesi ile ortaya çıkan, bazı başka değerler de tanınır. Suhalde bizim karşımıza koordinat - sistemler, sosyal durumlar, konfiguration'lar, yahut koniunktur'lar çıkmaktadır ki, bunların da her b'ri tek tek karakterlendirilebilir ve bunların içinde bir toplum ya daha fazla gelişmiş yahut da daha fazla geri kalmış olarak karşımıza çıkabilir.

Bütün bunlar kabul edil'nce doğrudan doğruva söv'e bir sonuc ortaya çıkar: geri kalmış ve gelismis toplumlar arasındaki kontrast, prensip itibarile yalnız geleneklere bağlı kaldığı söylenen toplumlarla ilerlemeyi esas olarak alan toplumlar arasındaki karsıtlıkta meydana gelmez, bir ve aynı sistem içinde de bu kontrast vardır. meselâ modern tekn'k - ekonomik sistem icinde dah'. Meselâ kömür, buhar, demirle bel'rlenmis bir industri sistemin'n, bunların vanında bevaz kömürün, elektriğin ve elektromotorla bağlı olan infilâk motorunun gelişmesi'le belirlenmiş olan bir industri sisteminden hic süphesiz geri olduğu tamamile acık bir sevdir. Süphesiz bu sadece üretme tarzının cercevesi içinde kalmaz, bunlara bağlı olarak sosval sınıf sistemi içine kadar vavılır. Burada ölcü olarak bütünleşme durumunu, alırsak, görülür ki, eski industri - ve buna karsılık olan sınıf sistemi - öteklerden daha az bir bütünleşme derecesi gösterirler (meselâ sert sınıf kavgaları). Bu bir kere kabul edildi mi, artık sonuçlarının da önüne geçilemez, suhalde geri kalmış alanlar problemi, hatt industri toplumunun içinde bile ortaya çıkar, hem de hicbir zaman, sadece iki ekonomi sisteminin karsı karsıva konusu anlamında, sehir ve köy karsıtlığının alışılmış ve b'l'nen formu içinde değil, **industri sisteminin kendisinin içinde bir tabakalanma olarak ortaya çıkar.** Bu şu demektir : gelişmiş ve geri kalmış alanlar arasındaki çatışmadan çıkan problemler artık her bakımdan birbirinden uzakta ilerlemiş industri toplumları ile eski sömürge-halkları arasında değil, industri toplumunun içinde de karşımıza çıkarlar.

Böylece, geri kalmış alanlar problemini kendi özelliğinden kurtarmak, genel düzen içinde sosyolojik bir problem olarak tanımak zarureti tabiî olarak ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, gelenekçi ve industri bakımından ilerlemiş toplumlar arasındaki karşıtlığın, industrileşmiş sistem içindeki daha gelişmiş ve daha geri kalmış alanların bulunuşuna hiç olmazsa bu bakımdan uygun olmadığı görülüyor. Hattâ şuna da işaret edelim ki, bugün, industrileşmeye başlamış olan eski sömürge-halklarının karşısına çıkan bir çok problemler, sadece gelenekçi bir kültürün teknik ilerlemelerle olan çatışmasında değil, **ayrıca industrileşmenin geri kalmış bir formu ile, meselâ kapitalismle tartışmada da** ortaya çıkarlar. Şu şekilde söylenerek, başka türlü de yorumlanabilir : bu kültürler, tamamile başka türlü değer sistemleri olmasına rağmen, Avrupada büyük nüfus artışlarının ortaya çıkışı sırasında olduğu gibi, aynı çatışmalara maruz kalmışlardır, meselâ bazı doğu ülkelerinde (Japonyada, Çinin bir kısmında, Hindistanda) yahut meselâ güney Afrikada yahut Marokko ve Cezairde olduğu gibi nüfusun büyük bir kısmı proleterleşmiştir ; bundan başka bu sonuncu halde enteresan perspektivler ortaya çıkar : bu yerli proleterlerin bir kısmı yığın-şehirlerini dolduran ve kabartan bir şekilde memleketlerinde kalır, buna karşılık başka bir kısmı da sömürgenin ana-vatanına, Fransaya göç eder ve orada en aşağı derecede yoksul bir proleterliği kurarlar, ve en ağır sosval düzensizliklere maruz kalırlar, Ama bütün bu hallerde bizim problemimizin durumu, şimdi belirtmeğe çalıştığımız, özlü bir değişme geçirir, bunu sonra daha esaslı olarak göreceğiz.

Geri kalmış alanların klasik problematiği şu sonuca varır : iki ayrı sosyal, ekonomi ve kültür sistemi arasında bir «çatışma» meydana gelir. Bu anlamda Balandier de, en önemli güçlüğün gerçekte «dıştan» gelen teşirlerde bulunduğunu, kısaca belirtmişti. «Gelişmemiş memleketler teknik ve ekonomik ilerlemelerinin unsurlarını dışardan getirtmişlerdir, ve bu ilerleme kendisini belirliyen faktörlerin ortaya çıktığı andan itibaren bir artma göstermiştir». (Conséquences sociales..., p. 40) Bu kısmen doğrudur; ama tamamile doğru olup olmadığı başka bir meseledir. Dışardan gelen her çeşit çatışmaların gelişmeye nasıl engel olduğu sosyolojik gelişme öğretisinde uzun zamandanberi bilinen bir sevdir. Bunun yanında şunu da bilmemiz gerekiyor ki, içten gelen, bağımsız olarak teşirde bulunan gelişme itilimleri de vardır, meselâ belli bir toplum sadece kendi gelişmesinin içinde mevcut olan bir mantığı takip eder, bununla da bir initiativ elde eder, hattâ bazen gayet sınırlı olarak hayat imkânları arasında belli bir seçme yapar. Bu aşağı yukarı, kısa bir zaman öncesine kadar arkaik bir yüksek kültür durumunda yaşıyan kültür-milletlerinin durumudur, bun-

lar Avrupalı sömürgecilerle devamlı bir çatışma halinde bulunmamışlar ve bağımsızlıklarını kaybetmemişlerdir. Demek ki bu görüş o zamanki sömürgeci milletler tarafından istismar edilmiştir, bunlar dışardan relativ olarak daha az rahatsız edilerek kendi yollarında gelişen milletleri hiç hatırlarına getirmemişlerdir, meselâ Siam'da olduğu gibi, 1868 den beri yerli kırallar, bilhassa Mongkut ve Chulalongkorn bazı Avrupalıların yardımı ile memleketlerinde içerden bir reform yapmışlardır. Japonya da bu saydığımız milletler içine girer, Japonya da böyle iki otonom gelişmeye yol açmıştır, Japonya, İ. S. 5. yüzyılda Çin kültür unsurlarını ele almış ve onu kendine göre şekillendirmiştir, ve 1868 den itibaren Meiji-Aera'da batının teknik-industri sitemini hiç olmazsa kısmen kurmuştur, (bu da gerçekten yeni ve kendine mahsus problemler ortaya koyar, çünkü halkın başka başka kısımları birbirlerinden tamamile ayrı sistemler içinde yaşamak zorunda kalırlar). Japonya daha önceden ötekî dünyadan tamamile sistematik olarak ayrı yaşadığı için, Japonyada tam manasile otonom bir initiativ'den bahsedebiliriz. Balandier'nin raporunda Japonya misalinin tek bir defa bambaşka bir münasebetle bahis konusu oluşu bize çok karakteristik gözükmektedir. Bana kalırsa bu misallere birçoklarının daha ilâve edilmesi (bilhassa isole edilmiş kültürlere ait misallerin) ve bunlara dikkatin çekilmesi gerekirdi. Bu konuya muhakkak ki kısmen Rusya, ve doğu federal cumhuriyetleri ve her çeşit millî birleşik milletleri de girer, ancak bunlar hakkında bizim maalesef yeter derecede bilgimiz yoktur. Endonezya gibi ikinci dünya harbinden sonra siyaset bakımından tamamile otonom bir hale gelmiş ve böylece yeni bir gelişmeye adım atmış milletleri incelemek de aynı derecede önemli olurdu, Liberia gibi çok enteresan bir orta form teşkil eden alanları da incelemek çok önemli olurdu, çünkü bu alan yerli zenci nüfusla başkan Monroe'nun hürriyete kavusturması ile Amerikan Birleşik Devletlerinden gelen zenci köleler ve Amerikalı nüfusu birleştiriyor.

Meseleye bu yönden bakacak olursak eski ve bilinen malzemenin yepyeni açılarla ortaya çıktığını hemen görürüz. Misal olarak güney Arizonada Pauago - kızıl derililerinin 1900 yılından az önce tekerlek ve atlı arabayı kullanmalarını ele alalım (cfr. Edward H. Spicer, Editor, Human Problems in Technicological Change, New York 1952). Normal olarak bu misal şu şekilde yorumlanabilir: teknik bir yenilenmenin ortaya çıkışının sonuçları daha önceden görülemez. Ama bundan başka bu sonuçlar bazen çok iyi bilinebilir de: bu sonuçlar yeni bir vasıtanın sunî bir şekilde ortaya konuşu ile dış şartlarla belirlenmiş olmaktadır ve bu şartlar bu vasıtaları kullanan milletlerde öyle kuvvetlerin ortaya çıkması-

nı sağlarlar ki, bu sayede **aktiv bir uymayla bu yenilenmenin önceden görülemiyen bir değerlemesini doğururlar.** Meselâ köyden birinin demirciliği tahminden çok daha çabuk öğrenmesi buna bir misaldir. Başka bir misal de papagoların kendilerine dışardan verilen ve bakımını hiçbir şekilde bilmelerine imkân olmıyan arabayı su için bir taşıt vasıtası olarak kullanmaları tamamile kendilerine ait bir buluştur. Yazın oturdukları yerden kışın oturdukları yere taşınırken arabayı kullanabilmek için yol yapılmasının zarurî olduğu fikri de papagoların aynı şekilde kendi buluşlarıdır. Eskiden kadınlar ve çocuklar odun toplamaya gittikleri halde, şimdi erkekler sistemli bir şekilde odun kesmeye başlamışlar ve bunun hasılatını, kendilerine yakın şehirlerle meselâ Tuson'la temasa geçerek, ticarî bakımdan da değerlendirmişlerdir. Bütün bunlar traditionel sosyal formların değişmesine götürmüştür, ve bundan, kışın oturulan yere taşınma esnasında kendilerine verilen arabayı aile içinde kullanma sırasını tesbit eden yeni bir düzen de ortaya çıkmıştır. Denilebilir ki bütün hayata böylece yeni bir hareket gelmiştir, ama bu hareket yalnız dışardan gelen bir tahrike cevap değildir, dışardan gelen bu uyarım önce kabul edilir, sonra **bu uyarım tamamile kendiliğinden bağımsız olarak gelişir. ve böylece papagolar kendi hayat şartlarına göre tamamile yeni değerlendirme imkânlarını keşfederler.**

Bunun aksi olan, dışardan gelen bir teknik yenilik ve düzeltmenin yerli halk tarafından reddedildiği haller daha avdınlatıcıdır. meselâ Lima de Peru'nun 300 mil kuzevinde Viru köyünde bir kavnağın acılması münasebetile Allan R. Holmberg'in bildirdiği gibi (cfr. S. H. Spicer l. c.). Tahminen 2000 kişinin teşkil ettiği bu küçük topluluğun su ihtiyacı çok kötü ve intizamsız bir şekilde halledilmişti. Avni zamanda bu kövde oturanlar çok fakirdiler ve bu su durumunu kendiliklerinden düzeltecek bir durumda değildiler. Uzun zaman süren müzakerelerden sonra hükûmet bu işe ilgilenmeye karar verdi. İlk sondajın vapıldığı günde, bu işe karşı halkta tam bir ilgisizlik hissedildiğinden, sondajı idare eden teknisyenler işin durdurulmasını tavsiye etmişlerdi Bu ilgisizlik mahallî politikavla ilgili bir çok sebeplerden çıkmaktavdı. Holmberg bu sebeplerden bir tanesini ele alır ve bu su meselesinin suva tapan mahallî ritlerle ilgili olduğunu söyler. Ovsaki bu teşebbüste bulunulurken bu inançların harekete getirilmesine dikkat edilmemişti (meselâ sondajın ne zaman ve nerede vapılması gerektiği hakkındaki tartışma yerli halkın su ritleriyle ilgili bayram gününe tesadüf ettirilmişti) halkın davranışı «statik ve kötümser» olmıyacaktı. Başka bir deyimle bu teşebbüs bir yandan politik sebepler yüzünden reddedilmişti, çünkü köyün ileri gelenlerinin bu mesele üze-

rine yeter derecede ilg'leri çekilmemişti. Başka bir sebep de sondaj'n az sevilen bir arazi sahibinin arazisinde yapılacağı fikr' ve aynı zamanda bu sondajdan istifade edeceklerin in'tiativ'lerinin uyandırılmamış olmasıdır.

Geleneğe bağlı kültür tip'ndeki «kapalı» bir toplum sisteminin esasen bütün yeniliklere kapalı olacağı ve kendiliğinden b'r initiativ ve aktivite geliştiremiyeceğ' fikri de yürütülebilir, ancak bunun böyle olmadığı misal'erle ispat edilebil'r. Avustralyanın Cape York yarımadasının batı sahilindeki Coleman nehrinin ağz'nda oturan ve yakın bir zamana kadar taş devrinde yaşıyan ve çok «primit'f» insanlar olan Yir Yoront'lara bile meselâ ilk defa çelik balta ver'ldiği zaman davranışları böyle olmamıştır. Elbetteki misyon merkez'eri tarafından idare edilen bu hadise bir takım bozuk sonuçlar doğurmuştur, ama bu su anda tartışma konusu olamaz. asıl önem'i olan bu vesile'le b'r faaliyetin geliştirilmiş olmasıdır. oysaki eski taş baltaya bir totem (yani kutsal bir şey) nazarile bakılıyordu ve bu toteme ancak yaşlı erkekler sahip olabiliyorlardı, aynı zamanda taş balta bir kudret de 'fade ediyordu, ve nihayet kuraklık zamanlarında yapılan büyük bayramlarda önemli ticaret vasıtası olarak da ortaya çıkardı. Bütün bunlara rağmen çelik balta, kullanma sahası taş baltadan daha geniş olmadığı halde büyük bir ihtirasla kabul edildi. ancak buradaki halkın initiativ' (paragoglar misalinde olduğu gibi) ileri gitmemiş ve bu halk bu yeni vasıtayı kullanmada yeni imkânlar yaratamamışlardır. Buna karşılık sosyal sonuçları çok mühim olmuştur. bu yeni durumda kadınlar ve gençler de balta sahibi' olduklarından yaşlıların prestiji, bu şekilde de sosyal düzen'n bütünü sarsılmıştır. Aynı durumun enteresanl'ğı şu misalde daha iyi ortaya çıkıyor. aynı insanlar suda naklivat için bir çeşit hafif ağaç parçaları kullanmaktadırlar ve kendileri yüzerek ve yüzerken bu parçaları iterek nakil işlerini görürler, oysaki aynı insanlar kendilerinden 45 mil kuzeyde oturan kabi'elerin Kanu kullandıklarını pek iy' bilmektedirler. Ancak bu Kanu tamamile mitolojiye a't bir taşıt olduğundan, kendi ecdadımızın bu Kanulara sahip olmadığ' bilindiğinden bu sahada özel bir faal'yetin geliştirilmesine imkân yoktur ve imkânsız bir situationdan da aktiv değişmeler çıkarılamaz.

Avrupa menşeli yeni eşyanın totem sisteminde kabul edilmesinin de mümkün olabileceğini baz' hadiseler göstermektedir, meselâ çelik baltada olduğu g'bi. Yaşlı erkeklerin prestijlerini yeniden kazanmak için, meselâ bir «diş macunu kültü» kurdukları görülmüştür (enteresan taraf da diş macununun anthropologlardan çalınmış olmasıdır). Eski düzenlerin tesirini yeniden kuvvetlendirmek için, hattâ esas itibarile görevleri b'linmiyen yeni şeyler kullanılmaktadır, bu kullanış sadece bir büyü için olsa dahi.

Yukarda gösterdiğimiz bu gibi durumlar diş macunu misalindeki gibi her zaman böyle basit ve zararsız kalmaz. L. S B. Leakey çok aydınlatıcı olan «Mau Mau and the Kikuyu» adlı eserinde (London 1952) meselâ Kikuyu'ların arzuları ile yüksek bir hayat seviyesine bağlanmaları gibi bir sürü özel şartların yanında Mau Mau hareketinin, her şeyden önce eski traditionelleşmiş hayat sistemi ile beslendiğini ve öylece bu hayat sisteminin birdenbire çok büyük bir şiddetle ortaya çıktığını göstermiştir. Mau-Mau-yemini gerçekte bu yemine katılanları sıkı sıkıya birbirine bağlıyordu, öyleki bu yemine muhalifler bile katılıyorlardı; belki kendi başlarına aktiv olmuyorlardı, ama buna rağmen, gördükleri şeyleri polise haber vermiyorlardı. En büyük karşı durma bilhassa vaftiz edilmiş, gerçek hristiyan olan Kiuyus'lardan geliyordu. Bunlara eski eminin büyüsü artık tesir etmiyordu.

Bundan başka gelenekçi kültürün eski düzeninin bozulması, hiçbir zaman, beyaz insanların yeni tekniğinin girmesi yüzünden olmuştur denemez, sadece iki ayrı geleneğin çarpışması sonucunda bu olabilir. Altın Sahil'deki Aschanti misali bunu gösterir, bunlardaki (bütün dinî düzenin çok önemli bir parçası olan) kabile başkanlığı, başka bir hakimiyetin, yani İngiliz valilerinin, sadece bulunması ile çok ağır surette sarsılmıştır 1900 Yılında valinin Aschanti'lerin birliği ve kudretin kutsal sembolü olan «altın koltuğu» verme teklifi, kendiliğinden kabile başkanlığının kalkınması sonucunu doğurdu. Koltuk sonradan saklanır, ama tesadüfen yol işçileri tarafından 1920 de yeniden bulunur. İlgililer koltuğu yeniden saklarlarsa da, yine bulunur, ve bir kaç kişi koltuğun altından olan süslerini alırlar ve satarlar. Aschanti'lerin tepkileri çok müthiş olur, ve bu işi yapanlara ölüm cezası verilmesi istenilir. Ancak bu ceza kabul olunmaz, işin tuhafı Avrupa polisi hadiseyi hırsızlık diye vasıflandırdığı halde Aschanti başkanları durumu «altın koltuğun kutsallığının alınması» şeklinde ortaya atarlar. Kendisi bir Aschanti olan K. A. Pusia, konuyu çok derin kavrayan eserinde bundan bahseder ve Aschanti'nin politik düzeninin dayanıksız bir hale gelmesine ve ortadan kalkmasına sebep olarak bunu ve benzer hadiseleri mesul tutar. Gerçekten, kabile başkanlarının bir çok defalar istifalarında yahut mevkilerinin indirilmesinde kendisini gösteren bu durumların, sosyal sonuçları ortadadır (The Position of the Chief in the Modern Political System of the Aschanti, London 1951.

Robert Redfield son zamanlarda çok enteresan bir şekilde kendiliğinden istenen gelişme problemini tartışma konusu yapmıştır, kendisi bu problemi ortaya atmadan önce Yukatan,da küçük bir köy olan ve 1930-1933 yıllarında tetkik ettiği Chan Kom'u 1948 yılında bir kere daha ziyaret

etmiştir (A Village that chose Progress; Chan kom revisited, Chikago 1950). Daha 1917 yılında güney doğu Yukatan'daki Maya-Kızılder lilerin sınır bölgesinde oturanların başkanları bu bölgey tam bir Pueblo haline getirmeğe karar vermişlerdir. Herkes kendi başına birer at vermeğe mecbur olsa dah bu iş yapılacaktı. Pueblo haline gelmek ise (Chan Kom daha çekici bir hale geldikten sonra, dışardan buraya göç edenler olmasına rağmen) sadece bir büyükdüzen problemi değildir, bu herşeyden önce yeni bir şehirli hayatformunun kabul edilmesi ve umumiyetle ilerleme düşüncelerinin tanınmasıdır. Bu, aynı zamanda, bütünü le Mexico'nun devrimci bir gelişmesile çok yakından lgilidir, bu arada yeni Mexico toplumunun Peones'leri daha baştan birleştiriliyordu, bu da tabiî olarak yeni bir nitiativ ortaya çıkarıyordu. Ama bu hadiselerde en önemli olan karar yeni hayat şartlarına **aktiv bir şekilde uyma isteği idi.** Bu anlamda **Redfield** şöyle yazıyor: «Böylece Chan Kom düşünüp taşınarak kend kendisini geliş - t rme yoluna girdi, bu arada en çok bölgeye yerleşme işinin islah edilmesi gerekmekteydi.». (a. c. p. 10). Eserin sonunda da dendiği gibi, tecrit (isole) edilmiş küçük topluluk bu şek lde geniş ve tehlikeli bir dünyaya adımını atmış bulunuyordu. Ancak b zim tartışma konumuz bu değildir, asıl problemimiz dışardan zorlanarak meydana gelen uyma olayları değil de, kendiliğinden, istiyerek olan uymalardır.

Böylece «primit v» toplumlarda da reform duygusunun var olduğu hiçbir zaman iddia edilmemelidir, Redf eld'in başka bir yerde işaret ettiği primitiv toplumlar ekser ya doğrudan doğruya geçmişlerine benziyen bir geleceğe doğru bakarlar (The Primitiv Welt in 'ts Transformations, İthaca N. Y. 1953, p. 124). Ancak biz burada «primitiv» toplumlardan değil; «geri kalmış» toplumlardan bahsetmekteyiz. Bunlar görünüşte ekseriya aynı gib gözükmekteyseler de, aslında aynı değildirler. Primitiv toplumlar deyince (R chard Thurnwald), biz yalnız **bugün** yaşıyan «tabiata daha az hakim olan» toplumları anlamayız , aynı zamanda dünyanın proto historik ve prehistorik toplumlarına kadar geri giden gelişmemiş toplumlar da hatırımıza gel r, bunlar hiç şüphesiz lerlemede çok az intiativ göstermişlerdir. Buna karşılık «geri kalmış» toplumlardan bahsedilebilir, ancak bunun için, daha önce ilerlemiş industri tipinde başka toplumların da mevcut olması lâzımdır (bu industr tiplerin n tam mükemmel olması da şart değildir. meselâ doğu memleketlerini düşünün). Bu iki toplumun birbirlerile münasebeti problemi ancak, ««tek bir» dünyanın ortaya çıkması ile kesin b'r hale gelmiştir, hiç kimse kendisini bu tek dünyadan ayıramaz, ve bu dünyada gelişme tâ Chan Kom toplumuna kadar tesirini göster'r ve orada kendiliğinden bir gelişme itilimi yaratır. Gerçekten kend liğinden olan gel'şme

fenomenleri ekseriya bell' kültür sistemlerinin uzaktan tesirlerile yakından ilgili imiş gibi gözükür (ister industri sistemi, ister başka bir sistem olsun), ama bütün hallerde genel b r bağlılık kommunikation imkânı önşart olarak ortaya çıkar. Kommun kation'un olmadığı yerde ise, zarurî olarak, her gelişme sonsuz bir yavaşlama gösterir. Geri kalmış alanlar sorusunu da bir problem haline getiren hızlanmış gelişmelerin ortaya çıkması içinse, ancak çok sıkı bir kommunikation örgüsü, yani «tek bir dünya» şarttır.

Bu anda problemimiz kendi asıl görüş açısını esaslı olarak değiştirmeğe başlamaktadır. Bu andan it baren artık insanlığın ilk zamanlarında bir basamak olarak var olmuş olan prim tiv toplum anlamındaki geri kalmış toplumlardan bahsetmiyoruz, kastettiğ miz anlam şudur: gezegenler birliğ içinde bugünkü tek dünyamızda her zaman ve düzenli b r şekilde ayrı ayrı gruplar çeşitli şartlar ve vesilelerle birbirlerile çatışmak zorundadırlar. Bunların çeşitli oluşları da her zaman değilse de ekseriya bunlardan birinin daha gelişmiş, bir başkasının ise daha geri kalmış olmasından, hem de her zaman belli bir durumda ve konjunktur'de ortaya çıkar. Öyleyse geri kalmış olma kavramı hiçb r zaman mutlak olarak alınamaz, her zaman için ancak **anthropologie bakımından relativdir.**

Bu kavrama bu yönden bak:nca, birdenb're daha genel taraflar ortaya çıkar ve bu genel taraflar, kavramı özelliğinden kurtarırlar ki, b zim asıl niyetim z de bunu göstermekti. Önce bu kavram tipik b r gelişme kavramı olarak kendini gösterir, yani W. F. Ogburn'denberi «Social Change» diye belirlenen fenomene tabi olur. Bununla bu kavram günümüzde kendi batı ethnozentr sm'ini tamam le silmiş bulunuyor. Günümüzde teknik-ekonomik itilimlerin hüküm sürdüğünü bilmekteyiz, öyleki «gecikmenin» en karakteristik formuna, en geniş anlamında, kültür alanında raslamaktayız (Cultural lag); ama bunun büsbütün aksi bir durumun da olabileceğini biliyoruz, yani bazı kültürel, hattâ çok defa dinî ve politik gelişme itil mleri karşısında, teknik ekonomik gelişmeler gec kebilir. Tabii çok defa durum şimd bizim bu cümlelerle anlatabildiğimizden çok daha karışıktır. Bu bağlantılar içinde yapmak istediğim z şey, batı ethnozentrism'ini sosyal gelişme teorisinden ayırmak ve böylece bütün problemin anthropologi bakımından relat vleşmesini dokümanlarla göstermekti.

Sosyologik yönden bakılacak olursa, geri kalmış olma problem', başka başka sosyal sistemlerin birbirile çatışması problemi olarak kendini gösterir (bu ya mekân bakımından yakında yahut da yine mekân bakım:ndan uzakta cereyan eder ve bu çatışma başka kommunikationlar yüzünden meydana gel r). Böyle olunca herhang: bir sistem başka bir sistem-

den daha fazla gelişmiştir. Meselâ Afrikalı Bergdamalar Herrero'lardan daha geri kalmışlardır, çünkü bunlar Herero'ların yanında çalıştıkları işlerine karşılık aldıkları keçileri, kendileri için yetiştirecekleri yerde, onları yemektedirler. Bunu tespit etmek şunu gösterir: hayvan yetiştirme (bilhassa çocuklar için) pek de güvenilir olmıyan avdan, bitki, kök ve küçük hayvanları toplamaktan daha iyi ve daha düzenli bir beslenmeyi sağlar. Şöyle söylenirse, bu olaylar başka türlü de ifade edilebilir: Bergdama'lar Herero'larda görülen duruma **hiçbir şekilde uymamış ardır,** bu durumda kendi kendilerini üstün olarak kabul ediyorlardı (yoksa Herero'ların yanında böyle memnunlukla uşak olarak çalışmazlardı). Bu böyle olduğu müddetçe de aşağı ve geri kalıyorlar. Şuhalde bu durumun yenilmesi şimdiye kadarki yaşama tarzlarında bir değişiklik gerektirir.

Böylece, bu bağlantı içinde açık bir şekilde önemli bir rol oynıyan, uyma kavramına yeniden gelip çattık. Şuhalde bir yandan sosyal değişmeler öbür yandan uyma kavramı hakkındaki sosyologik öğreti, geri kalmış alanlar probleminin genel sosyologiye girişi sonucunu doğurur. Sosyal değişme öğretisi herhalde kendi batılı ethnozentrismi'inden sıyrılmalıdır, bunun gibi uyma kavramı da o şekilde ele alınmalıdır ki geri kalmış alanlarla bağlı olan fenomenler buna tabi olabilsinler. Bu pekâlâ olur, nasıl ki geri kalmış alanlar problemini, aslında aktuel politik bir durumla bağlı olan özelliğinden kurtardık, ve kendine öz olan asıl sosyologik muhtevasına geri götürdük.

Uyma kavramı şüphesiz herşeyden önce hayat alanında (Biosphäre) pek büyük bir rol oynıyan biologik bir kavramdır. Organik bir sistem belli bir çevre içine konulursa, bu uyma, aslında herşeyden önce pasiftir. İnsan da bir canlı varlık olduğuna göre, aynı şekilde insanda da bu uyma formu elbette büyük bir rol oynar. Ama bu taktirde sosyologik uyma kavramı çok esaslı olarak biologik uyma kavramından ayrılır, burada aktivite hayat (Bios) alanında olduğundan çok daha büyük bir önem kazanır. İnsanın iklime uyması gerektiği belli bir şey; ama insan bunu sadece pasiv bir kendini bırakışla yapmaz, meselâ giyim kuşamla, kendine yaptığı evlerle kendisine bir mikroklima (küçük bir iklim) yaratır, bu da kendisine, kosmik büyük iklimin verilmiş olan şartlarına, onlara karşı durarak, onlar içinde bu şartlara rağmen yaşıyarak, uymayı sağlar. Ama bunun sadece bir mikroklima formu içinde olup bitmesi gerekmez, bundan başka bir mesoklima da vardır ki, buna da insan ormanlar içinde yer açmak, bataklıkları kurutmak, suları düzenlemek v. b: şeylerle tesir edebilir. Bu gibi olaylar bizi bu bağlantı içinde ilgilendirmiyor, bizi ilgilendiren cihet, uymanın pek büyük bir aktivitenin gelişmesile bağlı olabildiği

hallerdir. Bu anlamda aktiv bir uymadan bahsedebiliriz. Sosyal hayat sahasında uymanın pek pasiv şekilleri de vardır; bunlar hep, uymanın bir bağımlılıkla ortaya çıktığı zamanlar karşımıza çıkarlar. Bu «bağımlılık kompleksi» meselâ bir çok sömürge-halklarında vardır, ve bu kavram geri kalmış alanlardaki problemler üzerinde hüküm verilirken pek önemli bir rol oynar. Ama burada, aynı zamanda, sırf pasiv bir tabi olmadan aktiv uymadaki bağımsız bir initiative kadar geniş bir skala vardır. Bu son sınırlar (extreme) arasında çeşitli ara-formlar bulunur, meselâ Avrupalı bir müşahidin Afrikalı zencileri klasik bir formülle gösterdiği gibi : «Zencilerin en değerli makineleri nasıl çabuk bir şekilde bozdukları, ve derhal onları nasıl çerden çöpten şeylerle tamir ettikleri inanılmaz bir şeydir».

Bu bağlantı içinde bir sıra sosyolojik problemler teşkil edilir, bu problemler birlikte tesirlerile geri kalmış alanların bütün halindeki fenomenlerini (fenomen total) kurarlar. Bununla bilhassa «Akkulturation» kavramı ilgilidir, bu kavramdan aynı zamanda bir sıra ara kavramlar çıkar, bunlar da Akulturation'un imkânı ve imkânsızlığı ile ilgilidirler. Meselâ bir alan, herhangi bir çatışma olmadan önce, belli değişmeler geçirmişse, Akkulturation daha kolay olur. Çok büyük ayrılıklarda Akkulturation hiç olmaz, ve ancak daha geri kısımların toptan bir düzensizleşmesine götürür. Belli grupların aşağı oluşu hakkında bir sıra başka tradit.onel tasavvurlar tıpkı sınır - renkler gibi engelleyici faktörler arasında bulunurlar, toplumun belli bir kısmının, meselâ kadınların da, engelleyici tesiri vardır. Çok defa olduğu gibi, çatışan grupların pek çeşitli olmadığını görünce, arabulucu grupların özel rolünü (bundan dolayı da industrileşme süreci içinde «orta-sınıfın» büyük rolünü) anlarız, bunların yanında aynı zamanda «kenar - gruplarının»da rolü vardır, bu gruplar da, meselâ, Avrupada Ortaçağ sonunda Yahudiler, orta - doğu Türk ve Rus bölgelerinde tatar tüccarlar, Hindistanda Parsiler, Jaina'lar v. b. mezhepler, Endonezya'da Çin tacirler, doğu ve güney Afrikada Hintliler, reformationdan beri (Gegenreformation) doğuya ve bilhassa batıya doğru yayılarak dünyayı kuşatan göçmen kalvinistlerdir. Bundan başka son zamanlarda bu bağlantı içinde bir özel problem daha ortaya çıkıyor, bu da «büyük-düzen» problemi (ingilizcesi» change in scale», fransızcası «changement d'échelle»), 1954 başında Internat onal Social Science Council'de bu problem üzerinde tartışılmıştır (cfr. İSSC-54-2; 17. Mai 1954). Gerçekten büyük düzen içindeki bir gelişme, geri kalmış alanların gelişmesine pek kesin bir şekilde tesir eder gibi görünüyor. Geçmişte milyonlarca defa olduğu gibi, nispeten küçük gruplar birbirlerile çatışıyorlarsa, bu, bugün geri kalmış alanların nispeten küçük gruplarının gelişmiş büyük toplumlarla çatışmasından

tamamile başka türlü olur, bu büyük toplumların çekme kuvveti pek çok olduğundan tesirleri de çok büyük olur, meselâ Birleşik Amerikanın Puerto Rico'ya tesiri gibi, orada sadme şeklinde olan büyük bir düzenin çözülüşü tehlikeli bir çöküş anlamında ortaya çıkar. Buna karşılık bir çok hallerde uyma ekseriya şu tarzda olur: belli ve yeni teknik-ekonomik kurumların kabulü ile bu uyma kendi bakımından bir değişikliğe uğrar, belli bir kültürün rengini kazanır, nasıl ki bugün industri kapitalizmi de meselâ Avrupanın küçük devletleri olan İskandinavya, Hollanda, Belçika ve İsviçrede, büyük devletler olan Fransa ve Almanyada olduğundan başka türlüdür, bunlarda da yine ada-devleti olan İngiltere yahut Birleşik Amerika Devletlerinde olduğundan başka türlüdür. Buna işaret etmek istiyorum ki, gelenekçi (traditionel) bir kültürle ilerlemeyi esas olarak alan (progressiv) bir kültür arasındaki karşıtlık mekân bakımından birbirinin yanında bulunmada değil, daha çok bir satıh ve derinlik münasebeti içinde kavranmalıdır, aynı teknik-ekonomik uyarımlar önce tamamile ölçülü ve rationel bir şekilde kabul edilir, sonra da Akkulturation süreci içinde gelişerek bir gelenek haline çevrilir, bu gelenek de sonradan gittikçe kendine öz bir kültür biçimi kazanır. (cultural pattern.)

Böylece geri kalmış alanlar problemi bize kendi özelliğinden tamamile sıyrılmış ve genel bir sosyologi problemi olarak ortaya çıkmış gibi görünüyor, bu problem de modern sosyal ve kültür anthropologisi içinde daima daha büyük bir önem kazanacaktır. Burada problemin sırf aktualite değerini hiçbir şekilde küçümsemiyoruz, nasıl ki sömürgeleşme problematiği de, araştırmadan önce, önemli bir hareket uyandırmıştı. Ama biz şuna inanıyoruz ki, Point VI Programm'ının başarılı bir gerçekleşmesi anlamında, politik ödevler, ancak, dünyamızın politik bakımdan ikiye bölünüşünün ötesinde, asıl konunun kendisine yönelirsek, gerçekleşebilirler. Bu, göründüğünden daha kolaylıkla mümkün olan bir şeydir, geri kalmış alanlar problematiği sadece batının bir müdafaası ile ilgili değildir, (oysaki bu noktanın da önemi hiçbir zaman azaltılmamalıdır), bu problematik aynı şekilde büyük bir zaruretle «tek bir dünyanın» gerçekliğinden çıkar, bu tek dünyada bütün kültürler ilerliyerek birbirlerile karşılıklı alışveriş yaparlar. Böylece, şimdiye kadar söylediklerimizi Ralph Linton'un klasik bir tarzda hulâsa ettiği bir kaç cümlesile bitirmek istiyoruz (Most of the World, New York 1949, p. 4.): «Biz istesek de istemesek de tek dünya bugün bir realitedir, birleşme de o kadar ileri gitmiştir ki dünya milletleri birlikte ayakta durmak yahut birlikte düşmek zorundadırlar. Zamanımızın daha bir çok manâlı gelişmelerile birlikte bu dünya birleşmesi de, bir plân yahut maksat olmaksızın, belirmiştir. Bu da batının dikkatini üzerine

çeken teknik-ekonomik gelişmelerin tesadüfî bir sonucudur. Bu gelişmeler yeni malzemelere ve kapitalism rejim nde de yeni pazarlara ihtiyaç göstermişlerdir. Bu gel şmeler aynı zamanda bu ihtiyaçları karşılıyabilecek bölgelerin elde edilip hakimiyet altına alınmalarına da imkân verm şlerdir. Daha yak:n zaman:arda, meselâ uçak ve radyo gibi gelişmeler, ticaret ve industrinin örmeğe başlamış oldukları ağları büsbütün sıklaştırmak yolunda kendiler ne düşen payı tamamlamışlardır. Bizi rahatsız eden ideologilerle dünyanın şu veya bu şekilde bir politik düzenini geliştirmeğe çalışan teşebbüsler, işte bu olup-bittinin tanınmasından başka bir şey değild rler, çünkü bu teşebbüsler polit k ve sosyal formları mevcut reali - teyle bir nevi uzlaştırmağa çalışmışlardır.»

Çevieen : Bedia Akarsu

Sosyolojide Amprik Araştırma Tekniklerine Giriş

Ders 1 - Genel bilgiler

İlmin Metodu ve Araştırma Teknikleri

İlk olarak dinleyicilerimizin dikkatini «ilmin metodu» ile «araştırma teknikleri» arasındaki farklaşmanın büyük önemi üzerine çekmek istiyoruz. İki yalnızca tek bir problem olarak ortaya çıktığı halde, araştırma teknikleri büyük bir çeşitlilik gösterme özelliğine sahip bulunmaktadır.

Metod probleminden başlamak bizi çok geçmeden ilimlerin mantığı problemine doğru götürecektir. Bu, şüphesiz son derecede önemli olan bir konudur, fakat vermeği tasarladığımız konferanslarda bunun üzerinde durmıyacağız. Hattâ sizlerde mantık ve metodoloji ile ilgili bazı genel bilgilerin bulunduğunu kabul ettiğim için bunlara dönmenin faydasız olacağını söyliyeceğim. Aslında sosyolojide araştırma teknikleri problemi çok geç tartışma konusu olduğu halde bu çeşit yayınların gerektiğinden çok olduğu, Henri Poincaré'nin dediği gibi iyi bir tesadüfle doğrulukları denenmemiş birçok metod kitaplarının bulunduğu söylenebilir.

Üstelik Avrupa'da, sosyolojideki araştırma tekniklerine gösterilen ilginin daima oldukça zayıf olduğunu itiraf etmek gerekiyor. Ancak son yıllarda, daha açık söyleyelim, 1945 ten bu yana daha göze çarpan bir ilgi duyulmağa başlanmış ve bu özellikle Amerika sosyolojisinin etkisiyle olmuştur.

Fakat Avrupa'da, bu alanda hâlâ pek az tecrübemiz olduğu için, sık sık Amerikan metinlerine baş vurmak zorunda kalıyoruz. Bu da şüphesiz, yalnız faydalı olan bir şey değildir. Meselâ, birçok milletlerin sosyolojide amprik araştırma tekniklerine ve metodlara karşı tepkileri çok farklı ola-

b'lir Böylece sosyolojide amprik araştırma tekniklerine giriş sırf teorik olan sebeblerle ortaya çıkmaktadır.

Buna ilmin metodu ile araştırma teknikleri arasındaki bu farklılığın başka bir görünüşünü de katalım. Biraz önce size ilmin metodunun yalnızca tek bir problem olarak ortaya çıktığını, oysaki araştırmanın birbirinden farklı olan dallarına göre farklaşmış birçok araştırma teknikleri kullandığımızı söylemiştim. Bunu kabul etmek, hiç olmazsa tek bir problemde, Emile Durkheim'dan beri zihinleri çok meşgul etmiş olan bir problemde bizim açık ve seçik olarak görmemiz kolaylaştıracaktır. Durkheim, sosyal olayların «şeyler gibi», yani tabiat bilimlerinin metoduyla tetkik edilmeleri gerektiğini söylüyordu. Şimdi, bu tezin yorumlanmasından birçok anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Durkheim, bununla sosyolojinin, meselâ John Stuart Mill'in amprik mantığında tarif etmiş olduğu gibi, genel olarak ilimlerin metodunu kullanmak zorunda olduğunu mu söylemek istemişti? Yoksa sosyolojinin tabiat bilimlerindeki araştırma tekniklerini kullanması gerektiğini mi söylemek istiyordu?

İlmin metodu ile araştırma teknikleri arasına açık bir fark koyduğumuz andan itibaren artık böyle bir çift anlamlılık ortaya çıkamıyacaktır. Yalnız, sosyolojinin gerçekten bir ilim olmak isteyen her düşünce sistemi gibi ilmin metoduna kendini uydurmak zorunda olduğunu kabul edeceğiz. Buna karşı bu, incelediği gerçek dallarının özelliklerine göre farklaşmak zorunda kalan araştırma tekniklerine ait hiçbir şey gerektirmemektedir. Eğer ilim için metodun bir ve bölünmez olduğunu söylüyorsak, şüphesiz bununla sosyolojide metodun tabiat bilimlerinin araştırma tekniklerini kullanmak zorunda olduğunu iddia etmek istemiyoruz. Demek ki sosyolojinin kendine has araştırma teknikleri vardır ve size vermek istediğim konferanslar boyunca göstermeğe çalışacağım şey de budur.

Bu meseleden ayrı olarak bir başkası ile, amprik sosyolojiyle spekülâtif ve genel teori arasındaki münasebet meseleyle karşılaşıyoruz. Bu temanın ilmimiz için büyük bir önemi olduğunu biliyorum. Bununla beraber tartışmalarımızı, buraya bu konferansın sonunda dönmek üzere, bir yana bırakmak istiyorum. Böyle hareket etmemin sebebi şudur : zamanının büyük bir kısmını sosyolojinin spekülâtif ve genel teorisiyle amprik sosyoloji arasındaki münasebetleri tartışmakla geçirmek Avrupalılara has bir kusurdur. Böyle olunca sosyolojinin gerçek problemlerinde istiyerek yanılmak tehlikesiyle karşılaşılacaktır. Henri Poincaré'nin biraz önce söylediğim cümlesini hatırlarsanız neyi gözönünde tuttuğumu anlıyacaksınız. Gerçekten de burada tecrübe edilmiş araştırma teknikleri üzerinde biraz

bilgi vermeğe çalışıyoruz. Hiç kimse her şeyi tecrübe edemiyeceği için, yıllardır kendi kend me tecrübe ett ğim tekniklerle ve mükemmellik iddiasında bulunmaksızın kendimi söz söylemeğe yetkili olarak görebileceğim bir alan ile yetineceğim.

Araştırma meselelerinin ancak araştırma alanında çözülebileceği açıkça görülmekted r. Yalnız çalışmak ledir ki çalışmayı öğreniriz. Belli bir araştırma tecrübesine erişince daha teorik olan bir meseleyi genel teori ile araştırma arasındaki münasebet mesel esini yeniden ele alabileceğiz. O zaman belki de araştırma tekn kler nden genel bir teori kadar mahrum bulunmadığımız görülecektir.

Öbür yandan ayrı ayrı memleketlerdeki farklı durumların araştırma tekniklerimizin etki gücüne ciddî olarak ket vurabileceğini anlamak için tek bir örneğ göz önünde bulundurmak yeter. Meselâ, eğer b r mülâkatta herhangi bir kimseye geliri üzerinde bir soru soracak olursanız, bir Amerikalının size açıkça ve dolambaçsız olarak cevap vereceğine güvenebilirsin z. Hattâ o, kazandığı paranın tutarını b raz daha kabarık göstermek isteyecektir. Buna karşı Almanya'daki tecrübeler göstermiştir ki: 1) insanlar bu çeşit sorulara cevap vermesini sevmiyorlar; 2) özellikle üst sınıflar gelirin tam tutarının daha azını söylemek eğil m ni gösteriyorlar; 3) fakir sınıflar ise hemen hemen dürüst bir şekilde davranıyorlar. Oysa ki Amerika'da bu sınıflarda soruya hiç cevap vermemek eğilimi göze çarpmaktaydı. Avrupa halkına has davranışla, Amerika halkına has olan davranışın birbirinden açıkça ayrıldığı sujeleri tespit etmek ve özellikle bu ayrılışın ne dereceye kadar olduğunu görebilmek için yıllardan beri bu mesele üzerinde sistemli bir şekilde çalıştığımızı söyliyebilirim. Bundan başka, bu alanda İsviçre ile Almanya arasındak davranış farklarını karşılaştırmak fırsatını da buldum. Burada da önemli farklar kendini gösteriyor.

Bu konferansta s'ze bu gibi meselelerden söz açacağım. Amprik araştırma alanında on beş yıldan beri yapabildiğim tecrübeleri sistemleşt rmeğe çalışmak istiyorum.

Daha çok sistematik olan bu ilgiden başka, bizi sosyolojide araştırma tekn kler yle eskisinden daha ciddî olarak uğraşmağa götüren pratik yönden bazı sebebler de vardır.

Denebilir ki Amerikalı sosyologları araştırmaya ve anket yapmaya doğru götüren ve hâlâ da götürmekte olan bu çok göze çarpan ilgi, tam ve mutlak bir amprizm gibi bir metot ön-yargısı ile değil, fakat daha çok Amerika cemiyetinin esaslı b r karekter ile ortaya çıkmıştır. Gerçekten de bu

cemiyet son derecede hareketli olması bakımından Avrupa cemiyetlerinin çoğundan açıkça ayrılır.

Hareketlilik sürekli değişiklik demektir. Hiçbir cemiyetin değşmeksizin var olamıyacağı ise açıkça görülmektedir. Burada değişme hayatın belirtisidir. Şüphesiz, değişme derken genel olarak değişmeyi değil, fakat değişikliğin kelimenin gerçek anlamı ile sosyal hareketlilik denilen daha özel bir şeklini düşünüyoruz. Böyle olunca yalnızca bazı hayat davalarının değil, fakat daha çok varlık kanunu değşme olan bir cemiyetin karşısında bulunuyoruz. İşte Amerika cemiyeti gibi çeşitli göç dalgalarından meydana gelen ve bu dalgaların herbirinin etkisi altında, genel olarak en küçük topluluklarda olduğu gibi, yaşama şekillerini değiştirmiş olan bir cemiyette durum budur. Bu bir yana bırakılacak olursa, burada değişmeyen ancak bazı fikirler, değer fikirleri, Amerikalılara has olan hayat tarzıdır. Buna karşı Avrupa cemiyetlerinin çoğu teferruatta olduğu gibi genel olarak ta çok daha kararlı bir bünye gösterirler.

Amerika cemiyetinin son derecede hareketli oluşu şüphesiz yeni durumlara ve hayat şartlarına uymayı bütün cemiyet tarafından kuvvetle duyulan bir problem haline getirmiştir. Fakat öbür yandan aynı problem bilgi bakımından da bazı meseleler ortaya koyar. Konferansımızda yalnız sonuncu problemle ilgileneceğiz.

Burada, Amerika cemiyetinin dışında diğer cemiyetlerin de yirminci yüzyılda bünyelerini esaslı bir şekilde değiştirip değştirmedikleri meselesini incelemek zorunda kaldığımızı söyliyeceğim. Şüphesiz bu cemiyetlerde Birleşik devletlerde olduğu gibi göçler olmamış, fakat cemiyetlerimizi temelinden zirvesine kadar sarsan çeşitli sarsıntılar, derin malî değişiklikler olmuştur. Ve biz şimdi, bugünkü sosyal durum üzerinde çok kere tam veya hemen hemen böyle olan bir bilgisizlik içinde bulunuyoruz. Gerçekten, Avrupa'da, üzerlerinde hiçbir bilgiye sahip olmadığımız göze çarpan değşiklikler olmuştur.

Meselâ dikkatinizi yalnız tek bir olgu üzerine çekeceğim. Amerikalı sosyologların «ailenin terkedilmesi» dedikleri olayı hepiniz biliyorsunuz. Bu, erkek veya kadının boşanmaksızın ya geçici veya sürekli olarak evini terk etmesi demektir. Şimdiye kadar Avrupa'da, bu gibi durumların Avrupa'da da göründüğü, fakat bunların bir kaç istisnadan ibaret olduğu şeklinde bir kanaat vardı. Böylece sayı bakımından herhangi bir önemi olan sosyal bir olaydan bahsedilemezdi. Bununla beraber vak'alar ikinci dünya savaşından sonra durumun önemli bir şekilde değiştiğini gösteriyor. Meselâ, bugün Fransa'da yılda hemen hemen 4000 kişi (erkek veya kadın)

ailesini terketmektedir. Elimizde kesin veriler bulunmamakla beraber Almanya'da da durumun aynı olduğunu söyliyebiliriz. Büyük siyasî sarsıntıların aynı şekilde ailede de duyulduğu bilindiğine göre bu gibi olayların ortaya çıkışı biz şaşırtmamalıdır. Böylece bazı anlaşmazlıklar evlileri boşanmaksızın ayrılmağa doğru götürüyor. Öyle görünüyor ki kararın geri bırakılması başka türlü yorumlanabilir. Bizi şimdilik ilgilendiren bu değil, fakat daha doğrusu, bazı vak'aların Avrupa'da olduğu kadar hemen her yerde az çok duyulan gittikçe artan bir hareketlilik yaratmış olmaları meselesidir.

Avrupa cemiyetlerimizin iki dünya savaşının ve çeşitli endüstri değişmelerinin, ekonomik, politik ve sosyal değişikliklerin etkisi altında öncekinden çok daha hareketli oldukları kabul edilince, sosyolojide amprik araştırmanın bugünkü durum içinde herhangi bir araştırmada yönelme vasıtası olarak kullanılmasının önemi derhal görünmektedir. Bu, yalnız Orta Avrupa cemiyetleri için değil, fakat aynı şekilde, bugün hızlı bir şekil değiştirme süreci içinde bulunan Türkiye gibi bir cemiyet için de söylenebilir. Burada da günden güne şimdiye kadar bilinmeyen yeni olaylar ortaya çıkmaktadır. Sosyal politik, endüstri politikası, ve genel plânlaştırma ile aydınlanmış bir aksiyona ulaşmak isteniyorsa her şeyden önce bunların bugünkü durumu üzerinde bilgi edinmek gerekir İşte amprik sosyolojinin hızlı bir şekil değiştirme halinde bulunan cemiyetler için birinci dereceden önemi olması bundandır.

Genel problemimize dönmek için şunu söyliyeceğim : kararlı olan pek az sosyal düzen bulunduğu gibi, aynı şekilde sürekli olan pek az bilgi vardır. Demek ki bilgilerimizi sık sık yeniden gözden geçirmek ve dünkü hayatın, yeni gerçeklerle kaynaşmak için bir yana attığı bu bilgileri sosyal gerçek üzerinde yeniden kurmak zorunluluğu karşısında bulunuyoruz. Geçmişin büyük düşünce sistemleri burada bize belli başlı bir yardımda bulunmuyorlar. Demek ki bizim için gerekli olan sosyal sistemimizde yeni olan şeyleri kaydetmemize imkân verecek, bu işe has bir araştırma tekniği veya teknikleridir.

Amerika'da geliştirilen araştırma tekniklerine uymanın, kendimize daha iyi bir yön vermemizi mümkün kıldığı için actuel hayatımızda pratik bakımdan büyük bir önemi olması bundandır. Bazılarına göre bu, bazı tarihî sarsıntılar ve krizlerden sonra bizi, gelenekçi çevrede yeni bir yön almağa doğru götürecektir; diğerleri için de, meselâ o zamana kadar tarımla uğraşan bir cemiyetin hızlı endüstrileşmesinde olduğu gibi, büsbütün yeni olan bazı gerçekler karşısında bir yön alma imkânı verecektir.

Söyledik'erimize şunu da katabil'riz: Amerika'da geliştirilmiş olan bu araştırma tekniklerinin eski dünyanın veriler'ne uygunluğu. bizi bazı özel tecrübelere götürecektir. Bu tecrübe'er bize bu tekniklerden hangilerini kabul edebileceğ mizi, hangi'er'nin şekillerini değiştirmek ve belki de onları bir yana atmak zorunda olduğumuzu ayırmamıza imkân verecektir. Teferruata girmeden önce bilgi vasıtası olarak sosyal araştırmanın ne dereceye kadar rol oynadığını anlamak için, göz önünde tutmak zorunda bulunduğumuz ilk beş çalışma kaidesi vermek 'stiyorum.

1 — Araştırma alanında, problemi amprik olarak ele almakla, kavram bakımından ele almak arasında esaslı bir fark yoktur. Kavramlar olmadan rationel bilgiler elde edemiyeceğimiz gibi, öbür yandan daha önce bir tecrübe olmadan hiçbir kavram ifade edilemez.

Bu kabul edilince sosyolojik araştırmanın mahiyet tarifleri üzerinde değil, özellikle operationel cinsten olan tarifler üzerine kurulduğunu kolaylıkla anlıyabiliriz. Belli bir konuyu tespit edebilmek için aşılacak çeşitli merhalelerin bize tam bir tasvirini veren bir tarife operationel diyoruz. Böyle bir tarifin hergünkü tecrübeler'miz için kullandığımız bazı tarif'erden pek o kadar ayrılmadığını kolayca anlıyabilirsiniz. Öbür yandan bunlar, sıkı bir kontrolden geçirmeden hiçbir tecrübevi kabul etmemek özelliğine sahiptirler Böylece, sosyolojideki araştırma tekniklerinin büyük bir kısmının, özellikle tecrübelerimizi kontrol etmeğe ve onları metotlu bir analizden geçirmeğe yaradıkları söylenebilir.

Demek ki esas problem ya spekülâsyon ve teoriden veya amprizmden yana olan tek yanlı bir sonuca varmaktan ibaret kalmayacaktır. Gerçek mesele daha çok spekülâsyon gibi teorinin de bazı tecrübeler üzerine kurulduğunu görmek olacaktır. Demek ki aradaki fark teorinin temelinde bir tecrübenin olup olmadığını gözönüne almak değil, fakat daha doğrusu birçok hallerde bu tecrübenin metotla kontrol edilip edilmediğini bilmektir. Gerçekten çok zaman teorilerimiz yeteri kadar kontrol edilmemiş tecrübelerle beslenirler.

2 — Demek ki herhangi bir anket projesine girerken neyin bahis konusu olduğuna dair önceden edinilmiş belli bir fikre sahip bulunmalıyız Malzeme toplamağa girmeden önce isnat edilecek şeyin ne olduğunu bilmek gerekir. Bu olmaksızın tecrübe alanında ve en önemsiz olayın analizinde karşımıza çıkan çeşitli veriler karşısında nasıl yön alacağımızı bilemeyiz. Demek ki herhangi bir tetkike girmeden önce projemiz için manalı olabilecek tecrübenin doğrudan doğruya verileri'ni kuşatmağa imkân verecek bir faraziyeler bütününe sahip olmak gerekiyor.

Bu hâlâ, tecrübesiz bir araştırıcının, hattâ oldukça şöhretli araştırıcıların bile çok kere gözönüne almadıkları bir kadedir. Burada daha çok, mümkün olduğu kadar çok malzeme biriktirmek suretiyle konularına daha iyi girebileceklerini sanan araştırıcıları kasted yorum. Bununla beraber onlar, bizim çin gerekli olan şeyin bilgiler yığını değil, fakat mânalı araştırmalar olduğunu unutuyorlar. Öbür yandan bunun her araştırıcı için büyük bir engel olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü araştırıcı da kendi çalışması boyunca başlangıçtaki faraziyesinin etkisi altında yapmağa başladığından başka türlü olan bir seri araştırma yapmak gerekeceğini kabul edecektir. Bu eksiklik çok kere tamamlayıcı bir anket yapmakla giderilebilir. Fakat birçok hallerde, meselâ sık sık tekrarlanmayan bir vak'a bahis konusu olduğu zaman bu imkânsızdır Böyle olunca ya o vak'a yeniden ortaya çıkıncıya kadar beklemek, veya projeyi tamamlamaktan vazgeçmek gerekir. Demek ki çalışmaya başlarken yalnız tek bir faraziyeyi gözönünde bulundurmamak, fakat tetkik edilen vak'ada birdenbire ortaya çıkabilecek bir veya birkaç şıkkı hazır bulundurmak doğru olur. Böylece malzemeden, aynı zamanda birçok faraziyeyi kontrol etmek için faydalanılacaktır.

Bütün bunlardan şu netice çıkmaktadır: önceden edinilmiş fikirler olmaksızın herhangi bir araştırma projesine girmek imkânsız olsa bile vak'alar karşısında bu önceden edinilmiş fikri büsbütün atmağa veya şeklini değiştirmeğe hazırlanmış olmamız gerekiyor. İşte tam olarak, bir faraziyenin kontrolu denilen şey budur.

Demek ki yalnızca vak'alara dayanan bir araştırma yapılamaz. Vakalar daima kendilerine sorduğumuz bazı soruları cevaplandırmak zorundadırlar. Böyle olunca faraziyelerin kurulması araştırma plânının en önemli kısımlarından biri olmaktadır.

Böylece herhangi bir anketin hazırlanması yalnızca bazı operationel tarifleri değil, fakat incelenen çeşitli vak'alar arasındaki münasebetlere ait olan bazı faraziyeleri tespit ederek yapılmalıdır. Herhangi bir durumda önemli noktaların bütününü gözönünde bulundurmak imkânsız olduğu için seçmek zorunda kalıyorum ve bu seçme biraz önce bahis konusu ettiğimiz faraziyelerin yardımile mümkün oluyor.

3 — Amprik araştırmanın daha önceden kavramla ifade edilen bilgiler olmaksızın yapılamıyacağını kabul etmekle asla amprizmin kendi başına bir değeri olmadığını söylemek istemiyoruz. Çünkü çalışmamızın başında ve sonunda büsbütün farklı bir durum içinde bulunuyoruz. Gerçekten de bir anket yaptıktan sonra faraziyelerimizi öncekinden daha büyük

bir kesinlikle ortaya koyabil'yoruz veya onların bir kısmını yahut ta hepsini bir yana atıyoruz. İşte esas fark buradadır. Demek ki bir anket projesinin sonunda daha çok değilse bile şüphesiz daha iyi b'liyoruz.

Araştırmalarımız ilerledikçe bazı hallerde öncekinden daha çok değil, fakat daha iyi bildiğim'zi söyled m. «Bu daha iyi bilme» pozitif veya negatif olarak anlaşılabilir. Yani sonunda ya belli bir faraziyeyi elde tutarak ona göre hareket edeceğim zi, yahut ta onu büsbütün b'r yana atmak zorunda kalacağımızı biliriz. Size birkaç örnek vereceğim.

Gelirin kullanılması üzerinde bir araştırma projesinde meselâ bu gelirin arttırılması arzusuna dayanan b'r faraziye kurmuştuk. Bu faraz'yeye göre, kendisine soru sorulan suje, isteklerini gerçekleştirebilmek için gelirinden ne kadar fazlasına ihtiyacı olduğunu be'irtmekte hür olduğu zaman, az çok fantez ye kaçan fikirlerin ortaya çıkabileceği kabul ediliyordu. Elde edi'en sonuçlar bize, bu faraz yenin büsbütün yanlış olduğunu göstermişt'r. İnsan'ar çok daha sade, mütevazi ve gerçeğe uyan tepkilerde bulundukları için bu faraziyeyi bırakmak zorunda kaldık.

Başka bir misâl : vak'alar A'manya'da para biriktirme sandıklarına konulan yatırımların büyük b'r artışını gösteriyor. Burada bil'nmesi gereken şey şuydu : bu artış para biriktirme eğiliminin yeniden canlanmasının ve bundan dolayı savaş sonrası ekonomisine yeni bir güven'n fadesi miydi ? Anketimizin sonunda elde ettiğimiz sonuçlar bize, bunun hiç te böyle olmadığın: göstermiştir. Çünkü, eğer şu şek'lde ifade etmeme müsaade ederseniz, burada biriktirmenin başlıca sebebi gerçekten para biriktirmek istemek değil, fakat ters'ne sarfetmektir. İnsanlar sarfetmemek için değil, fakat belli bir obieyi satın almak gücünü elde etmek için para biriktiriyorlardı. Tasarruf için para biriktirmekle, o anda değil de b'raz sonra harcamak üzere para biriktirmek birbirinden çok farklı iki şeydir. Böyle bir durumda faraziyem'zi değ'ştirmek zorunda kaldık. Babanın erken öldüğü ailelerdeki genç kızların mes'ek seçmeleri üzerindeki başka bir tetkikte bu genç kızların büyük bir ihtimalle tabî durumları gerektiren meslek'ere yöneldikler'ni kabul eden eski bir faraziyeden hareket ettik. Niçin bu faraziyenin kabul edildiği kolayca anlaşılabilir: bu, vak'aların çoğunda. bahis konusu o'an genç kızların eğitilmelerine engel olan büyük bir ekonomi kriz'nin neticesi olarak görünüyordu Oysa ki vak'alar bize, bunun tersinin doğru olduğunu göstermiştir. Bu gibi aile'erde anneler kocalarının ölümünden sonra karş'laşt'kları güçlüklerden edindikleri tecrübe'erin yükü altında kız'arına daha yüksek bir eğit'm sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu, aslında çağdaş ekonomi sistemindeki genel bir de-

ğişme ile genç kızlar için kolay bir hale gelmişti : b r yandan endüstrinin ve ekonom nın diğer dallarının (bankalar, sigortalar v.s. gibi), öbür yandan devletin büro işlerin n genişlemesiyle genç kızlara sekreterlik, steno v.s. gibi belli bir öğrenim isteyen binlerce iş yeri sağlanmıştır. Burada da anket mizin sonunda başlangıçtaki faraz yemizi bırakmak ve onun yerine çok daha karmaşık olan bir başkasını koymak zorunda kaldık.

Şüphesiz bu araştırma işine girmeden önce bu gibi sonuçlara ulaşmak mümkün olmıyacaktır. O zaman farazıyelerimiz ihtimalî olarak kalacaklardı. Demek k çalışmamız boyunca kazandığımız şey, gerçeğin kendisine dayanan delillerle aydınlanmış bir kesinliktir.

4 — Demek ki her anket projesini ve anketin belli başlı gayelerini genel sosyoloji ile bu alanda kazanılmış bilgiler n çerçevesi içine sokmayı bilmek gerek r. Bu demektir ki daha önceden teorik bir bilgi, özellikle ilmin bugünkü durumu üzerinde çok ilerlem ş bilgiler edinmeks zin hiçbir anket projesine giriş lemez. Demek ki temel sonuçlara varmak için kavramlı bir bilgi ve ıyi b r farazıye asla yeter değildir. Aynı şekilde, elde edilen sonuçların birb rleriyle ve bunun da araştırmamız n her merhalesinde ilmimizin genel sonuçlarile karşılaştırılması yapılmadan en iyi araştırma tekniği bile bizi pek ileriye götüremez.

Bu şartı gözönünde bulundurmak çok kere bir anketten bekliyeceğim z şeyin ne olduğunu görmemize imkân verecektir. Sosyolojik araştırma alanında en sık işlenen hatalardan biri herhangi bir projeden çok şey bek emektir. Buradan, ilmi ilerletmekten çok gid şini bozan acele ve mubalağalı sonuçlar çıkar. Bu mânada bir anketten çok şey beklemenin aşırı bir şüphec likten belki de daha tehlikeli olduğunu söyliyebilir m.

Faraziyelerimizi ilmin elde ettiği sonuçlar ve aynı cinsten başka projelerle karşılaştırırsak sosyal olayların, en basitlerinin bile büyük bir karmaşıklık gösterdiğ ni anlıyabil riz. Bu karşılaştırma bizi gayelerimizin yerinde bir sınırlanmasına ve çok daha az şey ümid etmeğe götürecektir.

Burada metodolojik olan bir noktayı belirteceğim. İlmin kazanılmış bilgilerinden anlaşılan şey n genel kadrosunun nereye kadar yayıldığı açık ve seçik olmaktan çok uzaktır. Bildiğ niz gibi günümüzde ilmin bölümleri arasındaki iş birl ği gittikçe artan bir önem kazanmaktadır. İlmin kazanılmış sonuçlarından söz açtığımıza göre yalnızca sosyoloji ile yetinmem z imkânsız olacaktır. Tersine sosyal psikoloji, antropoloji, genel psikoloji, psikanaliz ve başka ilimlere yönelmek zorundayız. Bu postülât karşısında, kazanılmış bilgiler kadrosu içinde faraziyelerimizin kontrolünün

yirmi yıl öncesine göre bugün çok daha zorunlu bir ödev olduğunu daha iyi anlıyoruz.

5 — Nihayet araştırıcının önüne korkulacak bir mesele daha çıkmaktadır : bu da araştırmanın elde bulunan malî imkânlarının idaresi meselesidir. Giriştiğimiz işin her merhalesinde elde edilen sonuçların daima, ideal bir formülle elde bulunan imkânlar arasındaki ölçülü bir uzlaşma şeklinde ortaya çıkacaklarını gözönünde bulundurmalıyız. Demek ki herhangi bir anketin değeri yalnız kendisinde değil, aynı zamanda erişilen bilgi derecesiyle elde bulunan imkânlar arasındaki münasebettedir. Bu demektir ki birçok hallerde herhangi bir problemin ideal çözümlenmesinden vazgeçmeğe ve arzularımıza değilse bile hiç olmazsa imkânlarımıza daha iyi uyan ortalama bir çözümle yetinmek zorundayız.

Alelâdeliği açıkça görülen bu noktalar üzerinde durduğum için özür dilerim. Fakat tecrübe bana, birçok hallerde araştırıcının kendi düşüncelerine saplanıp kalması yüzünden, çalışmak için paranın gerektiğini unuttuğunu göstermiştir. Demek ki teferruatlı ve iyi kurulmuş bir araştırma bütçesinin gerekli olduğu üzerinde ne kadar dursak yeridir. O zaman, çok kere teorik ve kavramlarla ilgili imkânların hazır olduğu, fakat bazı sonuçlara varmak için elde bulunan bütün imkânları aşan şu veya bu genişlikteki tamamlayıcı çalışmaların gerektiği anlaşılacaktır. Aynı şekilde herhangi bir projede büyük bir para yatırımının bir yandan bilgilerimizin artması, bir yandan da araştırmalarımızın ilerlemesile akla yakın bir münasebette olup olmadığı da düşünülmelidir.

Burada araştırıcıların daha alçak gönüllü olmaları gerektiğini hatırlatmak isterim. Bazı müesseselerle milletler-arası teşekküllerin çok daha az bir para ile yapılabilecek projelerde çok fazla para harcettikleri meydandadır. Her şeyden önce imkânlarımıza uymak zorunda olduğumuzu belirtmek istiyorum. İmkânlarımız derken de özellikle ilim çevremizde bize verilen imkânları anlıyorum. Çok dar imkânlar her çeşit aksiyonu imkânsız kıldığı gibi, fazla geniş olanlar da bize ne pahasına olursa olsun neticeye ulaşmağa zorlamaları bakımından bozucu bir kuvvet halini alabilirler.

Bundan başka dikkatinizi, sosyolojide amprik araştırmanın önem kazanması nispetinde çözülmesi gitgide daha çabuk olması gereken bir ilmî teşkilâtlanma hadisesine çekmek istiyorum. Araştırmanın idare edilmesinin gerektirdiği şeyler karşısında yeni bir iş bölümü meydana gelmektedir. Bu da gerçek araştırıcı ile araştırmayı idare eden kimsenin birbirinden ayrılmasıdır. Öyle görünüyor ki her iki halde de ancak ilerlemiş bir ilmi öğretim görmüş bir personelden faydalanılabilir. Fakat öbür yandan

her ikisinden de yalnız farklı bir iş değil, aynı zamanda oldukça ayrı vasıtalara sahip olmaları istenecektir.

Buraya kadar söylediklerimi şu şekilde özetliyebiliriz : işe başlamadan önce araştırmak istediğimiz şeyin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Bundan başka başlangıçtaki teorinin tam olarak bilinmesine dayanan bir araştırma plânı tasarlamış ve belli bir durum içindeki bütün imkânları gözönüne almış olmamız gerekir. Araştırmada çok yavaş bir ilerleme ile yetinileceğini de önceden bilmek gerekir. Ve ayrıca elde edilen sonuçları birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı birçok ilimlerden meydana gelen bir kompleks içine sokabilmek gerekir ki bu, çok kere kendine has bir güçlüğü olan bir ödev olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak şunu bilmemiz gerekir : elde bulunan imkânlarla hangi gayenin gerçekleşeceğini umabiliriz? Bu kaideler, açıkça görülüyor ki, ancak bir dereceye kadar metotla ilgilidirler. Bunlar daha çok araştırma tekniklerine ve bu tekniklerin belli bir kadro çinde uygulanmalarına aittirler Bundan sonraki derslerde bu çalışma programını gerçekleştirmek için sosyolojide hangi hususî vasıtalara baş vurulacağını göreceğiz.

Çeviren : Ayda Tanyeli

Ders 2

Müşahede ve İlmî Tecrübe

Başlarken, ilmin «metodu» ile «araştırmanın teknikleri» arasındaki ayrılığı belirtmiştik. Toplumu araştırmanın daha özel tekniklerine ait bir giriş yapmadan önce, işte bu probleme yeniden dönmek zorundayız.

Sosyoloji tarihinin bütünü ile Francis Bacon, Adam Ferguson, Cl.-H. de Saint - Simon ve Aug. Comte gibi sosyolojinin büyük öncülerine bir gözatacak olursak, belki şu sonuca varmak mümkündür: sosyojide bir müşahede metodu kurmak kaygusu, bu ilmin daha gençliğinden beri kendini belli etmektedir. Böylece, sosyolojide, müşahede problemi, ne yeni ne de benzersiz bir kılıkta ortaya çıkmaktadır. Sosyolojide bir müşahede metodu elde etmek için, bu konuda geçmişte söylenenleri özetlemekten başka yapacak birşey yoktur.

Burada, çağdaş metod ilminin, eskidenberi bu alanda bütün başarılmış olanlardan en belirli şekilde ayrıldığı noktalardan biri ile karşı karşıya bulunmaktayız. İlim metodu ile ilim tekniği arasındaki ayrılığın önemi de, asıl önemini en açık şekilde, işte burada belli etmektedir. Müşahedeyi bir bilme aracı olarak kabuletmek başka şey, bu kabulü yerinde birtakım tekniklerle gerçekleştirmek başka şeydir. Eskiden, büsbütün başka bir problem, bu ilk veriler ile, genel olarak, karıştırılmakta idi; bu problem de, bir bilgi âleti olarak müşahededen faydalananan sosyolojinin, bundan dolayı, tabiat ilimlerine yaklaşmak zorunda olup olmadığı problemidir. Bu halin yolaçmış olduğu şiddetli tartışmalardan herkesin haberi vardır; bu tartışmalar, dünyanın bütün memleketlerinde sosyolojiye ait el kitapları ile sistemleri doldurmaktadır.

Bununla birlikte, ilim metodu ile ilim teknikleri arasında yaptığımız ayrılığı işe karıştıracak olursak, bize pek kısır gelen ve gerçek bir problemden çok bir çiftanlamlılıkta temellenen bu çeşit tartışmalardan kolayca kaçınmayı sağlayabiliriz. Böylece, burada, ister bir tabiat ilmi olsun, isterse de bir sosyal ilim olsun, apaçık bir şekilde, birtek ilim metodu olduğunu savunmak istiyoruz.

Ama, gerçekte, asıl problemimiz bu değil; asıl problemimiz, daha çok, ... ile temelli bir olayda, ilmî araştırmanın çeşitli teknikleri olduğunda, bu tekniklerin de, özel bir ilmin objelerine göre birbirinden ayrıldığında bulunmaktadır. Böylece, meselâ, müşahede, düpedüz müşahede değildir; müşahede, uğraştığı objelerin bellibaşlı niteliklerine göre değişen birçok teknikler ile başka başka cihazlardan yararlanmak zorundadır. Demek ki, ilim metodundaki birlik ile, müşahede veya tecrübe gibi metoddaki bazı ilkelerin birliği, hiçbir zaman, değişik ilimlere özel araştırma tekniklerindeki çoğu büyük olan çeşitliliği dışarda bırakmamaktadır.

Bunu dedikten sonra, dikkati oldukça ayrı bir duruma çekmemiz gerekmektedir: bu da, sosyolojide, müşahede metodu ile tecrübe metodu üzerinde pekçok tartışılmış olması; bununla birlikte, gene de, önemli olan başka bir soruya, müşahede tekniklerinin, sosyolojinin objesindeki özelliklere uygun düşen hangi teknikler olduğu sorusuna geçilmemiş olmasıdır. İşte, bu konuda, 20. yüzyılın başına kadar hemen hemen hiçbirşey ortaya konmamıştır; hattâ, Emile Durkheim'in «Sosyolojik metodun kuralları» (Les règles de la méthode sociologique») adlı eserinde ortaya koyduğu bazı önemli başlangıçları bir yana bırakacak olursak, çeşitli müşahede teknikleri ile tecrübe tekniklerinin sistematik olarak işlenmesi işinin, ancak otuz yıllık bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız, Durkheim'da da, çok defa, ciddî birtakım karışıklıklara yolaçan bir ifade biçimiyle karşılaşmaktayız; bu, bilhassa, Durkheim'ın tabiat ilimleri ile sosyoloji deki metodun ayrılığı üzerinde israr ettiği yerlerde böyledir. Biz ise, tam tersine, şu ilk olayı çıkış noktamız olarak alıyoruz: sosyoloji de, sosyolojinin konusunun herhangibir ilmin konusundan ayrı olduğu nispette, işimiz, tabiat ilimlerindeki müşahede tekniklerinden kökten ayrılan birtakım tekniklerdir.

Müşahede tekniklerinin sosyolojide gerçekleştirilmesinde ortaya çıkan en büyük problem: müşahedeyi kontrol etmek hususunda yeterince vasıtamızın olup olmadığı sorusudur. Sosyal gerçeklik ele alındığında, insan türünün gücü bu hususta şaşılacak derecede az görünmektedir. Metodla ilerleyen ve çok defa epeyce basit müşahede tekniklerini kullanan çeşitli tabiat ilimlerindeki büyük buluşlara sosyolojide tekabül eden birşey yoktur. İşte, sosyolojinin bugün de, birçok bakımdan, az veya çok düzensiz bir durumda bulunmasını gerektiren sebeplerden biri belki budur. İnsanın tabiî müşahedesi, doğrudan doğruya etrafına yöneldiğinde, insana yeter görünmektedir; yahut, hergünkü hayatın verileri için yeter görünmektedir; ancak, bu tabiî müşahedeyi, daha çok metodlu çeşitten bir müşahede olduğu noktaya kadar ileri götürmek gerektiğinde, binbir türlü güçlükle karşılaşmaktayız.

Misâl olmak üzere size sadece, İsviçrede gezmekte olan bir ingilizin kısa hikâyesini anlatacağım; bu ingilize, girdiği bir lokantada, kızıl saçlı bir garson hizmet eder; ertesi gün, başka bir lokantada, yine kızıl saçlı bir garson kendisine hizmet eder. İngiliz, ailesine gönderdiği bir mektupta şunları yazar: «İsviçredeki bütün kahve ve lokanta garsonları kızıl saçlıdır». Pekçok tekrarlanan bu hikâye, bize, mâna ve önemini günümüze kadar kaybetmemiş olan bir ders vermektedir. Gerçekten de, birbirinden bağsız bir veya birkaç müşahede aktı yetersizdir; daha çok, metodla yürütülen bir müşahede faaliyetine ihtiyacımız vardır. Bir müşahedeyi metodla yürütmek ise, ele aldığımız misâlde şu demektir: bütün garsonların sahiden kızıl saçlı olup olmadığını, gezgin mizin, dördüncü, onuncu veya yirminci bir lokantada kontrol etmesi gerekirdi. Oysa ki, ingiliz gezgini, bunu ihmal etmiştir. Bundan dolayı, müşahedesi, kendi başına bakıldıkta ne kadar dikkati çekerse çeksin, herçeşit ilmi mânadan yoksundur.

Şimdi, sözde, müşahedelerden büyük bir kısmının, ingiliz gezgininin hükmündeki kadar çelimsiz bir temele dayandığını bilmemiz gerekmektedir. Bırakın ki, müşahedeyi yapanın iyi niyetli olduğunu kabul etmeyiz. Başka bir açıklamaya başvurmadan anlayacağınız gibi, bu, hiç de her müşahidin takındığı bir tavır olarak kabul edilemez. Tam tersine, taraf tutan ve sadece görmek istediklerini gören bütün müşahitlerden kendimizi sakınmak zorundayız.

Ehliyetsizlik veya kötü niyet, Bacon'un «putları» ve daha bir sürü baştan çıkarıcı sebepler, tabiî müşahedeyi, sosyolojide, epeyce fukara bir araştırma vasıtası yapmaktadır. Gerçi, zaman zaman gerçekçilik, inceden inceye tasvir edilmekten hoşlanılır; bunlar, göze çarpan ve uyartan bir takım tasvirlerdir; ancak, bu tekniği güden ilkeyi aramaya kalkar kalkmaz, bu teknik kavranamaz; pek çok defa da, tıpkı bir büyükannenin hasta iyileştirmede kullandığı gelenekten kalma herhangi bir tertibe varılmaktadır.

Açık olmadaki bu eksiklik, müşahede ile tecrübenin birbirleriyle karışmaya başladıkları yere kadar gider. Şurasını hatırda tutalım: bütün tecrübe tekniklerinin ortak yanı, objeleri değiştirmeleridir; oysa müşahedenin, objesi karşısındaki davranışı, daha çok alıcıdır. İşte her çeşit ilmî tecrübeye yapışık bu özellikten dolayı, tecrübe metodu, çok defa, sosyolojide kabul edilmemiştir; çünkü, insanları da tabiattaki nesneler gibi ele alıp değiştirmek tasavvuru tahammül edilmez bir tasavvur olarak görünüyordu. «Aracılı» denen ilmî tecrübelerde kalmak suretiyle, bu esaslı itiraza nasıl cevap vermeye çalışıldığını ileride göreceğiz.

Demek oluyor ki, katkısız müşahedenin esası, müşahidin, tecrübecinin

değiştirmesi karşısında yeralan alıcılığıdır. Bununla birlikte şurasını da hatırdan çıkarmamamız gerekir: müşahedeyi yapanın alıcılığı, bu tarzın metodik karakter ni hiçbir zaman dışta bırakmaz. Böylece, bu metodlu araştırmanın gayesi, bir takım uygunlukları ve tekrarları araştırmaktır. Sözü edilen İngiliz gezgini, apaçık tekrarlanan bir fenomen n karşısında bulunduğunu kesin olarak söyleyebileceği noktaya kadar araştırmasını devam ettirmiş olsaydı, o zaman metodlu çalışmış olacaktı. Üstelik, her başka müşah d n, aynı olaylara çevrildiğinde, *aynı tesbite ve aynı sonuca varmak* zorunda kalması ile, bu tesbit, bir önem ve mâna kazanacaktı Tabiî denen müşahede, *ilmî müşahededen* şöyle ayrılmaktadır: tab î müşahede tamamiyle şahsidir; oysa, birbir nden bağımsız olan bir çok müşah din aynı sonuca vard kları andan itibaren, bir müşahedeye, 'lmî müşahede denebilir. Bununla birlikte, müşahedenin bu metodlu karakteri, müşahedenin alıcılık karakterini değişt rmemektedir.

Tam tersine, ilmî tecrübe, daima kurucu bir parçası olan müşahededen başka, objenin değiştirilmesini şart koşmaktadır; tecrübenin başlıca faaliyeti, raslanılan fenomenleri, bile bile, hem de metodla, değ ştirmeye dayanmaktadır. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu, çeşitli tarzlarda olup biter; yalnız her seferinde, tecrübeyi yapanın gerçekliğe *müdahale ett ği görülür.* Böylece, meselâ, herçeşit sosyal veya iktisadî plânlama bır tecrübe özelliğini gösterir. Aynı şey, *yeni bir kanunun veya* sadece bir kararnamen n sokulması için de söylenebilir.

Böylece, müşahede metodlarının bir sınıflamasını elde etmek için, herşeyden önce, tabiî müşahedeyi b ryana bırakmamız gerekmektedir; ben, tabiî müşahedeye, bağsız karakterini belirtmek maksadıyla, daha çok, «anektodik müşahede» adını vermek istiyorum. Bu anektodik müşahedenin bell' bir takım hallerde ve belli bir takım şartlar altında, bize hiç olmazsa bazı işaretler verebileceğini hiçbir zaman inkâr etmiyorum; yalnız, bu işaretler, bize sadece bir çıkış noktası olarak h zmet edebilirler; ama, daha sonra, bu çıkış noktasını ciddî bir kontroldan geçirmek zaruridir.

Öbür yandan, müşahedede çeşitli kontrol derecelerine sahibiz Bir yanda: bir objen n, kendi tabiî çevresi içinde, doğrudan doğruya müşahede edilmesini bulmaktayız; öbür yanda bir sujenin laborato re şartları içinde müşahedesi vardır; bu laboratoire şartlarında, sujeye tesir edebilecek olan bütün dış münasebetler, sıkı bir kontrol altında bulundurulmaktadır. Bu müşahede tarzı, son yıllarda, Birleşik Amerikada son derece gelişmiştir. Bunu söylerken, meselâ, tartışmakta olan küçük toplulukların, müşahede eden', müşahede edilen sujelerden gizleyen bir buzlu camdan yararlanmak suretiyle müşahede edil şlerini düşünüyorum.

Buna karşılık, herhangi bir sujenin, tabî çevresi içindeki müşahedes de, az veya çok exakt olan bir tarzda gerçekleşebilir. Az exakt olan bir kimse, exakt olan bir takım direktivler vermeksizin, kendisine mânalı görünen fenomenler, problemi deşmeden düpedüz anlatacaktır. Müşahedeyi yaparken, suje üzerindeki ilk bir tartışmadan sonra, daha önce tesbit edilmiş olan bazı kategorileri kullandığımız nisbette, bu metodun précisi on'un artmaktadır. Burada müşahidin elinde bir nevi soru listesi vardır; müşahede edilen fenomen için, bu listede, çeşitli görüşler ve esaslı olduğu sanılan çeşitli olaylar işaret edilmiştir. Bu soruların çeşitli sistemleme dereceleri gösterebileceği kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Şimdi bellibaşlı sistematik müşahede teknikleri üzerinde dikkatimizi topladığımızda, iki aslî müşahede biçimine rastlamaktayız; bunların biri katılan müşahede, öbürü ise katılmayan müşahededir. Katılmayan müşahede demek, müşahit, müşahede edilmesi gereken faaliyetin veya faaliyet münasebetlerinin, ya uzağında ya da dışında durmaktadır demektir; buna karşılık, katılan müşahede, müşahidin, müşahede ettiği faaliyet münasebetine bizzat katılması demektir. Bir kelime ile dendikte: müşahit gerçeğin içine karışmakta ve olaylardan aktiv bir şekilde pay almaktadır. Buradaki katılma (pay alma) derecesi, birbirinden pek çok ayrılabilir; müşahidin katılma derecesi, kısmî gelip geçici bir katılmadan başlayıp bütünü ile katılmaya kadar uzanır.

Size bir de, birbirinden farklı iki katılan müşahede formu olduğunu belirtmek istiyorum; bu, müşahede edilen sujelerin (kimselerin), müşahidin gerçek rolü üzerinde bir haberi olup olmamasına göre yapılan bir ayırmadır. Katılan müşadede, öyle birtakım haller vardır ki, müşahede edilen kimseyi, müşahidin şahsından haberdar etmek imkânsızdır; çünkü, müşahede edilen kimsenin, böyle bir müşahede faaliyet ne karşı ayaklanması mümkündür. Meselâ, Frederick Thrasher'in «gang» lar (çeteler) üzerindeki incelemesini düşününüz Thrasher, malzemesine kavuşmak için, yıllar boyunca Chicago şehrindeki ayak takımının sürdüğü hayata karışmıştır. Gizlisi daha az olan bir misâl ise, bayan Florence Kluckhohn'un incelemesidir. Kluckhohn, Arizona çölünde, (İspanyol aslından gelme Amerikalı olan) «Ladinos» ların meydana getirdiği küçük topluluğu araştırmıştır. Bu kadın, eğer bir kadın müşahit sıfatıyla Ladinos'lara açıkça kendini tanıtmış olsaydı, bu insanların hergünkü hayatının içine, hiç şüphe yok ki, giremiyecekti. Böylece kadına, bu topluluğun günlük hayatının içine adetâ «belirsizce süzülüp girmekten» başka bir yol kalmıyordu. Bunu da, o zaman verilmiş olan şartlarda hakikata en çok uyan bir role başvurarak, ancak böylece bu hayata karışıp katılmak suretiyle yaptı; şöyle ki, kendisine bir

ev kadını süsü verdi; belli bir zaman için kocasından ayrı yaşamaktaydı, kocası da, o sırada, aynı çöldeki başka bir yerli topluluğunda çalışmakta idi. William Whyte' ta ise daha başka bir hal ile karşılaşmaktayız. Müşahit «Street Corner society» çetesinin hiç olmazsa reisine kendisini tanıtmıştır; çete reisi, müşahidi, arkadaşlarından biri diye çeteye sokmuştur. Böylece, reisin durumdan haberi vardı; oysa, geri kalanlar, W. Whyte'ın müşahit rolu üzerinde kesin bir şey bilmiyorlardı.

Şunu da ekliyelim ki, bu gizlice başkalarının içine girme metodu, önemi tasvir edilen durumun sınırlarını pekçok aşan özel şekilde ilgi çekici birtakım çizgiler göstermektedir. Çünkü, katılan müşahedenin açık veya kapalı olduğuna dair sorudan bağımsız olarak, gizlice başkalarının içine girip sokulma işinde, müşahidin, sonradan müşahede edeceği grup ile« diplomatik münasebetler» kurmaya çalışacağı uzun veya kısa süren bir dönemi daima hesaba katmak zorundayız. Böylece, diplomatik münasebetler problemi, meselâ. bir sanayi atelyesinin analizinde, bir yandan, müşahidin işçilerle olan münasebetlerinde doğru bir denge elde etmeye çalışmasına, öbür yandanda, giriştiği müşahede işinin istikametine bağlıdır; aynı şey, belli bir topluluğun analizi için de doğrudur; bu iste müşahit, olayları birikt rmeye başlamadan önce, bu topluluğun çeşitli önemli grupları ile pekçok sayıda temaslar yapmak ve topumun hemen hemen bütün sınıfları ile şahsî münasebetler kurmak zorundadır.

Şimdi, katılan müşahede ile katılmayan müşahede arasında yapmış olduğumuz aslî ayırmaya yeniden dönelim. Hiçbir açıklamaya lüzum kalmaksızın anlayacağınız gibi, bu iki müşahede tekniği, sadece, baska başka yollardan yürümekle kalmazlar, herbirinin üstün tarafı ile eksikleri de başka başkadır. Katılan müşahedenin üstün yanı, bilhassa şu esaslı olaya dayanmaktadır: katılan müşhedede, müşahit, bir ise yeni başlayanın bilmesi gereken şeyleri bilmektedir; bunun için de, belli birtakım aktlar ile bu aktların taşıdığı önem üzerinde, bir probleme sadece dıştan yaklaşan herhangi bir müşahitten bambaşka bir hüküm verebilir.

Şurası da belirtilmeldir: bu katılmanın belli bir sınırı vardır. Bu sınırlar iki çeşittendir. Bir yandan: öyle birtakım feneomenlere raslanır ki, bunların kendilerine has karakterleri, her aktiv katılmaya az veya çok engel olmaktadır; öbür yandan: öyle birtakım faaliyetler, düşünme tarzları, inançlar veya önyargılar vardır ki, müşahidin, bütün bunlara katılması imkânsızdır; çünkü, müşahede ettiği kimselerin herbiri üzerinde birbirinden farklı bir bilgisi vardır. Buna göre, katılan müşahedenin iki formu vardır; bunlardan birinde: müşahidin, müşahede ettiği kimsenin gerçekleştirdiği şeyi bizzat gerçekleştirmede tam bir kudreti vardı; öbüründe ise:

müşahit, olaylara kesif olarak bütün katılmasına rağmen, kendisini müşahede ettiği kimsenin yerine koyamamaktadır.

Bu son şekil, meselâ, primitiv bir halk topluluğundaki herhangi bir ayinde, katılan bir müşahit olarak hazır bulunan antropolog için epeyce bir problem olmaktadır. Böyle bir antropologda primitiv zihniyet eksik olduğu için, ayinin belki de dış olaylarına katılmayı başarabilir; ama, müşahede ettiği kimselere özge inanışları, hayalleri ve vecdleri yaşamaktan acizdir.

Geçerken şunu da ekleyelim : eskiden olduğu gibi bugün de Avrupalı müşahitler, primitiv denen halk topluluklariyle karışmada öylesine başarı gösteriyorlar ki, sonunda bunlar, içten bir katılma anlamında katılan müşahitler haline gelirler. Öteyandan, şurasını da unutmamalıyız: bizim kendi çağdaş hayatımızda bile, birçok durumlar, meselâ cinsiyet hayatına ait olayların pekçoğu, hiç bir zaman katılan bir müşahedede kavranamazlar. Ayrıca, şu noktayı dikkatle ele almamız gerekir: çağdaş iktisat hayatımızın son derece karmaşıklığı içinde, sadece teknik özelliklerinden dolayı, içten bilinmeleri mümkün olmayan pekçok durumlarla karşılaşırız. Burada, işin özüne varmış olan biri, daha önce soruyu derinden incelemiş bir kimseden başka biri olamaz. Böylece, hergünkü hayatımızın içinde bilmediğimiz şeylere değip geçeriz; bu da, tabiî denen müşahedenin ne kadar az tesirli olduğunu, bir de, gördüğünü kavrayabilecek hale getirmek üzere, müşahidi de, ne derece idmanlı kılmak gerektiğini, bize bir kere daha anlatmaktadır.

Ama, çağdaş hayatın pekçok sayıdaki öbür durumlarında, olaylara eksiksiz katılabilmeyi başardığımız gibi, böylelikle edindiğimiz bilgilerden bir teori kurmada faydalanmayı da sağlarız.

Katılan müşahedenin başlıca zararlı tarafları şunlardır: katılmamız, çok defa müşahede ettiğimiz durumu, ilkin, farkına varılmayacak şekilde, ondan sonra da, açıktan açığa değiştirmeye sebep olmaktadır. Bu, bilhassa soruşturmamız büyük bir zaman aralığı boyunca uzadığı taktirde böyledir; bu da, çok defa, meselâ topluluk gibi objelerin incelenmesinde, kaçınılmaz bir şeydir. Bu taktirde, tarafsız müşahid olmaktan çok, bir «taraflı» tutmak tehlikesiyle karşılaşırız; işte, bu, katılan müşahedeyi değerlendirirken, hiç gözden yitirilmemesi gereken bir tehlikedir. Bundan dolayı, kendi başına ele alındıkta, zaten pekçok çekişilen durumların karşısında bulunduğumuzda, bu metodu kullanmaktan kaçınmak gerekecektir.

Buna karşılık, katılmayan müşahede için, biraz önce kabataslak be-

l'rttiğ'miz böyle bir tehlike yoktur. Bununla birlikte, katılmayan müşahedenin öyle önemli bir takım zararları vardır ki, bunlar, katılmayan müşahedeyi, çok defa, kullanılmaz hale getirirler. Meselâ, sanayi sosyolajisinin soruşturmalarını düşününüz. Bu soruşturmalarda, işç ler, müşahede objeleri, katılmayan müşahit ile her çeşit işbirliğini reddetmektedirler; buna sebep olarak da, katılmayan müşahidin işçi olmadığı 'çin, sanayi işlerinin herhangibir inceliği üzerinde hüküm vermede tamamiyle güçsüz olduğunu ileriye sürmektedir. İşte bunun için, Georges Friedmann gibi önemli bir sanayi sosyologu, katılan bir müşahit sıfatıyla faaliyette bulunabilmek gücünü elde etmek için, mak nist çıraklığı yapmıştır. Başka bir halde öyle olabilir k', katılmayan müşahit, bazı olayların dış görünüşü üzerinde iyi bir rapor vermekle birlikte, bazı aktların, kendilerini gerçekleştiren fert lerde gerekt'rdiği subjektiv mânayı bulup ortaya çıkarmakta tamamiyle güçsüzdür. Burada da gerçekliğin önemli bir k:smı kavranamamaktadır.

Buna bir de şunu ekliyeceğim: katılmayan müşahede başka bir takım teknik'erde uzamaktadır; bu teknikler de, ilk bakışta, müşahedeye ait görünmektedir. Bu, meselâ, kendimizden başkalarının toplamış olduğu belge malzemesinden :stifade ett ğimizde böyledir. Bu ikinci derecedeki malzeme de belli bir mânada, daha öncek' bir müşahedenin sonucudur. Demek ki, bu malzemenin analizini yaparken, katılmayan bir müşahit olarak hareket etmekteyiz.

Ancak, katılmayan müşahededen, genel olarak öyle b'r davranış anlaşılmalıdır ki, bu davran:şta, müşahit, müşahede edilmesi gereken olaylarda hazır bulunmakta, ama yine de onlardan belli bir mesafede durmaktadır. Nitekim Roethkisberger ile Dickson sanayi sosyoloj'si üzerindeki incelemelerinde bu metoda başvurmuşlardır. Bu iki sosyolog, müşahede maksadıyle, bazı işçileri, daha önce hazırlamış oldukları bir odada, öbür 'şçilerden ayırmışlardı. Bu odanın bir köşesinde, müşahit yer almaktaydı. Zaman geçtikçe, işçiler bu sessiz sedasız müşahide pekiyi alışmışlardı ama, müşahidin aslında ne ile görevli olduğunu anlayamamışlardı. Müşahide gelince, gerek işçilerin çalışmalarını gerekse konuşup tartışmalarını bozmamak için, elinden geldiği kadar göze çarpmadan hareket etmek zorundaydı. Yoksa, asıl bu konuşup tartışmaların muhtevasına son derece ilgi duymaktaydı.

Biraz önce de belirtt'ğim'z gibi, şurası, kendiliğinden anlaşılan bir şeydir: katılan müşahit, gerçekliğe katılmak suretiyle, gerçekliği, az veya çok değiştirmektedirler. Şurasını da belirtel'm ki, öteyandan aynı katılmayan ve ihtiyatlı müşah't, daha sadece, herkesce bilinip farkına varılan hazırbulu-

nuşuyle, müşahede edilen kimselerin alışılmış davranışlarını bizzat değiştirmelerine yol açmakta veya hiç olmazsa onların kendilerini rahatsız edilmiş duymalarına sebep olabilmektedir. Bundan, işe koyulmadan önce, belli bir hal için, bu iki tekn kten hangisinin seçilmesi gerektiğini büyük bir titizlikle tartışmak zoru vardır. Bu, hiç şüphe yok ki, tamamiyle, verilen şartlara bağlıdır. Şurası da apaçıktır: hazırlayıcı birtakım denemelerden geçmek gerekmektedir; işte son merci olan bu denemeler, şu veya bu durumda ne yapabileceğimizi tayin etmektedirler.

Şimdi bu konferansın başında dokunduğumuz bir probleme geri dönelim: bu da, müşahidin, başkaları tarafından tanınıp tanınmaması gerektiği üzerindeki sorudur; yani, müşahidin, müşahede faaliyetini başkalarına açıkça tarif etmesi mi yoksa başkaları tarafından bilinmeden işini görmesi mi gerektiği sorusudur. Demin, bu soru münasebetiyle ortaya çıkan teorik problemlerden bahsetmiştik. Bununla birlikte, bu sorunun bir de ahlâki bir yanı bulunduğunu unutmamalıdır; çükü, her müşahit, gizlilik kanunlarını, iş bakımından, belli bir ölçüde bozmak mecbur yetindedir.

Burada hiç bir genel kural verilemez. Gizlilik, genel bir şematizmle çözülebilecek olan bir soru değildir; gizlilik, incelik işidir. Demek oluyor ki, malzemesini hangi noktaya kadar geniş bir çevreye sunabileceğini müşahidin kendisi kararlaştırmak zorundadır. Zaten, halkın dikkatini başka yana çevirmede birçok araçlarımız vardır. Bu tarzda yapılmış olan incelemelerin pek çoğu, tasvir ettikleri şahıslar için birtakım uydurma adlara başvurmakta, hattâ bu tasvirlerin yapıldığı yerler için de uydurma adlar kullanmaktadırlar. «Elmtown» , «Yankee City» vs. gibi adları düşünün; «Plainville, U S A»ya gelince, burada sadece yerin adı gizli tutulmakla kalmamış, yazar da, James West kendi adı olmadığına göre, takma ad kullanmıştır.

İşimiz herhangi bir anlamda anormal olaylarla olduğu takdirde, gizlilik problemi özel bir önem kazanmaktadır. Bir hekim gibi hareket edecek olursak, araştırmamız, tedavi faaliyeti için bir başlangıçtan farklı olmayacaktır. Ancak, sosyolojik müşahit, çok defa, doğrudan doğruya faaliyete geçmekten kaçınmalıdır; çünkü, bu iş ona değil, başkalarına düşen bir iştir. Böylece,sosyolojik müşahit, özel bir prablemle karşı karşıyadır; toplumdaki bozukluklara ait fenomenlere, soruşturmamız bitter bitmez elatma imkânımız yoksa, böyle birşeyi üstelik istemiyorsak da, ne dereceye kadar dokunmaya hakkımız vardır, Burada, uyanık araştırıcıları, son yıllarda, sosyoloji de yakından meşgul etmiş olan araştırma ahlâkı problemine parmak basmaktayız.

Burada ortaya çıkan dilemma şöyle ifade edilebilir: biryanda, bilme

hususunda belli b r mükellefiyet vardır; öteyanda da, bu mükellefiyet ciddî şekilde kösteklenmektedir; bu da, şüphesiz, bilg yi, hiç olmazsa sosyal politikanın şimdiki şartlarına göre ardından artık aktion'un gelemiyeceği bir noktaya kadar götürmedeki problematik olaya dayanmaktadır. Gerçekten de, şurasını hatırdan çıkarmıyalım: toplumla ilgili her araştırma, belli bir noktadan sonra, araştırma konusunu meydana getiren süjelerin şuurunu uyandırır. Yeter ki hiçkimse açığa vurmasın yahut kimsecikler açığa vurmadıkça yoksulluk içinde yaşanabilir. Ama, b rinin şuurunu uyandırıp d kkatini yoksul şartlarına çeker çekmez, aslında, bu yaşama şartlarını değiştirecek araçların da olması gerekir. İşte burada bu büyük soru ortaya çıkmaktadır: müşahede edilen olayları belirlemekte olan şartları değiştirmeye yarıyacak olan araçları elegeçirmedikçe, sosyog olarak, b r araştırmaya girişmeye hakkım var mıdır?

Sosyolojide tecrübe problemine dokunur dokunmaz, önemce müşahededen aşağı kalmayan birtakım sorular, hattâ belli b r bakımdan daha fazla ciddiye alınması gereken birtakım sorular ortaya çıkmaktadır. Daha önce de söylemiştik: müşahede ile tecrübe arasındaki esaslı ayrılık şuradadır: müşahit, alıcı olarak kalmakta, oysa tecrübeci, olayları işleyip yoğurmaktadır.

Tabiat verilerini işlemeye gelince, bu bize hiçbirzaman aykırı bir tesir yapmamaktadır. Ancak, değerlerle ilg li birtakım düşüncelerden dolayı, daha hayvanlarm hayatını işlemeye, bu hayata müdahele etmeye hakkımız olup olmadığı düşüncesi karşısında çekingen davranırız. Hele insan hayatlarını işleyip yoğurmak hakkını, tecrübeye açıktan açığa tanımamaktayız, İnsan varlığını, tarifi gereği, özü bozulmadan işleyip yoğurmak mümkün değildir. İşte bunun iç n, kelimenin tam mânasiyle tecrübe metodunu sosyolojiye sokup sokmamakta, daima tereddüt edilmektedir. Daha Augeste Comte «Positiv felsefe derslerinde» bu soruya dokunmuş ve şu sonuca varmıştır: demin işaret ed len tereddütlerden ötürü, sosyolojide aracısız bir tecrübeden vazgeçmemiz gerekmekted r. Buna karşılık, Auguste Comte, aracılı (dolayısiyle) bir tecrübeyi övmüştür; bu aracılı tecrübede tarih, meselâ, tecrübî durumları yaratmaktadır. Comte'tan biraz sonra, ruh hayatının anomalilerindeki tecrübe değerini tanıyan b lhassa fransız psikolojis olmuştur. Psikolojide de, aracılı bir tecrübe durumunun karşısında bulunulmaktadır; bu da psikopatoloji gibi bir takım ilimlere yepyeni bir önem kazandırmıştır. Aynı şey, toplum hayatının anomalilerini tahlil için de doğrudur. Şüphesiz, sosyoloji sadece normal denen fenomenlerin açıklanmasiyle ilgilenmemektedir; sosyoloji, aynı zamanda, anormal denen olayların bilinmesine de önem vermekted r; bu

anormal olaylar ise, hepimizin bildiği gibi, sanayide ilerlemiş toplumlarda gittikçe artan bir önemle ortaya çıkmaktadır. Ancak, öteyandan şurasını da hiçbirzaman unutmamalıdır : anormal denen fenomenin kendisi, bilgi için özel bir güç göstermektedir; bu da, kendisi ile «normal» fenomenler arasında karşılaştırmalara imkân vermekle olur. İllet-eser münasebetindeki kanunları bulup ortaya çıkarmak sözkonusu olur olmaz, bu karşılaştırma büyük bir önem kazanmaktadır. John Stuart Mill'denberi bu imkânlar üzerinde gittikçe daha fazla tartışılmıştır; böylece, bunların hepsi, sosyolojide çağdaş metod öğretisinin bütününü meydana getiren problemlerden biri olmuştur.

Demek oluyor ki, birçok aracılı tecrübeler yapabiliriz.

Dikkatinizi, müsaadenizle, bir de şu olaya çekmek istiyorum : çeşitli aracılı tecrübe formlarının önemi, şu son 50 yıl boyunca şaşılacak derecede değişmiştir. Eskiden, aracılı tecrübenin en önemli formu, hiç şüphe yok ki, tarihî tecrübe idi. Tarihi tecrübe demek, olaylar değiştikçe, herhangibir olayın, herhangi bir normdan veya ortalamadan açıkça ayrılan bir durumu yaratacak şekilde değişmesi demektir. Burada, gerçekliği işleyip yoğurmayı üzerine alan, tarih veya gerçekliğin kendisidir. Bu nevi bir tecrübe hiç şüphe yok ki, bilgilerimizin gelişmesinde en büyük önemi taşımaktadır. Ama, öteyandan, büyük bir mahsurla ortaya çıkmaktadır; o da, metodsuz olmasıdır; yani, aslında, bir durumu meydana getiren çeşitli değişkenlerin, kelimenin tam mânasiyle bir tecrübe yapmamıza müsade edecek şekilde, birbirinin ardından değiştiği hiçbir tarihî duruma raslamamaktayız.

Buna karşılık aracısız tecrübe, belli bir durumun çeşitli değişkenlerini, isteyerek ve adetâ kayıtsız şartsız bir şekilde değiştirebildiğimiz yerde kendini göstermektedir. Daha önce söylemiştik : daima, bu metoda karşı gayet tabiî bir hınç duyulmaktadır; bu da insan varlıklariyle bu mânada tecrübe yapılmak istenmemesindendir. Umut verici ilerlemeleri yanında, aracısız tecrübedeki son derece dar sınırlar, işte bundan ileri gelmektedir.

Demek ki, sosyolojide ağırbasan tecrübe tarzı gene aracısız tecrübedir. Elimizde olan ve birbirine zıt iki imkân arasındaki ara formu ortaya koyan biricik imkân belki de şu olacaktır : herhangibir grubu, ilkin, bu grup üzerine belli bir tesir yapmadan önce, bunun ardından da, bazı dış verilerin tesirine bıraktıktan sonra incelemek. Bu tesirler birer işleyip yoğurma olmakla birlikte, nispeten temiz bir karakter taşıdıklarından dolayı, aldatmayan bir karakterleri vardır. Bunu söylerken meselâ, bazı kitap-

ları okumanın tesirini ve buna benzer şeyler düşünüyorum. Bu bilginin edinilmesinden sonraki davranış ile bu bilginin edinilmesinden önceki davranışı birbiriyle karşılaştırdığımızda, birtakım verilerin incelenmekte olan şeylerin, belli davranışları üzerindeki tesiriyle ilgili bazı sonuçlara varmaktayız.

Ne yazık ki, çoğu zaman bu tesir eden unsurlar, biz istemeden, bizim haberimiz olmadan işe karışmaktadır. Bu taktirde, bize bu tesirin sonucu olan durum ile daha önceki durum arasında açık olmayan bir karşılaştırma imkânından başka birşey kalmamaktadır. Sonraki durum, çoğu zaman iyice bilinir; önceki durumu ise, kökleri geçmişte kaybolduğu için, yetesiye bilmemekteyiz.

Bütün bunlara rağmen, bu alanda bazı umut verici denemeler yapılmıştır. Dikkatinizi bilhassa amerikan sosyologu Stuart Chapin'e çekerim. Chapin, geçenlerde yayınladığı bir kitapta bütün bu problemleri titizlikle tartışmaktadır Ancak, Chapinin kitabını incelerken henüz pekçok şeyin karanlığa bürünmüş olduğunu, bu alanda daha yapacak pekçok şeyin kaldığını görüp anlayabilirsiz.

Çeviren : Kemi Uygur

Ders 3

Mülâkat

Sosyolojide, müşahede ve tecrübe gibi araştırmanın klasik tekniklerinden başka elimizde mülâkat ve sual varakası usulleri de vardır. Bu son otuz yıl içinde, mülâkat, sosyal araştırma alanında, ve bilhassa Birleşik Amerika'da, gitgide artan bir önem kazanmıştır. Bununla beraber şimdiden kabul etmek lâzımdır ki mülâkat, araştırma için ne tek ne de pek yeni olan bir teknik vasıtadır.

Tarih yazma (historyografi) metotlarının tekâmülüne sadece bir göz atmak bile, bu tekâmülün, daha ilk safhalarda, mülâkattan geniş ölçüde faydalandığını görmek için yeter. Mülâkat, bazı vakalara dair bilgi sahibi oldukları tarz ve kabul edilen bazı şahıslara sorulan bir sualler serisidir. Meselâ 17 inci yüzyılda ekonomi ve istatistik bilgilerinde, ve asıl 18 inci asrın «Caméraliste» denen hareketinde, mülâkat usulüne benzer bazı araştırma belirtilerine şahit oluyoruz. 19 uncu yüzyılda da, mülâkatı, araştırma tekniği olarak kullanan daha başka ilimler de vardır. Bunlar, meselâ folklor, etnografya ve etnoloji ilimleriyle İngiltere'de «Community Surveys»'ler ve Fransa'da Leplay'in, Avrupa'da, işçi ailesi üzerindeki tahliller dir. Demekki mülâkat tekniği, hiç te yeni sayılmaz.

Şimdi bu noktayı böylece belirttikten sonra, mülâkatın eski şekilleriyle çağdaş şekillerini birbirinden ayıran bazı esaslı vasıflar üzerinde durmaklığıma müsaadenizi dilerim. Burada, önce de sıksık rastgelmiş olduğumuz bir özellikle gene karşılaşıyoruz Gerçekten mülâkatın eski şekilleri ni şimdiki şekillerinden ayırdeden şey, bugün kazanılmış bulunan kontrolün ölcü ve derecesidir.

Bu kontrol çeşitli yollardan yapilir. Fakat ben, burada, ilginize değer gördüğüm ancak bir kaçına dokunmakla kalacağım.

Vaktiyle, rastgele seçilen ve sayısı da az olan birkaç mülâkatla yetinilirken biz, bugün, bir metot dahilinde seçilmiş bulunan bir mülâkatlar serisine başvurmaktayız. Böyle hareket ederken de güttüğümüz gaye, herşeyden önce, belli bir vaziyet içinde belirebilecek bütün ihtimalleri kont-

rol altında bulundurmak, aynı zamanda şahsî peşin - hükümleri mümkün olduğu kadar bir yana bırakmaktır.

Mülâkat tekniği, bugün, yalnız mülâkatların sayısı bakımından değil, belki daha ziyade mülâkatın yapısı, strüktürü bakımından eskisinden farklıdır. Esasen mülâkatın bir metot dahilinde meydana getirilmiş olması keyfiyeti, kendisini, yalnız sorulan suallerin nevi ve çeşitlerinde belli etmekle kalmaz, aynı zamanda, suallerin birbirini takibetme tarzı, birbirlerini karşılıklı kontrol etmeleri v.s.. gibi hususlara da ne dereceye kadar itina edildiğini, bu konuşmamızda, biraz sonra da göreceğiz. Böylece, modern mülâkat, bir muhavere şeklinde cereyan etse de, serbest bir konuşma olmaktan uzaktır.

Şunu da ilâve edelim ki bu mülâkatlar serisi rastgele yürütülmez, bilakis bunlardan maksat, mahdut bir seçmeye göre ele alınmış belli bir popülasyonu esas bölümleriyle birlikte bir bütün halinde temsil etmeleridir.İşte buna, İngilizcede «sampling» denir. Bu seçme de, keza metot dahilinde yapılır. Seçerken her türlü şahsî tercihi bir yana bırakmaya gayret edilir, ve her türlü inhiraftan kaçınmak üzere, belli bir popülasyon çinde hangi şahısların ele alınacağını tesbit etmek işi, piyangonun tesadüfüne bırakılır. Bununla beraber bu tesadüfe bile dikkat etmek lazımgeldiğini ilâve edelim. Hiç değilse, seçmenin şartlarını o suretle hazırlamak gerektir ki, bu seçmede, popülasyonun bütün esaslı zümrelerinin hakkıyla temsil edilmiş olmasından emin olmalıyız. Bu noktaya, dördüncü dersimizde tekrar döneceğiz.

Bu noktayı göz önünde tutarken şuna da dikkat edeceksiniz ki mülâkatın eski şekillerinin diğer bir esaslı vasfı daha tamamen ortadan kaybolmuştur. Vaktiyle, mütehassıslara, eksperlere, veya eksper oldukları kabuledilen kimselere başvurulurdu. Bugün ise, bu mütehassısları da bir yana bırakıyoruz, çünkü çok iyi biliyoruz ki onların da hükümleri, çok defa, sübjektiftir. Meselâ folklor ilminin artık pek iyi bilinen kötüye kullanılışlarını düşününüz. Bundan başka, tetkik edilecek mesele üzerinde vukuflu kabuledilen bazı mütahassıslara başvurulurken, bunların bilgi derecelerini yoklamak hiç hatıra getirilmiyordu. Bu yüzden, meselâ anket yapıldığı sırada, mütehassıs, bize, hâlen yürürlüte olan bir âdetten mi bahs ediyor yoksa, gelecekte yürürlükte bulunmasını arzuladığı bir âdeti mi anlatıyor, burası meçhul kalıyordu. Aynı şey, her çeşit bilgi verici için de varittir. Fazla olarak, bu noktanın, yalnız sosyoloji için değil, antropoloji için de göz önünde bulundurulması gerektiğini kolayca takdir edersiniz.

Kısaca, şimdi belirttiğimiz bu noktaların hepsini, çalışmamızı kontrol etmek gibi esaslı bir fonksiyonu vardır. Mülâkatların çok sayıda olması, bu sayede, ikinci derecede önemli bazı küçük inhirafları ortadan kaldırmayı sağlar. Bundan başka, yapılan türlü mülâkatlar, kendi aralarında mukayeseye elverişli olmalıdır : bu da, bizi, sual varakalarını, iç yapı bakımından, en yüksek bir tutarlığa kavuşturmaya götürür. Gerçekten, burada yeni olan şey, tekniğin kendisi değil, ancak tekniğin kontrollü ve metotlu bir tatbikidir. Şu halde, mülâkatın tekniğine girme işi, kontrol vasıtalarına hususî bir dikkat gerektirir, zira, birbirine bağlı bazı bilgileri mantıkî bir silsile hâline getirmeyi değil de, bir takım garabetler kollayan bir muhavere olmaktan mülâkatı kurtaracak olan ve mülâkatı, ilim ve araştırmanın meşru bir vasıtası yapan şey, bu kontrol vasıtalarıdır.

Gazetecinin mülakatı, muhaverenin hoş veya garip taraflarını yakalamakla kalırken meselâ hekimin mülâkatı, yahut, psikanalistin mülâkatı, herşeyden önce tedaviyi hedefler. Bu, çok mühim bir hususiyettir ki, bu nevi mülâkatı soyolojik mülâkattan iyice ayırır. Nitekim klinik mülâkat, hekim, bozukluğun sebebini anladıktan sonra da devameder. Demekki mülâkatın kendisi, tedavi edici bir kabiliyet taşımaktadır. Esasen Roethlisberger ve Dickson da, sanayi sosyolojisine dair yaptıkları mülâkatlarda bu noktayı belirtmişlerdi. Kendilerine sual sorulan işçiler, bu suallere karşı hiçbir isteksizlik duymadıktan başka, bilakis, sosyologla yaptıkları tartışmalardan sonra içlerinin ferahlamış olduklarını ifade etmişlerdir.

Mülâkatın genel bir kontrolünü sağlamak için, adına «sual varakası» dediğimiz hususî bir vasıta meydana getirilmiştir. Mülâkat, her ne kadar iki fert arasında geçen bir konuşma ise de, hiç te «serbest» değil, tersine, «güdümlü» (dirigé) bir mükâlemedir. Bir mükâlemenin güdümünü sağlayan fikirler, tetkikin kendisiyle gayelerinin genel planından, kontrolü veya reddi gereken faraziyelerden, bundan başka da, ilk dersimizde belirtmiş olduğumuz gibi, ilimle ilgili bir takım bilgilerden meydana gelir.

Mülâkattaki mükâlemenin kontrolü, çifte gaye güder : bir yandan, yapılanmış, strüktürlenmiş, yâni belli bir mantık düzenine göre gelişmiş bir mülâkat serisinin meydana getirilmesi, öte yandan da, - yalnız ferdî değil, aynı zamanda kollektif bir realitenin bilgisine ulaşmak üzere - aralarında mukayese götüren bir mülâkat serisinin teşkili. Bu faaliyet, elde edilen neticelerin, metotlu, çok kerre de, kemiyyetçe takdirine varır.

Mülâkat tekniği, önce söylediğimiz gibi, yeni değildir ; şunu da ilâve edelim ki, sosyolojide, araştırmaya elverişli tek teknik te değildir. Tersine, her araştırma planının, mülâkat tekniğine elverişli olup olmadığını

önceden kest rmek lazımdır. Belli bir durumun tetkiki için, elimizde bir veya birkaç bilgi kaynağı bulnabil r ki bunlara, mülâkatınkinden başka olan teknikler daha elverişli düşebilir. Nitekim ik nci derste, buna benzer, birkaç yoklama yoluna işaret ett k. Bunlara, doküman malzemesinin tahlili, istatistik veriler, eksper raporları, sosyografik monografiler, v.s.. yi de ilave edebiliriz. Çok defa, b r problemin çözülmesine yarayan en uygun tarz, birbirini tamamlayan veya karşılıklı kontrol eden birkaç tekniğ n birleşmesinden doğar.

Şu halde şimdi mülâkatın târ fine varmaya çalışalım. Mülâkat, öyle bir araştırma tekniğidir ki bu teknik, belli bir gayeye doğru, metotlu bir muhavere yolundan ilerler. Mülâkatların, metotlu bir takdire kavuşab lmek iç n yapılanmış, strüktürlenmiş ve aralarında mukayese götürür olmaları lazımdır. Burada, sual varakası, karşımıza, çok tesirli bir kontrol vasıtası olarak çıkar.

Sual varakası da, müşahede de olduğu gibi, mülâkatta, önemli hiçbir noktayı kaçırtmadan, neyi kollayacağımızı hatırlatır. Demekki sual varakası, burada, b r muhtıra vazifesini görür. Lâkin sual varakası hazırlanırken, en önemli şey, gayen n iyice belirtilmesidir. İşe başlamadan önce aranılanın ne olduğunu layıkıyla bilmek lazımdır.

Bu tekniğin başka bir karakteristiği, büyük seride tatb kidir. Ancak usulün kontrolünü elden kaçırmak istemezsek, burada karşımıza başka önemli problemlerin de çıktığını görürüz. Diğer taraftan, vakaların ekseris nde, çeşitli mülâkatçı ve iş arkadaşlarına lüzum olduğu için, bu ilmî personelin seçilmesi ve yetiştirilmesi de, ayrı bir meseledir. Fazla olarak, mülâkat serisi elde olduktan sonra da, kimlere başvurulacağını b lmek lazımdır: böylece «sampling» meselesi ortaya çıkmış olur. Bu, o kadar önemlid r ki, sampling konusunu, son dersimize bırakmış bulunuyoruz.

Gerçekten, mülakatı kullanacak olan bir araştırma projesi için seçilecek personel meseles, türlü güçlükler gösterir. Çok defa söylenildiğine göre, kuvvetli peşin hükümlere sahip kimseleri seçmekten kaçınmalıdır. Bence, bu g bilerini seçmek, pek o kadar tehlikelidir değildir, yetişir ki kendilerini tanıyalım. Bu kimseler, tarafsız görünen, fakat içler nde gizli kalmış veya şuura çıkmamış peşin hükümler taşıyanlardan daha az tehlikelidirler. Tanıdıklarımızın kusurlarını hafifletmek, bir az olsun mümkünken, ötekilerink ni gidermek hemen hemen imkânsızdır.

Bundan başka, bir de iş arkadaşlarımızın dürüstlüğü meselesi vardır. Usulümüzün hususiyetleri dikkate alınınca, sual varakalarının, evde, ma-

da başında doldurulmuş ve mülâkatçılarının sırf hayal mahsulleri bulunmaları ihtimalini düşünmel yiz. Bu takdirde, el'mize geçecek olan fikir ve görüşler, deneklerimizin değil, ancak personelimizinkiler olur. İlmî çalışmada dürüstlüğün manasını kavramış kimselerle 'şbirliği' yapamazsak, bazı sıkı kontrol tedbirlerine başvurmamız gerekir. Bunlar:n en tesirlisi, şudur : birinci anketten iki veya dört hafta sonra, sırf kontrol maksadıyla, ik nci bir anket'n yapılacağı personele söylenir, bu kontrolün de, tamamen tesadüfe bağlı olarak mahdut sayıda vakalar üzerinde yapılacağı belirtilir. Personelden hiç kimse, bu kontrolün kendi payına düşen kısma düşüp düşmeyeceğini bilemeyeceği iç'n, herkesin, önceden, tâlimata iyice riayet etmesi ihtimali kuvvetlenmiş olur.

Bir de, mülâkatçı ile sığaya çekilen denek arasında iyi bir münasebetin kurulması meselesi vardır. Bu, gen'ş ölçüde, personelin yetişme derecesine bağl:dır. Bazı muhtemel itirazlara cevap vermiş olmak için, şunu söyleyim ki bu yetişme, sanıldığından çok daha bas'ttir. Tecrübe, bunu gösteriyor. Asıl mühim olan cihet, burada, iş arkadaşlarımızdaki tereddüdü, çek'nmeyi yenmektir. Bu arkadaşlar, mülâkata bir kerre başladıktan sonra, hemen göreceklerdir ki, mülâkatı başlamaktan ziyade, asıl bit'rmek güçtür. Bu arkadaşları, biz, araştırmanın gerek gayesi gerek tekniklerine dair ne kadar iyi aydınlatırsak, bu güçlüleri o nisbette kolay yenerler.

Bir araştırma projesin'n mülakat yoluyla gerçekleşt'rilmesine yarayacak kaideleri tahlil etmeden önce, sosyolojide ampirik araştırmanın genel kaidelerini hatırlatalım. Sual varakas:nı hazırlamadan evvel, eldeki konunun operasyonel bir târifine varmak lazımdır. Sık yapılan b'r hata, problemler' önceden târif etmeden evvel, suallerin dökümüne el atmaktır. Oysa ki sualleri gerektiren, problemlerdir. Şu halde, araştırma ile nazariyeyi birbirinden ayırmanın ne kadar imkânsız olduğunu bir daha görmüş oluyoruz. Bunların ikisi de, ayrılmaz surette birb'rine bağlıdır. Sosyal araştırmada takib edilecek mülâkatı, altı karmaşık kaidede toplamaya çalışacağ:z. Kaidelerin sonuncusu, dördüncü dersimizde ele alınacaktır.

Misal olarak, size, antropologun sıksık karş:laştığı b'r durumu veredir ki, her problemin, bir veya birkaç soru ile ifade edileb'leceğini sanırlar vardır ki, problemin çözülmes' için, karşımızda birkaç açık yol varken, tek bir sual sormakla bunlar kapanıver'r.

1 — İşe başlamadan önce, belli bir problemin çözülmesi iç'n mülâkatın lazım olup olmadığını kestirmek lazımdır. Nitekim bazı kimseler var-yim. İptidai dediğimiz kavimlerden birinin bir mensubuyla temasa geç -

mek için, çok defa, onun size hitabetmesini beklemeyi bilmek lazımdır. Denek, konuşmaya hazır değilken onu muhavereye sürüklememiz, tetkikini istediğimiz vaziyeti tamamen değiştirebilir.

Araştırmanın, müşahede, v.s.. gibi başka teknikleri de vardır. Fakat bunu ifrata götürmemelidir: elde iyi bir araştırıcı ekipi ve iyi bir sual varakası varsa, insanları sıgaya çekmekle hayretverici neticelere varmak, kabildir. Ancak zemini iyice yoklamadan hiçbir **a priori** hükme yer vermemelidir. Demekki mülâkat tekniğini tatbik edip etmemek kararından önce, hayli sondaj yapmak yerinde olur.

2 — Bu esaslı nokta üzerinde bir kerre karara varıldı mı, aynı neviden başka bir güçlükle karşılaşırız. Araştırmanın teknikleri arasında bir seçme yapıldıktan sonra, şimdi de, sual varakası ve mükâlemenin çeşitli şekilleri arasında seçme yapmak lazımdır. Burada, iki esas yol vardır : sual varakası, ya insanla insan arasında, doğrudan doğruya gerçek bir muhavere şeklinde cereyan eder, yahut ta, vasıtalı surette, posta ile dağıtılan, suallı bir döküman suretinde tatbikedilir. Bu doküman popülasyonun bütünü içinden seçilmiş kimselere dağıtılır. Böylece, gazete, mecmua, v.s. gibi neşriyatın okuyucularından müteşekkil isimsiz bir kalabalığa hitabedilmiş olur. Bu yol, bazı başarılardan sonra, gürültülü bir takım başarısızlıklara uğramıştır. Bunun için, eski rağbetinden hayli kaybetmiştir.

Bu başarısızlıklardan sadece, Amerikan mecmuası «The Digest»in kini hatırlatacağım. 1936 Amerikan seçimlerinden önce yapılan bir sondaj vesilesiyle, başkan Roosevelt'in tekrar seçilmeyeceği tahmin edilmişti, halbuki Roosevelt, büyük bir çoğunlukla tekrar seçildi. Sondaj için, bir telefonu veya bir otomobili olan herkese, aşağı yukarı 10.000.000 sual varakası gönderilmişti (Auto-Tele-system). İki buçuk milyona yakın cevap alındı ve bu cevaplar değerlendirildi. Halbuki şu mühim nokta unutulmuştu : alınan cevaplar, bir telefonu veya otomobili olan refahlı hayat şartları içinde yaşayan kimseler olmak bakımından, popülasyonun ancak bir kısmını temsil ediyordu, halbuki Roosevelt'e rey verenler, daha ziyade fakir halk tabakasıydı. Demek ki neticeler, tamamen tahrif edilmiş vaziyetteydi. Aynı zamanda yapılan başka anketler ise, başka bir sampling usulüyle, insanlarla doğrudan doğruya temasa geçmekle, başarıya ulaşabilmişlerdi.

Bununla beraber, posta vasıtasıyla dağıtılan bu gayrı şahsî sual varakası usulü, başarısızlıklarına rağmen, bazı şartlar altında iyi neticeler verebilmektedir. Bu hususta yapılan yeni tecrübeler, bunu ortaya koymuştur.

Esasen, idarî bakımdan, bu usulün, çok ucuz olmak gibi bir üstünlüğü de vardır. Oldukça yüksek entellektüel seviyede ve nisbeten de tecanüslü olan (meselâ talebeler) bir popülasyon ele alınırsa, bu popülasyon zaten, mevcut problemlere karşı ilgi ve malumat sahibi olduğundan, usul, başarıyla tatbik edilir.

Bunun zıddı olan bir grup, meselâ bir radyo istasyonunun dinleyicileri gibi çok karmaşık bir gruptur. Büyük bir Avrupalı istasyon, oldukça yüksek seviyeli bir akşam programına dair dinleyicilerin görüşlerini toplamak istiyordu. Gönderilen sual varakalarına mukabil alınan cevaplar, radyo idarecilerini pek memnun etti, çünkü dinleyicilerin programdan memnun oldukları ifade ediliyordu. Aldıkları cevaplar, gönderilen sual varakalarının ancak yüzde 10'uydu, bu durum, idarecileri biraz üzmekle beraber, neticeden şüphe etmek akıllarına gelmiyordu. Halbuki tecrübe bize öğretiyor ki bu gibi hallerde, sual varakalarını cevaplandıranlar, ancak lehte olanlardır. Bu, insanın normal bir vaziyet alışıdır, çünkü insan, sırf hayır demek, menfî davranmak için nadiren teşebbüse geçer. Demekki bu radyo istasyonu, bir azınlığın tektaraflı görüşünü elde etmiş, büyük kütlelerin görüşünü elde edememişti. Bu neticede, gurupun karmaşık tabiatından doğmuştu, zira popülasyonun hangi kısmının cevap verdiği kontrol edilemeden herkese, tefriksiz gönderilen anonim bir sual varakasıyla bu karmaşık grupa nufuz edilemezdi.

Tetkik edilen gurupun tecanüsü, neticelerin iyi temsiletme kabiliyeti göstermesi için, birinci derecede önemlidir. Sual varakamıza kimin cevap vereceği önceden kestirilemeyeceğinden, popülasyonun bütünü için mûteber neticeler istiyorsak, popülasyonun aşağı yukarı tecanüslü olmasına dikkat etmeliyiz. Böyle bir ankette neticelerin tahrife uğramaması için, cevap vermeyenler üzerinde de tamamlayıcı bir anket yapmak lazımdır. Neticelerin layıkıyla takdir edilmesi için, bu, elzemdir.

Başka hallerde de, şahsî mülâkat tercih edilmelidir. Eğer anketimiz iyi bir temsil kabiliyeti taşımak istiyor ve eldeki popülasyon da az çok karmaşık bir tabiat gösteriyorsa, şahsî mülakat çok yerinde düşer. İki temsiletme kabiliyeti, sıkı bir sampling ister : bu da, müracat edilecek kimselerin iyice seçilip tahdid edilmiş olması demektir. Şahsî olmayan bir sual varakasında kimin cevap vereceği kestirilemez; cevap veren, muhatabın kendisi olabileceği gibi bir aile dostu, bir sekreter, ailenin diğer bir ferdi, v s.. olabilir. Şahsî mülâkatta ise, tersine, cevap verenlerin kişilik rini kontrol etmek imkânına sahibiz.

3 — Bundan sonra, sual varakasının iç yapısı meselesi gelir. Burada da

iki şık karşısında kalırız : sıkıca düzenlenmiş bir sual varakası mı tatbik etmeliyiz yoksa, daha yumuşak ve elastiki olan, bazan da «mülakat rehberi» adını alan tipten bir sual varakası mı kullanmalıyız ?

Bu sualin cevabı da, gene, mantık veya idare ile ilgili birkaç şarta bağlıdır. Eğer tecrübesi kıt bir personel varsa ve neticeye çabuk varmak isteniyorsa, (meselâ bir piyasa tetkiki), cevapları önceden tesbitedilmiş olan bir nevi sıkı düzenli sual varakası kullanmak yerinde olur. İstenirse, bu tip sual varakasına «açık» bazı sualler katmak ta mümkündür. Lâkin bu açık suallere verilen cevapların takdirinin, oldukça külfetli tefsir zaruretleri ortaya koyduğunu unutmamak lazımdır. Ancak piyasa tetkikleri için bu tip sual varakasının pek isabetli düştüğü ve hemen daima iyi neticeler verdiği söylenebilir.

Esasen son yıllarda, bu tip sual varakası, hayli mükemmelleştirilmiştir. Bugün, biz, «evet», «hayır», «bilmiyorum» gibi basitçe şıklardan uzağız. Hele «bilmiyorum» tâbiri altında, çok kerre, menfi vaziyet alışların gizlendiğini tecrübe ortaya koyduktan sonra, «seçme»ye dayanan birkaç sual sistemi geliştirilmiştir. (Bunlara, cafeteria question denir.)Bundan başka, sual bataryaları da vardır ki bunlar, belli bir problemi, bir sual serisiyle kuşatmaya çalışırlar. Ferde daha büyük bir seçme imkânı vermekle, herhangi bir problemin örttüğü bütün bir sektöre gitgide daha fazla yaklaşabiliriz.

Şimdi dikkatinizi, bu seçme sistemlerinin taşıdığı en büyük tehlikeye çekmek isterim. Birkaç şıklı bir tablo meydana getirmeden önce, çok muhtelif kimselerle, görüşmeler yapmak lazımdır, bu sayede, listemizde önemli bir noktanın unutulmasından kaçınılmış olur. Farzedelim ki belli bir popülasyonun okuduğu bazı gazetelere dair bilgiler edinmek istiyoruz. Denekler'mize bir takım isimler söyleriz. Serinin tamam olduğu hissini vermemek için, sonuna «diğer, vesaire» gibi kelimeleri ilave ederiz, bu suretle de bu popülasyonun daha hangi gazeteleri okuduğunu öğrenmeye çalışırız. Halbuki bu ümit boştur. Başka gazete isimleri görülebilir, fakat bu, mutlaka böyle olmaz. Bütün tamamlanmamış sual bataryalarının tehlikesi de, buradadır. Demekki bütün ihtimalleri hesaplamazsak esas olanını kaçırmamız mümkündür.

Şimdi asıl meselemize dönelim : yâni sual varakasının mükemmelleştirilmesi ve sual bataryalarının taşıdığı imkânlar meselesi.

Bu tip suali, belli bir problemin duyulmasındaki şiddeti ölçmeye yarayan diğer tiplerle de terkipleştirebiliriz. Bu yolda hayli ilgiverici deneme

yapılmıştır. Bu çalışmalar, bilhassa şu son On-onbeş yıl içinde olmuştur. Bu konuda, Prof. Samuel Stouffer'in yazdığı muazzam esere dikkatinizi çekerim; «The American Soldier» adlı bu eserde, muhtelif «scalomètres» (skalometrelere) dair geniş bilgi vardır.

Bir problemi layıkıyla ele almak için, karşımızdaki deneğin, bu problem hakkında yeter derecede bilgiye sahip bulunduğunu tesbit etmeliyiz. Böylece, bu probleme dair bilgisi olmayanlar, bu «süzgeç sual» sayesinde, bir yana bırakılmış olurlar. Bundan sonraki sual ise, her türlü müphemliği ortadan kaldırmak için kadro daraltmaya yarar. İşte şimdi probleme doğruca el atabiliriz. Bu hâdiseye, «hûni» (İngilizcede «funneling» tâbir edilir. Yâni ferdin gerçek durumu, bu sınırlama veya deneğin kuşatılması tekniğiyle belirtilmiş olur.

Burada da, bir duygu veya bir içtihadın şiddetini ölçmek imkânına sahibiz. Meselâ «projektif sualler» vasıtasıyla, ferdin, fikir veya görüşünü gerçekleştirmek için sarfetmeye hazır olduğu cehdi tâyin etmek kabildir. Bu projektif sorulara benzeyip te gene mülakatı açmaya yarayan diğer sual şekilleri, belli bir problemi, özel bir çerçeve içinde (frame of reference) belirtmeye yarar.

Bütün bunlar, sıkıca düzenlenmiş sual varakasını mükemmelleştirmeye yaramıştır. Bununla beraber, bu tip sual varakasının aslında kusurlu olduğu kabul edilmelidir ki bu yüzden bu varakanın tatbiki imkânsızdır. Hele, hiç bilinmeyen veya az bilinen bir alana tatbik edilince, durum, büsbütün böyledir.

Bu takdirde, tetkik bitmeden önce, fertlerin reaksiyonlarına dair kesin fikirler ileri sürmek, çok güçleşir. Türlü bakımlardan aydınlatılmış bulunan bir problem, tersine, mahdut bir sual içinde pek âlâ ifade edilebilir. Meçhule yaklaştığımız ânda, esası görmemek, hattâ yersiz suallerle gizlemek tehlikesine düşeriz.

Bunun içindir ki sual varakamıza, birkaç sondaj merhalesi dahil ederiz. Bu sayede, suallerimizin hedefe varıp varmadığını kestirebiliriz. Bu tedbir, kuvvetli bir nazariye faaliyetine girişmemizi, yalnız mümkün kılmaz, hatta kuvvetlendirir bile. Demekki araştırmada iyi neticelere ulaşmak için, hiçbir zaman nazariyeden ayrılamayız. Karşısında bulunduğumuz vaziyete dair hiçbir bilgiye sahip değilsek, şu halde fazla katı bir sual varakasından vazgeçmemiz lazımdır.

Burada, başka bir sual varakası tipine ihtiyacımız olur. Bu çeşit varaka, daha az katı, daha elastikidir, adına «mülâkat rehberi» dedik. Mülâ-

katın bu şekline, çok defa «kalitatif mülâkat» denmiştir. Ben, şahsen, bu tâbiri beğenm yorum, çünkü yanlış tefsirlere yol açabilmektedir, nitekim bazıları, kalitatif mülâkatın, kemmiyetçe takdir ed lemeyeceği zahabına kapılmaktadırlar ki bu, tamamen yanlıştır. Bu tip sual varakasının esası, «açık» suallerle iş görmesidir. Bu suretle, fert, duygularını daha tafsilatlı olarak izah edebilir. Yahut ta gene bu t p sual varakasında, gene açık olan ve önceden tesbit edilm ş bulunan sualleri de, terkibe katmak mümkündür.

Takibettiğimiz bu hareket hattının ucunda, derinlemesine sondaj denen usul de vardır. Bu, bir mânâda, hareket noktamızı teşkiletm ş olan serbest konuşmaya dönmek demektir. Bununla beraber bugünün araştırıcısının, iyi malumat elde etmek için ilgiverici bir konuşma ile yetinilemeyeceğini bilen bir kimse olduğunu kabul edebiliriz. Demek ki bu araştırıcısı, metodlu bir takdir iç n lüzumlu olan bir malzeme elde etmek istiyecektir. İşte ancak bu takdirdedir ki, bu nevi mülakat hakkıyla faydalı olabilir. Zamanımız sosyolojis ne ait çeşitli eserler, bu tekniğ n itinalı suretle tatbik edilebileceğini ve hayretverici net celer sağladığını ispat etmektedir.

Bu nevi mülâkatın tatbiki, avantajlarına rağmen, bazı meseleler de meydana çıkarmaktan geri kalmaz. Bu teknik, iyi yetişm ş bir personel elde bulunmadıkça, kullanılamaz. Bundan başka, bu nevi sondaj, azçok «derinlemesine» olduğundan, birkaç umumî sual üzerinde teksif edilemez. Tersine, sondaj sualleri bataryasına iht yaç gösterir ki bunlar, çok defa, mülâkatçılar tarafından, hemen mahallinde icadedilmelidir. Çünkü mülâkatçılar, bazen hiç beklenmedik bir vaziyet karşısında kalırlar. Mülâkatın bazı ânlarında, konuşma, serbest muhavere şekline de dönebilir : bu takdirde, muhtelif mülâkatlar, artık kendi aralarında mukayese götürmemek tehlikesindedirler.

Bu nevi sondajlar yapabilecek personel, çok itina ile seçilmelidir. Bu personel, ayrıca, esaslı sondaj sualleri sorabilmek için, esas probleme dair derin g lgi sahibi olmalıdır. Nihayet aynı personel, «sorulabilir» suallerle «yasak» sualler arasındaki farkı açıkça ve meharetle tâyin edebilmelidir. Diğer taraftan, şunu da hatırımızda tutmalıyız ki bu teknik, araştırma projesinin ilk el yordamlarına elverişli olduğu gibi, sonradan, bizi, problem n yeni ve umulmadık görünüşleriyle de karşılaştırabilir.

4 — Bütün bu noktalar halledildikten sonra, sual varakamız meydana getirilebilir. Buna, «sual varakasının kaleme alınışı» denir. Burada,

başka meselelerle karşılarız ki bunlar, herşeyden önce, suallerin ifade edilişiyle ilgilidir.

Hususî bir maksat güdülmedikçe, telkinedici suallerden kaçınılması lazımgeldiği tabiidir. Bundan başka, sual varakasında, asıl olan suallerle ikinci derecede olanları iyice ayırdetmek lazımdır. Suallerin geriye kalanı hakkındaki kararımız, buna bağlıdır. Bu, şahsî mülâkat için bilhassa önemlidir. Bir sualin başa alınması veya sonraya konulmasına göre, cevaplar hayli değişebilir. Bazı suallar, - bilhassa duygu ile ilgili olanlar -, sonraki cevaplara tesir edebilecek kadar derin akısler uyandırabilirler. Bazı hâllerde, bu tesir bile bile yaratılır: buna, «hâle (halo(tesiri denir ve bu durum, semptomatiktir. Fakat diğer hâllerde, böyle tesirlerden kaçınılmalıdır, çünkü bunlar, anketin neticelerini bozabilirler.

Sual varakasının kaleme alınışı, karar kılınan formülün projemize uygun olup olmadığını belirtmeye yarayan daimî sondajlarla birlikte yürümelidir.

Son yıllar içinde, çeşitli denemeler yapılmış ve bu sayede, herhangi bir sualin ifade şeklinin, çok değişik cevaplar meydana getirebileceğini ortaya konmuştur. Burada, biz, telkin edici denilen basit suallar üzerinde durmayacağız. Bu nevi suallerin, sosyal araştırma alanında hiçbir suretle yer alamayacağı artık iyice öğrenilmiş olsa gerekir. Lâkin sualin ifade edilişi tarzına göre cevabın da, kâh lehte kâh alehte bir vaziyetalış belirttiği varittir. Hadley Cantril, «Gauging Public Opinion» adlı eserinde, bu probleme dair çok ilgiçekici misaller vermektedir. Sıgaya çekilen kimsenin düşüncesini hakkıyla belirtmesi bakımından, sual varakasındaki suallerin haleme alınış tarzı, demekki çok mühimdir. Alınan cevaplar, yalnız bizim sual varakamızın bir aksisedası olmamalıdır, keza cevaplar, suallerimize verdiğ miz şekil arkasından bizim kendi gayrışuurî bir takım temayüllerimizin tesirinden sıyrılabilmiş olan suallere karşı verilmiş cevaplar olmalıdır.

5 — Nihayet, sual varakamızı hazırlarken, mülâkat bitince tatbik etmeyi tasarladığımız değerlendirme metodunu göz önünde tutmamız lazımdır. Meselâ önceden tesbit edilmiş bulunan sual kategorilerini ihtiva eden sıkı düzenli bir sual varakası kullanan bir piyasa tetkiki için, sual varakamıza öyle bir kod idhal edebiliriz ki bunu, sonradan, hemen rakkama dökmek kabildir. Halbuki bu nevi sual varakasının, karmaşık problemler için kullanılamayacağı âşikârdır. Bunun için, çok farklılaşmış bazı olayların kemmiyetçe değerlendirilmek üzere türlü yollar aranmış ve aran-

maktadır. Bu nevi değerlendirmelerin esası veya prensipi, olguları, kemmî serilere ve değişkenlere çevirmekten ibarettir.

Ele alınacak son nokta, sıgaya çekilecek kimselerin seçilmesi meselesidir. Bu, o kadar önemli bir davadır ki bütün bir dersi bu konuya ayırmayı uygun gördük.

Çeviren : Selmin EVRİM

Eşantiyonaj - Sampling
Seçme Yoluyla yapılan Anket

Mülâkat tekn'klerini incelerken, mülâkat yapılacak kimseleri seçmenin, bazı problemlere yol açtığını birkaç defa belirtmiştik. Bu problemin, her anket için önemli olduğu ve sosyal araştırma mantığının temelini teşkilettiğ', muhakkaktır. Bu son dersin hepsini, bu meseleye ayırışımızın sebebi, budur.

Söze başlarken hemen şunu belirtmek isterim ki tekbir ders bu konuya yetmez. Problemin büyük b r kısmını bir yana b:rakmak lazımgelecektir, bu suretle konuya ancak girm'ş, matematik veçhesine hiç el atmamış, diğer veçhelerine de ancak dokunmuş olacağız. Bununla beraber meselenin ancak sosyolojik veçhesi üzerinde oldukça duracağız. Böylece, yeni sayılabilen bu tekniği, sosyolojik bilgiler.nizin genel çerçevesi içine yerleştirmeniz, daha kolay olacaktır.

Tafsilata girmeden önce, sosyal araştırmanın bütünü, içinde, örnek seçme (sampling)'nin fonks yonunun kısa bir târifini vermek için şöyle diyebilirim: eşantiyonaj, araştırmalarımızın neticeleri için belli bir objektiflik derecesi sağlamamıza yarayan özel bir tekniktir. Objektiflik, burada, «temsil kabiliyeti» «représentativité») tâbiriyle ifade edileb.lir. Biz, daima sosyal, realiten'n ancak çok mahdut bir kısmına dokunabildiğimiz için, kend' araştırma vasıtalarımızla ulaştığımız bu kısımla, realitenin karmaşık bütünü arasında mâkul bir münasebet kurmak mecburiyetindeyiz. Bu münasebet, bazan, matematik bir formülle ifade edilebilir.

İdeal b'r hâlde, bu formül, bize, ihtimaliyet hesabı kanunlarına göre, inhiraf (kayma) derecesini oldukça doğru olarak gösterebilir.

Fakat bu kabil olmayınca, bir ekonomi olayıyla karşılaşırız ki bu da, belli bir neticeye ulaşmak için lazımgelen cehitlerin tasarrufudur. Meselâ 1.000 varakalık bir «kâinat» karşısında bulununca, seçtiğim sadece 100 vakayı tahlille iyi bir netice elde edebil rsem, 100'den fazlasını ele almak, israf olur. Fazla olarak bu sınırlama, bazan mecburidir: meselâ bu bin vakalık

kâinatın tahlili için yapılacak ankete sarfedilecek para, 1000 vaka için yetmeyebilir. Keza bütün vakaların ele alınması için, zamanımız da yetmeyebilir. Bu takdirde de, ancak kısmî bir anket yapabiliriz. Demekki, ilk dersimizde bahsettiğimiz 5 inci kaidenin önemini, bir defa daha takdir etmiş oluyoruz.

Sampling

Eşantiyonaj tekniği, riyazî istatistikte oldukça uzun bir zamandanberi bilinir. Yeni olan cihet, bu tekniğin sosyal araştırmaya tatbikidir. Bu teknik, diyebiliriz ki, Amerika ve İngiltere'de, aşağı yukarı otuz yıldanberi ampirik araştırmaya gitgide girmiştir. İtalya ve Almanya gibi başka memleketlerde de ele alınmıştır, fakat sosyolojide kullanılmak üzere bir şekle sokulmamıştır. Bu, tamamen yenidir.

İngilizce de kullanılan «sample» kelimesi, bu araştırma tekniğini vasıflandırmak için çok elverişlidir. «Sample» tâbiri, Lâtince «exemplum» den gelir. Sample bir bütünün, bir «kâinatın», bir popülasyonun bir «renğidir»; bu bütün, bu «kâinat» veya bu popülasyon bu «örnek» içinde (hemen hemen) temsil edilmiş bulunurlar.

Meselâ bir sandık portakal satın alırsam, malın iyiliğini ve satış mukavelesine uygunluğunu kontrol etmek için, sandıkları teker teker kontrol edemem. Şu halde, rastgele birkaç «numune» seçerim ve malın kalitesine buna göre ölçerim. Prensip budur. Sonradan göreceğiz ki sosyolog için vaziyet, bundan çok daha karmaşıktır. Portakal satıcısı, tek kategori tanır: malın iyi olup olmadığını. Bu kategori, tabiî, meselâ meyvelerin iriliği, tazeliği, olgunluğu, v.s.. gibi türlü kriterlere göre altgruplara ayrılabilir. Fakat bunları daima tek hâd etrafında, yâni ticaret teamüllerince istandartlaştırılmış bazı verilere göre belirmiş bulunan kalite etrafında toplamak, daima mümkündür.

Sosyolojide, tersine vaziyet çok daha karışıktır, çünkü ilerde de göreceğimiz gibi, bu nevi standardlar elimizde yoktur. Şu halde, daha şimdiden, ihtimaller nazariyesine bağlı kalabilmek hususunda şüphe ve tereddütlerimizi belirtebiliriz. Hattâ, sosyolojinin özel zaruretlerine uyacak başka görüşleri benimsemek lüzumunu şimdiden mütalaa edebiliriz. Bu noktaya tekrar döneceğiz.

Probleme şöyle işaret edebiliriz : bir şapka içinden, bir mikdar siyah ve beyaz bileler çektiğimizi farzedelim. Tarafsız bir seçme yapabilmek için, bilelerin biri birinden ayrı, *bağımsız olması lazımdır*. Eğer bileler,

pürtüksüzce ve kolay kayıyorsa, sırf tesadüfe göre dağılmış olduklarından seçme tarafsız olabilir. Fakat bile yerine insan hayatı bahismevzuu olunca, iş değişir. İnsanları, şu veya bu şekilde ayırıp birleştiren türlü eğilimler ve affiniteler vardır. Burada, tesadüf serbestçe oynayamaz. Seçmenin tarafsız olmamasından kaçınmak için bazı tedbirler almak lazımdır.

Herhangi bir kâinatın veya popülasyonun tam tahlili, kâh vasıta kâh zaman v.s.. yokluğundan, bazı şartlar altında türlü güçlüler gösterebilir, demiştik. İşte bu takdirde, sampling tekniğinden faydalanırız.

Demekki tahlil etmek istediğimiz olaylar, «seriler» yahutta istatistik vasıtalarıyla ölçülebilir olan yığınlar hâlinde göründüklerinden, sampling tekniğini kullanmak lazımdır. Bu olay serileri, içinden örnek, nümune (eşantiyon) seçeceğimiz kâinatı teşkil ederler. Sosyolojide, bu kâinatlar, ortalama olarak, mahdut sayıda ünitelerden ibarettir. (Fizikte ise, çok defa, kâinat, sonsuz sayıda ünitelerden meydana gelir). Bununla beraber bu kâinatların, az veya çok büyük olabileceğini kabul edebiliriz. Kâinat, bazan bütün bir memleketin nufusuna eşit olabileceği gibi bazan da, araştırma için özel bir mana taşıyan bazı kriterlere göre iyice sınırlandırılmış bir popülasyondur.

Meselâ bütün bir şehir popülasyonu bahismevzuu ise, ortada gene bazı anlaşmazlıklar olabilir. Bundan maksat, belli bir gündeki popülasyon mu yoksa bu şehirde, bütün sene oturan popülasyon mu ele alınmıştır ? Bu iki popülasyon, sayı bakımından birbirinden çok farklı olabilir. Meselâ bir su şehri, mevsiminde daimî nufusunun birkaç mislini barındırabilir.

Başka hâllerde de, gene popülasyonu iyice târif ve tayin etmemiz lazımdır ; bu da, oldukça güçtür. Son zamanlarda sosyologları hayli araştırmış olan bir misali zikredeceğim. Eğer eldeki popülasyonu, hayatını herhangi bir işle kazanan popülasyona inhisar ettirecek olursak, buradaki yaş gruplarını, hiç olmazsa ortalama olarak, bilmemiz lazımdır. Vaktiyle, istatistikçiler, tam çalışma yaşını 15 ilâ 55 yaşı arasında sınırlandırmaya meyledlerdi. Bugün bir ferdin ekonomik hayatının başlangıcının, hatta basit bir işçide bile, hiç değilse birkaç yıl gerilediğini biliyoruz. Öte yandan, insanların ortalamasının da, eskisinden daha uzun müddet çalıştıklarını, hiç olmazsa 70'ine kadar faaliyette bulunduklarını biliyoruz. Demek ki evvelce, 15 - 55 yaş arasında târifedilecek olan bir popülasyon, bugün 18 - 70 arasında bulunacaktır ki bu da, dikkatedeğer bir farktır. İşte bunun gibi türlü zorluklar vardır.

Burada, başka bir noktayı da belirtmek lazımdır ki bu, sosyoloji araştırmasını, fizik veya şimi araştırmasına yaklaştırır. Bazı hallerde, bir tecrübeyi birçok defa tekrarlayamayız. Halbuki çok sayıda kontrol de lazımgelir. Bu şık karşısında, işte gene sampling'e başvurulur, çünkü bir kısma dayanarak serinin bütünü hakkında bir neticeye varmak lazımdır.

Bir örneğin (sample) ne demek olduğunu iyice anlamak için kâinatla örnek arasındaki münasebeti ele almalıdır (**sampling ratio**). Demekki bizi asıl ilgilendiren şey, kâinatın tekbaşına nisbî büyüklüğü değil, ancak :

$$\frac{s}{u}$$

kesridir; burada «s», sample, örnektir, « u » ' de kâinattır(univers). Burada, araştırmanın pratiği bakımından birkaç problemle karşılaşırız ; bu sebeple, bu ilk mefhumlar üzerinde biraz durmak isterim.

Burada esaslı bir şık karşısındayız : bu sebeple, tafsilata girmeden önce, bunu iyice anlamak lazımdır. Esasen ifadesi, kolaydır.

Bu «s» - «U» kesri veya münasebeti, artma ve eksilme imkânlarını taşır. Örnek ile kâinat eşitken, kesrin azamî değeri tabiatıyla «1» 'dir. Bu iki büyüklük arasındaki nisbet, hiçe inerse, kesir değeri «O»'dır.

Şimdi bu kesrin hudut değeri l'e yaklaştıkça örneğin iyi bir temsil kabiliyetine varma ihtimalinin arttığını farzedelim. Öte yandan, sampling tekniğinin özel üstünlükleri kendini şurada gösterir : «S», «u» 'ya nazaran oldukça daha küçükse, yâni kesir gitgide küçülürse. Demekki asıl mesele, bu iki münteha arasında bir ortalama bulmaktır.

Şüphesiz ki biz, öyle bir matematik formül bulabiliriz ki bu sayede, kesrimizin birbirini takibeden her azalmasında, hangi ortalama inhirafı dikkate almamız gerektiğini tâyin edebiliriz. Fakat çok defa olduğu gibi pratik problem, yalnız matematik bakımdan ele alınamaz. Bir de, malî imkânlarımızı hesaba katmak lazımdır. Meselâ 15.000.000 bir nufus üzerinde, bazı hususiyetleri bulmak için, 1.500 mülâkatlı bir örneğe ihtiyacımız olabilir. Ancak ne bu 1.500 mülâkatı doldurabilecek ne de bunları değerlendirecek imkânlarımız olmayabilir. Bu yüzden mülâkat sayısını azaltmamız gerekir. İdeal hâlde, bu münasebet şu şekilde kendini gösterir :

(a) $\frac{s}{u} = \frac{1.500}{15.000.000} = \frac{1}{10.000}$

Halbuki idare zorlukları, bu münasebeti şöyle indirmemizi gerektirebilir :

(b) $\frac{s}{u} = \frac{150}{15.000.000} = \frac{1}{100.000}$ veya

(c) $\frac{s}{u} = \frac{750}{15.000.000} = \frac{1}{20.000}$

Sampling tekniğinin tabiatı, bizi şu yola yöneltir : örnekte bulunacak ünite sayısı, bir dereceye kadar gitgide azalır. Her halde, bu sayı, kâinata nazaran daima daha aşağıdır. Şu halde bu olayı gitgide azalan bir kesir serisiyle gösterebiliriz :

1/2 , 1/50 , 1/100 , 1/500 , 1/1000 .....

Bir az önce, bu sayının, «bir dereceye kadar» azalmakta olduğunu söylemiştik. Bu derece, bu ölçü, mümkün inhirafların ters istikamette artmasından meydana gelir. Başka deyimle, $\frac{s}{u}$ temel münasebeti azaldıkça, örneğin, kâinata nazaran belirli inhiraflar göstermesi ihtimali artar. Sonunda, örnek, kâinatı temsiletme şansını kaybeder ve, bizim için de, hiçbir pratik değer taşımaz. Halbuki maksat, temsiledici bilgi elde etmekti. Demekki bir yandan azamî (maximum) bilgi, öte yandan asgarî (minimum) sarfiyat için, aradaki münasebetin belli bir değeri üzerinde durmak lazımdır. İşte pratiğin bize belirttiği, kanun.

Öte yandan, idare zaruretleriyle ihtimaller nazariyesinin kanunları arasında da bir uzlaşmaya varmak lazımdır. Bu sonuncu halde, esas fikri şöyle ifade etmek mümkündür. Kâinatın her ünitesi, örnekte bulunmak hususunda eşit bir şansa malik olmalıdır. Demekki bir örnekte, bir piyangonun bütün manzaraları vardır; bir şapka içindeki küçük bilelerden mü-

teşekkil «y» adlı kâinattan, «x» kesrini elde ederiz. Ve örnek için seçilen üniteye eşit bir şans veririz :

$$\frac{s}{uy}$$

İşte matematik problemin esası, budur.

Bu usul, sosyoloji'nin çeşitli manzaraları yönünden, göründüğünden daha güç tatbik edilir. Bileler veya piyangoda, örnek için seçilecek her üniteye eşit bir şans vermek kolay iken, bunu insan malzemesine tatbik etmek, zordur. İşte dem'n dokunduğumuz mesele, buydu. Gerçekte, evvelce de söylend'ği gibi, üniteler, çok defa, birbirinden ayrı ve bağımsız değildir. Biz, meselen'n matematik tarafını tamamen bir yana bırakarak burada, yalnız ikinci şıkkı ele alacağız.

Demekki lazım olan şey, örnekte görünecek her üniteye metot dahilinde bir şans sağlamaktır. Başka deyimle, her ünite 'çin eşit bir şans bahismevzuudur, ve biz, seçmeyi sırf tesadüfe bırakamayız. Tersine, metotla hareket etmek lazımdır, yâni, gerçek bir temsil kabiliyeti isten'yorsa, «güdümlü» bir tesadüften faydalanmalıdır. Cans'z eşya için oldukça basittir, yet'şir ki iht'maliyet kaidelerine uyulsun. Cansız eşya dışma çıkılınca, birkaç misalle de göstereceğimiz gibi mesele çok çet'nleşir.

İlk güçlük, kâinatın iyi bir târif'ni yapmakta belirir. Meselâ, b'z, bir şehrin, «bütün aileleri»nden bahsederiz. Bu, ne demektir ? Kasdettiğim'z, baba, ana ve çocuklardan mürekkep bütün gruplar mı dır ? Bu târife acaba aile ocağı gir'yor mu girmiyor mu ? Gerçekten aile ocağı ile aile, daima aynı değildir. Ocakta bulunmayan k'mseler, aileye dahil olabilir : meselâ evlen'p gitmiş çocuklar, başka şehirlerde okuyan çocuklar, v.s.. halbuki ocakta, meselâ hizmetkârlar, k'racılar, davetliler, v.s.. gibi aileden olmayanlar bulunabilir. İstatikçiler, bizi, çok defa, tek fertler yahut tek fertlerden müteşekkil zümrelere dair bilg' verip bunların aile durumlarını aydınlatmazlar. Demekki «bütün aileler'» teşkileden kâinata varmak için yalnız istatikç'lere güvenmek, yanlış olur, Çok defa da, herhangi bir kâinatın tam sayı tutarını elde etmek için, türlü güçlüklerle karşılaşıyoruz. Bir misal daha. Yalnız aklıselime dayanırsak, bütün yıl iç'nde evlenmelerin oldukça muntazam bir dağılımı umulabilir. Halbuki biraz düşünürsek, bunun böyle olmadığını görürüz Sene içinde bu dağılım, çok girint'li b'r eğri takibeder. Nitekim evlenmeler için, tercih edilen mevsimler ve günler vardır ; buna karşılık, dine, inanışlara v.s. göre, evlenmenin yasak olduğu gün veya devreler vardır. Şu halde sosyolog nasıl hareket

etmelidir ? Üniteleri o suretle seçecektir ki, bütün kâinat içinde bunlar, muntazam surette dağılabilsin. Bu problemi çözmek için biraz sonra, size başka bir misal vereceğim.

Şimdi farzedelim ki kâinatımızı iyice târife yarayacak açık veriler bulduk ve kesin sayı tutarını da elde ettik. Karşımıza hemen ikinci bir zorluk çıkar. Demiştik ki iyi bir örnek içinde, kâinatın her ünitesinin bulunması için eşit bir şans lazımdır. Cansız eşya için kolay olan bu cihet, insan malzemesi için çok zordur. Bu, çok önemli bir problemdir, zira, tekbaşına, bile, bir örneğin temsil kabiliyetini ya sağlar ya da yokedebilir. Kâinatın târifinden çıkan bir netice, içine bütün üniteleri alan bir kâinat kataloğu anlayışıdır. Bu katalogtan da, sonra, örnek seçilir. Şimdi tecrübe göstermiştir ki bunu söylemek kolay, tatbik etmek zordur. Fazla olarak, başkaca zahata lüzum kalmaksızın, bir kataloğun meydana getirilmesinin mutlaka lazım olduğunu takdir edersiniz, zira, aksi takdirde, her ünite için, örneğe girmek üzere seçilmekteki eşit şansı sağlamak kabil olmaz. Halbuki elde böyle bir katalog olunca, şu tipdai formüle göre :

$$\frac{x}{\frac{s}{y}}$$
u

katalogun «n» üniteleri arasından bir üniteyi seçmekten başka bir işimiz olmazdı .

(d) $\frac{s^x}{u} = Z =$ «sampling ratio» (S.R.)

Halbuki sosyal olayların ekserisi için böyle bir katalog fiilen mevcut değildir ; bütün güçlük te buradadır. Bu nevi katalogların çoğu, ya ciddi noksanlarla veya önemli inhiraflarla doludur, bu yüzden seçmemizde temsil kabiliyetini sağlamak için hayli ustalıklı bir stratejiye başvurmak lazımdır.

Bu hususta, size, 1936'da fiyasko veren otomobil-telefon sistemi misalini hatırlatırım. Burada, kullanılan katalog, hiç te temsil kabiliyetini haiz değildi, esasen başarısızlık ta, bundan doğdu.

Örnek seçme stratejisinden maksat, demek ki, inhirafları metotlu surette bertaraf etmekti : bu inhiraflara, İngilizcede 'bias, denir. Bunlar, bilhassa herhangi bir kâinatın ilk, aslî ünitelerinin katalogları bakımından,

ilk verilerin yetersizliğinden doğarlar. Başka hâllerde de, tamamen ortadan kalkmazlar ve bize, baştanbaşa yanlış neticelere sürükleyebilirler.

Bir misal : farzedelim ki karmaşık bir gurupun evlenme itiyadlarını bilmek istiyoruz. Bunun için şöyle hareket edebiliriz : on senelik bir devre içinde, yılın belli bir ayında evlenmelerin ortalamasını alırız (meselâ Şubat ayını seçeriz) ve örneğimizi bu sayı tutarına göre meydana getiririz. Bu usül, oldukça aklayakın görünmekle beraber, daha yakından tetkik edilince, tamamen yanlıştır, çünkü bütün sene için evlenmelerinin sıklığının evrimi için Şubat ayını, temsilediği farzetmektedir. Bundan başka, evlenmelerin ortalamasının, sene esnasında, ciddi değişmeler gösterdiğini de kabul etmemiz lazımdır. Bu değişmeler, dine, örf ve adete v.s.. göre evlenme devrelerinin bazılarını uğurlu, bazılarını da uğursuz sayan inanışların neticesidir. Şu halde kâinatımızı şu suretle anlamak daha elverişli dir. On senelik bir devre içinde rastgele seçilen bir ayın ortalamasını alacak yerde, örneğimizin hareket noktası olarak, bu devreye rastgelen günlerin topunun onikide birini seçmeliyiz : yâni :

$$\frac{10 \times 365 \text{ gün}}{12} = 304, \text{ on senelik müddetin günlerinin toplamı üzerinden tesadüfen seçilecek olan günlerin sayısı.}$$

Böyle hareket edersek, yukarıda sözünü ettiğimiz mevsimlik değişmeleri, bu konuda az bilgimiz olsa da, belirtmiş oluruz.

Örneğimizin diğer ciddi inhirafları, ya tamam olmayan bir katalogtan yahut ta kâinatın bazı kategorilerinin ortalamayı aştığı (veya ulaşmadığı) halde, bu kategorileri temsileden bir katalogtan ileri gelir. Bir şehrin popülasyonundan bir kâinat meydana getirmek için, bu şehrin adres kitabından hareket edersek, burada, tüccarların, diğer popülasyon kategorilerine göre daha iyi temsil edileceğinden emin olabiliriz, bu temsil, bütün popülasyon içinde, tüccarların gerçek varlığının ortalamasını oldukça aşar, çünkü bu kategori, adresinin kolayca bulunmasından fayda umar, halbuki diğer kategoriler, bundan fayda beklemezler. Misal olarak gene size, 1936'da suya düşen Oto - telesistemini hatırlatırım, çünkü burada, popülasyonun bütün sınıfları hiçbir suretle temsil edilmiş değildi.

Anketimize çalışmaya başlayacağımız sırada, kâinatımız iyice tarif, örneğimiz bu iyi teşkil edilmiş olduktan sonra daha başka inhiraflar başgösterebilir, meselâ araştırıcılarımızı, ankete sabahleyin gönderirsek ankette, ev kadınlarının fazlasıyla temsil edilmiş, halbuki çalışan kadınların

mutlaka az temsil edilmiş olacaklarından emin olabiliriz. Aynı sebepten, erkekler de, bu ankette, az temsil edilmiş olurlar. Demekki bu durum, örneğimizin temsil kabil yetini iyiden iyiye tehlikeye düşürür. Şu halde örnek seçme stratejisinin önemli bir kısmı da, seçilen kimseleri günün muhtelif saatlerinde ziyaret etmek, aranılan adreste kimse bulunmazsa, oraya tekrar tekrar gitmektir. (buna «call back» denir). Böylece örneğin inhirafının önüne geçilmiş olur. Adreslere gelince, popülasyonun bazı gruplarının, (meselâ her iki cinsten bekârlar) diğerlerine kıyasla daha fazla ev değiştirmek temayülünde bulunduklarını hatırda tutmalıyız. Bu kimseler için, adres temini hususunda güçlükler olabilir. Bu yüzden, anketimizin masrafları da artabilir. Keza bir mülâkata cevap vermekten kaçınmak hâlleri için de, aynı şey varittir.

Nihayet, personelimiz bakımından da ciddi bir tehlike ile karşılaşabiliriz. Bunun için iş arkadaşlarımıza çok iyi talimat vermeye ve gidiş gelişleri durmadan kontrol etmeye çok itina etmeliyiz. Tekrar edelim ki sosyolojide ampirik araştırmanın esas davası, çalışmamızı devamlı kontrol altında bulundurmak, işlediğimiz verileri ve bu verileri elde etmek için kullandığımız teknikleri etraflı surette incelemekten ibarettir.

İşte, birkaç kelimeye sığdırılınca, benim, bir araştırıcı olarak geçirdiğim tecrübe esnasında karşılaştığım problemler, bunlardır. Bununla beraber, bunlar şu birkaç konuşma içinde, sosyolojide ampirik araştırma mevzuunda belirebilecek problemlerin hepsini ifade etmekten uzaktır. Size, bu mubaheselerle, sosyolojik araştırmaya bir giriş olsun sağlayabildimse, ne mutlu.

Çeviren : Selmin Evrim

Einleitung zu einer Soziologie der sogenannten rückständigen Gebiete

Wenn wir unserem Bericht das Wort «Einleitung» voranstellen, so soll das heissen, dass wir vor allem daran interessiert sind, gewisse grundsätzliche Fragen zu erörtern, die diesen neuen Forschungszweig der sozialen Forsehung mit der allgemeinen Zoz.olog'e verbinden. Damit glauben wir, einem Bedürfnis entgegenzukommen, das sich schon seit längerer Zeit bemerkbar zu machen beginnt. Als Alfred Sauvy im Jahre 1951 ein Manifest mit dem gleichen Wort «Einleitung» überschrieb (cfr. Introduction à l'étude des pays sous-développés, in: Populat on VI, 4; octobre 1951, pp. 601. sq), ging sein Bestreben dahin, den weitesten Umkreis des Problems abzustecken, wie es vor allem in seinen zehn Testen für die Bestimmung rückständiger Gebiete zum Ausdruck kam. Seit damals hat sich aber die Problemlage ganz wesentlich verschoben, wie etwa die Ergebnisse eines Symposions ze gen, das im Rahmen des «International Social Science Council» durch das «International Research Office on Social Implications of Technological Change» vom 1. bis 6. März 1954 durchgefährt wurde (vergl. das ausgezeichnete Protokoll von Georges Balandier BIRISPT /6/S.1/54; 31. März 1954). In der Zusammenfassung heisst es: «Dès les premières confrontations, il appara t que les problèmes de terminologie et d'élaboration conceptuelle sont appelés à jouer un rôle de premier plan au cours des seances de travail. Ce qui s'explique en raison des besoins actuels de la recherche, da la nécessité de procéder à un inventaire et à une évaluation critique des matériaux existants.» Den gleichen Gesichtspunkt hebt Balandier auch mehrfach in einer noch jüngeren Veröffentlichung hervor, die selber bereits einige entscheidende Beiträge zu theoretischen Durchdringung unseres Problems leistet und von der auch wir unseren Ausgangspunkt nehmen wollen (cfr. Conséquences sociales du progrès technique dans les pays sous-développés, in : Current Sociology III, 1, 1954/55).

S cherl ch gibt es keine Möglichkeit, ein so komplexes Phänomen wie das der rückständigen Gebiete in den Griff zu bekommen, ohne vorherige eingehende konkrete Forschung, wobei eine gewisse Planlosigkeit sogar

erwünscht sein kann, indem sie uns den wirklichen Umfand des Problems und seine Verbindung zu Nachbarproblemen sehen lässt. Danach wird aber regelmässig ein E nhalten nötig, um zu einer begrifflichen Inventarisierung des Errichten zu gelangen, gleichzeit g zu e.ner neuerlichen Überprüfung der Stellung dieses neuen Problems im Rahmen der allgemeinen Sozioloige. Unsere Abhandlung soll einen Beitrag zu einem solchen Unternehmen darstellen, womit wir uns n jene L nie einreihen, die - in Europa wenigstens - mit der Abhandlung von **Sauvy** beginnt und vorläulig bei **Balandier** endet.

Über zwei Fragen mehr formaler Natur scheint heute weitgehende Klarheit erreicht worden zu sein, dass näml.ch 1.) die Frage der unterentwickelten oder rückständigen Gebiete neben ihren höchst praktischen Implikationen überhaupt einen theoretischen Aspekt aufweisen und dass dieser 2) zweifellos nicht von e ner Wissenschaft allein bewältigt werden kann, sondern nur in e ner interdisziplinären Kooperation. Letzteres stellt bereits eine sehr wesentliche Entscheidung dar, indem sich ze gt, dass ein höchst bedeutsames methodologisches Leitmotiv der modernen soz a.w s-senschaftlichen Forschung auch in diesem Falle zum Ausdruck kommt. Wir haben übrigens hervor, dass die interdisziplinäre Kooperation hier besonders aufdringlich und kompliziert wird, da es s ch ja beim Problem der rückständigen Gebiete, wie auch **Balandier** m Anschluss an **Marcel Mauss** hervorhebt, um ein soziales Totalgebilde («phénomène social total») handelt, das durch zahlreiche Schichten der Wirklichkeit reicht, wenn sich auch in der Vergangenhe t oft e ne gewisse Einseitigkeit in der Behandlungsweise zeigte. So beschäftigten sich klassischerweise vor allem die Ökonomen und Bevölkerungswissens a chaftler mit dem Problem der rückständigen Geb ete (jüngstens noch in höchst umfassender Art **Alfred Sauvy,** Théorie générale da la population, Vol. I: Economie et population, Paris 1952, vor allem die Kap tel 14-18). Andererseits ist aber das Problem heute u.a. auch von der amerikanischen Schule der Kulturanthropologen aufgegriffen worden, die von Haus aus vollständig auf e ne einheitliche Wissenschaft vom Menschen und damit auf interdiszipl'näre Kooperation der traditionellen Wissenschaften vom Menschen ausgerichtet sind; so steht für d e Zukunft nicht mehr zu befürchten, dass wir von neuem einer einse tigen Behandlungsweise anheim fallen können.

Wenn auch hierin, wie gesagt, vollige Übereinstimmung besteht, so bedeutet das doch eine gewisse Komplikation für die Beantwortung unserer ersten Frage, ob das Problem der rückständigen Gebiete überhaupt einen

theoretischen Aspekt aufweist. Wo nämlich viele Disziplinen gleichzeitig in Aktion treten, da kann es geschehen, dass über den Kompetenzstreitigkeiten theoretischer Natur die eigentliche Forschung in den Hintergrund tritt, so dass schliesslich die praktische Dringlichkeit der Probleme alle theoretischen Analysen hintantstellt und einfach routinemässig, politisch oder auch rein administrativ entscheidet. Das ist auch eigentlich, was früher zumeist geschah, als uns etwa das Problem rückständiger Gebiete ausnahmslos in der speziellen Form der Kolonialvölker begegnete. Dementsprechend kann auch die Kolonialsoziologie nie über gewisse Ansätze hinaus, obwohl sie eigentlich in jeder Hinsicht die Vorläuferin der theoretischen Beschäftigung mit den rückständigen Gebieten hätte sein können. Unter den Druck neuartiger politischer Konstellationen, daneben unter dem Einfluss eines zunehmenden Abrückens vom alten kolonisatorischen Denken (was sich sowohl für England als auch für die Union Française bemerkbar macht, während die Vereinigten Staaten von Anfang an jedem Kolonialgeist gegenüber höchst misstrauisch gesinnt waren) und schliesslich unter dem Memento, dass heute unter mindestens zwei grossen Formen um die Befreiung der Menschheit gekämpft wird, ist nach dem zweiten Weltkrieg ein ganz eindeutig theoretisches Interesse erwachsen, die Frage der rückständigen Gebiete einer neuerlichen unbefangenen Untersuchung zu unterziehen. Dies theoretische Interesse dient im weitesten Sinn der sachlichen Orientierung, selbst wenn die auslösenden Motive zum Teil höchst praktischer Natur waren (wie etwa das «Point IV Programm» der Vereinigten Staaten). Hiermit entscheidet sich dann übrigens auch die spezielle Themenstellung, die heute vorwaltet, nämlich die sozialkulturellen Auswirkungen des technischen Fortschrittes (im Gegensatz etwa zu anderen Problemen, die früher vorgewaltet haben mögen, wie etwa die Versklavung eroberter Völker in der Antika, die Christianisierung der nicht christlichen Welt seit dem Mittelalter, der Kampf gegen den Analphabetismus seit der Aufklärung u. a. m.). Das heute in dieser Hinsicht herangebrachte Material ist bereits ausserordantlich umfangreich, wie ausser der Bibliographie von **Balandier** auch die Spezialbibliographie von **S. C. Gilfillan** zeigt (Social Implications of Technical Advance, in : «Current Sociology» I, 4; 1953).

Gerade hierbei sind in jüngster Zeit allerdings einige Einschränkungen weittragender Natur an diesem Schema des Eindringens moderner Techniken und Produktionsweisen in sogenannte unterentwickelte Gebiete vorgenommen worden. Diese betreffen vor allem die Terminologie. Der amerikanische Begriff der «under-developed countries» impliziert insofern

ausgesprochene Möglichkeiten zu Missverständnissen, als sich kein zureichender Ergänzungsbegriff dazu bilden lässt, wie **Sauvy** schon 1951 bemerkte (1 c.p. 601). Es gibt in diesem Sinne in der Tat keine «hinreichend» entwickelten Gebiete, die man den «unterentwickelten» entgegensetzen könnte; dnn niemals werden in einem gegebenen Lande alle technischen und sonstigen Möglichkeiten hinreichend zum Nutzen aller sozialen Klassen ausgewertet (oder überhaupt ausgewertet werden können). So ersetzte **Sauvy** diesen Begriff durch den der rückständigen Gebiete («pays attardés»), der allerdings auch nicht ganz klar ist, wie man leicht einsehen kann, wenn man die einfache Frage stellt, wo denn der Maßstab für diese Rückständigkeit zu finden sei. Das grösste Missverständnis, das hierbei auftreten kann, ist der westliche Ethnozentrismus des modernen Industriesystems. Vor diesem Missverständnis bewahrt uns heute allerdings in zunehmendem Masse ein unerwarteter, aber äusserst willkommener Umstand, der besser und sicherer wirkt als alle theoretischen Diskussionen: nämlich die wachsende Teilnahme der östlichen Völker an sozialwissenschaftlichen Auseinandersetzungen, die sich mit ihren ganz anderen Wertvorstellungen wie ein Regulativ gegen die Verkürzung der Perspektiven durch den westlichen Ethnozentrismus auswirken. «Rückständig» darf also unter dieser Voraussetzung nicht mehr unmittelbar heissen : rückständig im technisch wirtschaftlichen Sinne, das wäre eine typisch westliches Vorurteil; sondern es muss daneben noch eine andere und zwar - wie wir jetzt schon sagen wollen - weniger spezifische Bedeutung haben. Gegenüber einer dem westlichen Ethnozentrismus korrespondierenden gelegentlichen Selbstüberschätzung der östlichen Kulturen muss allerdings bemerkt werden, dass damit der Besichtspunkt der technisch - wirtschaftlichen Entwicklung oder Rückständigkeit keineswegs völlig ausgeschaltet wird; er wird nur relativiert und es werten neben ihm auch andere Werte anerkannt, die unter Umständen ebenfalls in geschichtlicher Führungsfunktion auftreten können. So bleiben uns also zunächst eine ganze Reihe von Koordinatensystemen, sozialen Situationen, Konfigurationen oder Konjunkturen, die jeweils einzeln charakterisiert werden können und innerhalb deren eine Gesellschaft entwickelter oder rücktändiger sein kann.

Sowie man dies einmal zugesteht, erhebt sich unmittelbar die Konsequenz, dass der Kontrast zwischen entwickelten und rückständigen Gesellschaften prinzipiell nicht nur im Gegensatz zwischen sogenannten traditionalistischen und progressiven Gesellschaften besteht, sondern ebenso innerhalb ein und desselben Systems, z. B. sogar innerhalb des modernen technisch wirtschaftlichen Systems. So ist etwa ganz eindeutig

das ausschl'esslich (oder überwiegend) durch Kohle, Dampf und Eisen bestimmte Industriesystem zweifellos rückständig vor dem Industr'esystem, das daneben wachsend von weisser Kohle, Elektrizität und dem Elektromotor in Verbindung mit dem Explosivmotor bestimmt wird. Und zwar gilt d'es n'cht nur im Rahmen der Produktionsweise, sondern ebenso in Bezug auf d'e zugehörigen sozialen Klassensysteme. Als Maßstab nehmen wir dabei den Zustand der Integration, wobei sich zeigt, fass die älteren Industrie- und die ihnen entsprechenden Klassensysteme einen gringeren Grad an Integration aufweisen (etwa scharfe Klassenkämpfe) als die anderen. Ist das erst einmal gesagt, so lässt sich die Folgerung nicht mehr aufhalten, dass also offensichtlich das Problem der rückständigen Gebiete sogar 'nnerhalb der westl chen Industriegeselschaften auftritt, und zwar keineswegs nur in der üblichen und auch sonst anerkannten Form des Gegensatzes von Stadt und Land im Sinne der Entgegensetzung zweier Wirtschaftssysteme, **sondern als eine Schichtung innerha'b des Industriestems selbst.** Das würde dementsprechend auch heissen, dass die aus dem Zusammenstoss zwischen entw'ckelteren und zurückgebl'ebenen Gebieten resultierenden Probleme nicht mehr spielen zwischen den in jeder. Hinsicht sehr weit voneinander entfernten fortgeschrittenen Industriegesells-haften und den ehemaligen Kolonialvölkern, sondern auch 'm Inneren der Industr'egesellschaften.

Damit erbeht sich natürlich die Notwendigkeit, das Problem der rückständigen Gebiete aus seiner Spezifizität zu befre'n und als ein soziolog'sches Problem allgemeinerer Ordnung erkennen zu lernen. Gleichzeitig zeigt sich, dass der Gegensatz von traditionalen und 'ndustriell progressiven Gesellschaften mindestens insofern nicht ganz adäquat ist, als es auch innerhalb des industrialist'schen Systems entwiskeltere und rückstündigere Geb'ete gibt. Wir möchten sogar darauf hinweisen, dass viele Probleme, denen sich heute ehemalige Kolonialvölker gegenübersehen, die sich zu industrialisieren beginnen, nicht nur im Zusammenstoss einer traditionellen Kultur m't dem technischen Fortschritt liegen, **sondern überdies in der Auseinendersetzung mit einer rückständigen Form des Industr'alismus, bzw. des Kapital'smus.** Man kann auch anders deuten, indem man sagt, dass diesen Kulturen, trotz ihrer sehr ausgeprägten andersart'gen Wertsysteme, die genau gleichen Auseinandersetzungen nicht erspart bleiben wie in Europ-a zur Zeit des Einsetzens der grossen Bevölkerungsvermehrung, so dass grosse Teile der Bevölkerung proletar'siert werden wie etwa 'n einigen östlichen Ländern (Japan, Teile Chinas, Indien) oder auch in Südafrika oder Morokko und Algerien; im letzteren Falle ergeben s'ch

übrigens besonders interessante Perspektiven, indem ein Teil dieses eingeborenen Proletariats im Lande lebt in unförmig aufgeblahten und überfüllten Haufenstädten (Bidonville), ein anderer Teil dagegen in das Mutterland der Kolonie nach Frankreich auswandert und dort ein unterstes Lumpenproletariat bildet, das unter schwersten sozialen Desorganisationserscheinungen leidet. In allen diesen Fällen würde aber unsere Problemstellung eine wesentliche Modifikation erfahren, die wir jetzt schon hervorheben wollen, um später grundsätzlich darauf zurückzukommen.

Die klassische Problematik der rückständigen Gebiete läuft darauf hinaus, dass es zu einem «Zusammenstoss» (clash) zwischen zwei verschiedenen Sozial-, Wirtschafts- und Kultursystemen kommt, In diesem Sinne hat auch **Balandier** zusammenfassend hervorgehoben, dass die entscheidende Schwierigkeit in der Tatsache der «von aussen» kommenden Einflüsse liegt. «Les pays sous-développés ont ceci de particulier que les éléments de leur progrès technique sont apportés du dehors, que le progrès y connaît une accélération particulière dès le moment où les facteurs que le déterminent se trouvent présents» (Conséquences sociales..., p. 40). Das ist nun gewiss wenigstens teilweise richtig; die Frage ist aber, ob es ganz richtig ist. Es ist in der soziologischen Entwicklungslehre schon seit langem bekannt, welche ausserordentliche Bedeutung äussere Zusammenstösse jedweder Art für die Auslösung starker Entwicklungsanreize haben. Daneben müssen wir uns aber darüber klar sein, dass es auch von innen kommende, selbständig wirkende Entwicklungsanreize gibt, indem etwa eine bestimmte Gesellschaft einfach der in ihrem Entwicklungsstand angelegten Logik folgt und damit die Initiative ergreift, indem sie unter den angebotenen Lebensmöglichkeiten unter Umständen sogar recht bewusst eine gewisse Auwahl trifft. Das ist etwa die Lage bei jenen Kulturvölkern, die bis vor kurzem im Zustand der archaischen Hochkulturen lebten, ohne eigentlich nachhaltig mit europäischen Kolonisatoren zusammengestossen zu sein und ihre Selbständigkeit verloren zu haben. Überhaupt scheint uns die Aufmerkssamkeit viel zu sehr von den ehemaligen Kolonialvölkern in Anspruch genommen worden zu sein, ohne an jene zu denken, die sich von aussen relativ ungestört auf ihrem Wege weiterentwickeln konnten, wie etwa Siam, bei dem seit 1868 die eingeborenen Könige, vor allem Mongkut und Chulalongkorn, mit Hilfe europäischer Ratgeber das Land von ihnen her reformierten. Im übrigen gehört natürlich auch Japan hierher, das gleich zwei solcher autonomer Entwicklungen anbahnte, indem es einmal seit dem 5. Jahrhundert n. Chr. chinesische Kulturelemente übernahm und für sich umformte und in der Meiji-Aera seit 1868 das

westliche techinsch-industrialistische System wenigetens teilweise (was wiederum eigene Probleme schafft, weil die verschiedenen Teile des Volkes gleichzeitig in shr vrschiedenen Systemen leben). Da Japan in der Zeit vorher systematisch von der übrigen Welt abgeschlossen worden war, man hier wohl buschstäblich von einer autonomen Initiative sprechen. Es scheint uns sehr bezeichnend zu sein, dass das Beispiel Japans im Bericht von **Balandier** nur einmal in einem ganz anderen Zusammenhang erwähnt wird. Meines Erachtens sollte diesen Beispielen, denen noch eine Reihe anderer anzuschliessen wärn (vor allem solche von isolierten Kulturen), mehr Aufmerksamkeit zugewendet werden. Dazu gehört auch sicher teilweise Russland und manche seiner östlichen Bundesrepubliken und nationalen Territorien aller Art, worüber wir leider nur sehr unvollkommen orientiert sind. Ebenso wäre es wichtig, jene Gebiete eingehend zu untersuchen, die etwa wie Indonesion nach dem zweiten Weltrieg politisch autonom geworden sind und damit ganz neue Entwicklungen begonnen haben oder auch jene anderen Gebiete wie Liberia, die eine interessante Zwischenform darstellen, da sie eine eingeborene Negerbevölkerung mit aus USA zurückgekehrten, unter Präsident Monroe befreiten Negerskalven und amerikanischen Beratern vereinigen.

Wenn wir diese Dinge unter diesem Gezichtspunkt sehen, dann zeigt sich sehr bald, dass manches altbekannte Material neue Aspekte aufzuweisen beginnt. Nehmen wir das Beispiel der kurz vor 1900 erfolgten Einführung des Rades und des Pferdewagens bei den Papago-Indianern in Süd-Arizona (cfr. **Edward H. Spicer**, Editor, Human Problems in Technological Change, New York 1952). Normalerweise wird dies Beispiel nur in der Weise interpretiert, dass man die Fülle der Konsequenzen bei Einführung einer technischen Neuerung nicht voraussehen könne. Darüber hinaus kann man aber ebenso gut folgendes erkennen, dass nämlich diese Folgen teils sicher rein von aussen bedingt sind durch die künstliche Einführung eines neuen Vehikels, wie aber gleichzeitig dadurch Kräfte ausgelöst werden, **die in aktiver Anpassung eine neue und zwar vorher völlig unvoraussehbare Auswertung dieser Neuerung herbeiführen.** Dazu gehört z. B. das unverhältnismässig schnelle Erlernen des Schmiedehandwerks durch einen Mann im Dorf. Während dies noch unmittelbar durch den von aussen kommenden Wagen und seine Wartung bedingt erecheinen kann, ist die Verwendung als Transportmittel für Wasser bereits eine selbständige Entdeckung der Papagos. Aehnlich selbständig war wohl auch die Entdeckung, dass man Strassen bauen musste, wenn man den Wagen für den Transport aus dem Sommerquartier in das Winterquartier benutzen wollte.

Gleichzeitig begann eine systematische Ausbeutung der Holzreserven. Während früher die Frauen und Kinder Holz gesammelt hatten, gingen jetzt die Männer an eine systematischebetriebene Holzfällerei, die sie nun auch handelsmässig auswerteten, wobei sie mit den umliegenden Städten z. B. Tucson näher in Berührung kamen. Mit alleden kam es aber zu einer Um formung der traditionellen sozialen Formen, indem etwa eine feste Ordnung eingeführt werden musste, in welcher Reihenfolge die Familie den Wagen für den Transport in die Winterquartiere benutzen dürfen usf. Man darf wohl sagen, dass darauf hin das ganze Leben in Bewegung geriet, aber keineswegs als Antwort auf einen rein von aussen kommenden Anreiz, sondern auf die Weise, dass ein ursprünglich von aussen kommender Reiz erstens überhaupt aufgegriffen und dann **durchaus selbatändig weiterentwickelt wurde, wobei die Papagos aus ihrer Lebenssituation heraus völlig neuartige Auswertungemöglichkeiten entdeckten.**

Fast noch aufschlussreicher sind die umgekehrten Fälle, wo nämlich die Annahme einer von aussen kommenden technischen Neuerung und Verbesserung verweigert wird, wie etwa **Allan R. Holmberg** im Zusammenhang mit dem Bohren einer Quelle im Dorf Viru, 300 Meilen nördlich von Lima de Peru berichtet (cfr **S.H. Spicer** 1. c.). In dieser kleinen Gemeinde von ca. 2000 Einwohnern war die Wasserversorgung schlecht und unregelmässig. Ausserdem waren die Einwohner zu arm, um von sich aus etwas zur Besserung der Lage zu unternehmen. So hatte nach langwierigen Vorverhandlungen die Regierung beschlossen, von sich aus etwas zu tun. Als nun die erste Bohrung fündig geworden war, gaben die ausführenden Techniker den Rat, das Ganze einzustellen, da sich während der Arbeit herausgestellt hatte, dass ein totaler Mangel an Interesse bei den Leuten vorherrschte. Neben den vielen aus den Umständen der Lokalpolitik resultierenden Ursachen für diese Teilnahmslosigkeit hebt Holmberg hervor, dass die ganze Frage der Wasserversorung mit lokalen religiösen Riten zusammenhing, in denen man für Wasser betete; da man aber bei der Vorbereitung des Unternehmens versäumt hatte, diese Glaubensvorstellungen zu mobilisieren (indem man etwa die Diskussion, wann und wo Wasser gebohrt werden sollte, auf den Tag einer mit den Wasserbeschaffungs-Riten verbundenen Fiesta gelegt hätte), blieb die Einstellung «statisch und pessimistisch». Mit anderen Worten heisst dies aber, dass einerseits das Unternehmen aus politischen Gründen abgelehnt wurde, weil die Honoratioren nicht aktiv dafür interessiert worden waren und ausserdem der Brunnen auf dem Lande eines wenig angesehenen Landbesitzers gebohrt

werden war, dass aber auch andererseits die Initiative derer, die davon profitieren sollten, nicht erweckt worden war.

Man halte uns nicht entgegen, dass ein solches «geschlossenes» Gesellschaftssystem vom Typus der traditionalistischen Kulturen an und für sich nicht geneigt sei, überhaupt irgendwelche Neuerungen aufzunehmen und damit eine eigene Initiative und Aktivität zu entfalten. Zeigt sich doch, dass dies unter Umständen sehr wohl der Fall sein kann, selbst bei ungewöhnlich «primitiven» Menschen, wie etwa die Einführung von Stahlbeilen bei den bis vor kurzem noch im Steinzeitalter lebenden Yir Yoront an der Mündung des Coleman Rivers an der Westküste der Cape York Halbinsel in Australien lehrt (cfr. Lauriston Sharp eod. l.). Natürlich hat die Verwendung des Stahlbeiles, das meist von der Missionsstation erhandelt wurde, allerlei desorganisierende Konsequenzen gehabt; dies steht aber in Moment nicht zur Diskussion vielmehr dass hier eine entschiedene Aktivität entwickelt wurde, obwohl das alte Steinbeil sowohl als Totem (also als heilig) angesehen wurde, wie nur älteren Männern als Eigentum vorbehalten war, was es zutiefst mit gesamten Machtordnung verband, und es schliesslich auch einen wichtigen Handelsgegenstand bei den grossen Festen während der Trockenzeit darstellte. Trotzdem wurde das Stahlbeil äusserst begierig aufgenommen, selbst wenn sein Gebrauchsbereich kaum grösser war als der des alten Instrumentes; so weit ging also die Initiative wieder nicht, dass neue Verwendungsarten angebahnt worden wären (wie bei dem Beispiel der Papago). Dagegen waren die sozialen Folgen ungeheure, indem nun auch Frauen und Jugendliche über Beile verfügten, was mit dem Prestige der Alten die soziale Ordnung im Ganzen erschütterte. Dieser Fall wird dadurch besonders interessant, dass von den gleichen Leuten noch immer nur ein leichter Holzklotz für den Wassertransport verwendet wird, an den sie sich anklammern, um ihn schwimmend voranzustossen; dabei wissen sie, dass fünfundvierzig Meilen nördlich von ihnen Stämme wohnen, die Kanus besitzen. Da allerdings das Kanu ganz und gar in die Mythologie eingebaut ist, indem man «weiss», dass die eigenen Vorfahren keine besassen, wird hier keine besondere Aktivität entfaltet und entsprechend keine aktive Modifikation der unmöglichen Situation vollzogen.

In anderen Fällen zeigt sich dagegen, dass es sehr wohl gelingt, neue Dinge europäischer Herkunft in ihr totemistisches System zu integrieren. So etwa das Stahlbeil. Gelegentlich versuchten auch die alten Männer, ihr Prestige widerzugewinnen, indem sie z. B. einen neuen «Zahnpasten-

Kult» einrichteten (wobei die Zahnpaste ausgerechnet vom Anthropologen gestohlen wurde). Damit werden sogar neue Dinge, deren Funktion im wesentlichen unverstanden bleibt, benutzt, um die Wirksamkeit der alten Ordnungen wieder zu verstärken, und sei es auch nur im Dienste eines Schadenzaubers.

Nicht immer bleibt dabei die Situation so harmlos wie in dem angeführten Falle. In seinem ungemein aufschlussreichen Werke «Mau Mau and the Kikuyu», London 1952, zeigt **L. S. B. Leakey** wie neben einer ganzen Reihe von speziellen Umständen, welche etwa mit den Wünschen der Kikuyu nach einem höheren Lebensstandard zusammenhängen, die Mau Mau Bewegung sich vor allem aus einer Aktivierung des alten traditionalistischen Lebenssystems nährt, das damit plötzlich eine ungeheure Aggressivität entfaltete. Der Mau-Mau-Eid bindet in der Tat die Mitglieder ausserordentlich fest zusammen, so dass auch die Gegner sich daran halten; sie werden villeicht nicht selber aktiv, aber sie unterlassen es dennoch, die Dinge, die sie erfahren haben, der Polizei zu melden. Der grösste Widerstand kammt bazeichnenderweise von den getauften Kiuyus, die echte Christensind. Bei ihnen wirkt der Zauber der alten Eide ebennicht mehr.

Im übrigen muss die Desorganisation der alten Ordnung der traditionalen Kulturen keineswegs immer auf Grund der Einführung neuer. Techniken des weissen Mannes erfolgen, sondern kann auch das Ergebnis dessen sein, dass einfach zwei verschiedene Traditionen aufeinanderstossen. So zeigt es das Beispiel der Aschanti von der Goldküste, bei denen das Häuptlingswesen (ein wesentlicher Teil der gesamten sakralen Ordnung) durch die einfache Anwesenheit einer anderen Herrschaft, nämlich des britischen Gouverneurs, schwer erschüttert ist. Dementsprechend hatte auch im Jahre 1900 die Forderung des Gouverneurs, den «goldenen Stuhl», das heilige Symbol der Macht und der Einheit der Aschanti, auszuliefern, eine spontane Erhebung zur Folge. Der Stuhl wurde dann versteckt, aber zufällig bei Strassenbauarbeiten im Jahre 1920 wiedergefunden. Eingeweihte versteckten ihn neuerlich, aber das Versteck wurde aufgespürt und einige Männer eigneten sich die goldenen Zierarten des Stuhles an, die sie verkauften. Die Reaktion der Aschanti war eine ungeheure Empörung und die Forderung, die Todesstrafe gegen die Verbrecher auszusprechen. Dies geschah nicht, wobei übrigens die eucopäisch Polizei das ganze nur als «Diebstahl» bezeichnete, während die Aschantihäuptlinge Klage geführt hatten wegen «Entweihung» des goldenen Stuhles. In einem ungewöhnlich

eindringlichen Werke macht **K. A. Busia**, selber ein Aschanti, diese und analoge Vorgänge verantwortlich für die Auflösung und Unstabilität der politischen Ordnung bei den Aschanti. Die sozialen Konsequenzen dieser Zustände, die sich im übrigen auch in gehäuften Abdankungen oder Absetzungen der Häuptlinge ausdrücken, liegen auf der Hand (The Position of the Chief in the Modern Political System of the Aschanti, London 1951).

Auf ungemein interessante Weise brachte in letzter Zeit **Robert Redfield** die Frage der spontanen und selbstgewollten Entwicklung zur Diskussion, nachdem er Chan Kom, ein kleines Dorf in Yukatan, das er zuerst in den Jahren 1930-1933 untersucht hatte, nochmals im Jahre 1948 aufsuchte (A Village that Chose Progress; Cham Kom revisited, Chicago 1950). Früh schon, um das Jahr 1917 herum, hatten die Leiter einer Grenzsiedlung von Maya-Indianern im südöstlichen Yukatan beschlossen, die Siedlung zu einem richtigen Pueblo auszugestalten. Und das sollte geschehen, selbst wenn es jeden einzelnen Mann den Gegenwert eines Pferdes kosten sollte. Zu einem Pueblo werden, war aber **nicht nur** eine Frage der Grössenordnung (obwohl auch Einwanderer erschienen, nachdem Chan Kom attraktiver geworden war), sondern vor allem die Annahme neuer städtischer Lebenformen und überhaupt die Anerkennung der Idee des Fortschritts. Gleichzeitig bestand eine innere Verbindung mit der revolutionären Entwicklung Mexikos im Ganzen, indem man von vornherein die Peones der neuen mexikanischen Gesellschaft integrieren woolte, was natürlich auch bei diesen eine neue Initiative auslösen musste. Entscheidend blieb aber doch der Entschluss, **der Wille zu einer aktiven Anpassung** an die neuen Lebensverhältnisse. In diesem Sinne schreibt **Redfield** : «Cham Kom began a course of deliberate self-improvement in which, above all other settlements of the region, it was to excel» (a. c. p. 10). Gewiss ist vormals die isollierte kleine Gemeinde damit herausgetreten in eine weite und gefährliche Welt, wie es am Schluss des Werkes heisst. Nicht das steht aber hier zur Diskussion, sondern die ganz andere Frage, dass neben Anpassungsvorgängen, die von aussen her erzwungen werden, jene anderen stehen, die spontan gewollt Werden.

Damit soll nun keineswegs behauptet werden, dass bereits in «primitiven»Gesellschaften das Gefühl für «Reform» vorhanden wäre; meist meist schauen sie nur einer Zukunft entgegen, die der unmittelbaren Vergangenheit ähnelt, wie **Redfield** an anderem Ort bemerkt (The Primitive World in its Transformations, Ithaca N.Y. 1953, p. 124). Aber wir handeln

hier nicht eigentlich von «primitiven» Gesellschaften, sondern von «rückständigen». Diese beiden mögen zwar faktisch häufig identisch sein, sie sind es aber keineswegs in der Zuordnung. Unter primitiven Gesellschaften der Erde bis in die proto- und prähistorischen Gesellschaften, und diese haben gewiss nur wenig Initiative im Fortschritt entfaltet. Von «rückständigen» Gesellschaften kann man dagegen erst reden, nachdem es «andere» gibt, zumeist vom fortgeschrittenen Industrietypus (wenn auch keineswegs ausschliesslich; man denke an den Osten). Das ganze Problem ihres Verhältnisses zueinander ist aber erst akut geworden, seitdem es «eine» Welt gibt, in der niemand sich isolieren kann und in der der Fortschritt bis nach Cham Kom wirkt und dort spontane Entwicklungsimpulse auslöst. In der Tat scheinen uns die Phänomene der selbständigen Entwiddung häufig von Fernwirkungen bestimmter Kultursysteme abhängig (sei es nun das Industriesystem oder ein anderes), wobei eine allgemeine Kommunikationsmöglichkeit vorausgezetzt wird. Wo es keine Kommunikation gibt, da muss notwendigerweise jede Entwicklung unendlich verlangsamt werden. Zu beschleunigten Entwicklungen, die auch die prage der rückständigen Gebiete überhaupt erst zu einem Problem machen, kommt es erst unter Voraussetzung eines dichter gespannten Kommunikationsnetzes, das heisst also unter der Voraussetzung der «einen Welt».

In diesem Moment beginnt allerdings unser Problem seinen zentralen Aspekt wesentlich zu ändern. Es kann überhaupt nicht mehr die Frage ein von rückständigen Gesellschaften im Sinne von primitiven Gesellschaften, die mit jenen seit Urzeiten der Menschheit auf eine Stufe zu stellen wären, sondern nur noch in dem Sinne, dass in unserer einen Welt von heute auf Grund ihrer planetarischen Einheit immer und regelmässig sehr verschiedenartige Gruppen unter verschiedensten Umständen aufeinanderstossen müssen. Ihre Verschiedenartigkeit wird sich auch häufig (nicht immer) darin darstellen, dass die einen entwickelter, die anderen rückständiger sind und zwar jeweils angesichts einer bestimmten Situation oder Konjunktur. Der Begriff der Rückständigkeit kann also niemals absolut, sondern immer nur **anthropologisch relativ** sein.

Sowie wir aber diesen Begriff auf diese Weise betrachten, beginnt er plötzlich allgemeinere Seiten zu zeigen, die ihn aus seiner Spezifizität befreien, was von vornherein unsere Absicht war. Zunächst zeigt er sich als typischer Entwicklungsbegriff, also jenem Phänomen zugeordnet, was man seit **W. F. Ogburn** als «Social Change» bezeichnete. Dabei hat dann dieser Begriff heute seinen westlichen Ethnozentrismus restlos abgestreift.

Denn wir wissen, dass zwar in unserer Gegenwart die technisch-wirtsc - haftlichen Impulse die vorherrschenden sind, so dass die überragende Form der «Verspätung» kulturell im weitesten Sinne ist (Cultural lag); wir wissen aber auch, dass es die umgekehrte Situation geben kann, nämlich gewisse kulturelle, oft auch religiöse oder politische Entwicklungs- impulse, vor denen sich die technisch-wirtschaftliche En wicklung vers - pätet. Durchschnittlich ist die technisch-wirtschaftliche En wicklung verspätet. Durchschnittlich ist natürlich die Lage viel komplizierter, als mit diesen Sätzen angedeutet werden konnte. Wir wollten aber im vorliegenden Zusammenhang ausschliesslich den westlichen Ethnozentris- mus aus der soz alen Entwicklungs theorie el minieren und damit die anthoropologische Relativierung des ganzen Problems dokumentieren.

Das Problem der Rückständigkeit erweist sich, allgemein soziologisch gesehen, als ein Problem des Zusammenstosses verschiedenartiger Sozial - systeme (entweder in räumlicher Nähe oder auch in räumlicher Ferne, wobei der Zusammenstoss auf Grund anderer Kommunikationen erfolgt). In irgend einer Hinsicht ist dann das eine System entwickelter als das andere. So sind etwa die afrikanischen Bergdama rückständig vor den Herero, weil sie die für ihre Arbeit bei den Herero in Zahlung earhaltenen Ziegen einfach aufzehren, statt selber Ziegen zu züchten. Die Berechtigung zu dieser peststellung resultiert daraus, dass Viehzucht eine regelmässige und (vor allem für Kinder) bessere Ernährung garantiert als die unsichere Jagd und das Sammeln von Pflanzen, Wurzeln und Kleintieren. Man kann diesen Tatbes and auch anderes ausdrücken, indem man sagt, dass sich die Bergdama an den bei den Hereros beobachteten Zustand, den sie selbst als überlegen empfinden (sonst würden sie sich nicht so gerne bei den Hereros als Knechte verdingen), **in keiner Weise angepasst haben.** Solange dies der Fall ist, bleiben sie auch unterlegen und rückständig. Die Über - windung des Zustandes erfordert also eine Aenderung der bisherigen Lebensweise.

Damit sind wir von neuem auf den Begriff der Anpassung gestossen, der in diesem Zusammenhang offensichtlich eine wichtige Rolle spielt. Die Eingliederung des Problems der rückständigen Gebiete in die allgemeine Soziologie erfolgt also auf dem Umweg über die soziologische Lehre vom sozialen Wandel einerseits und den Begriff der Anpassung andererseits. Die Lehre vom sozialen Wandel musste allerdings ihres westlichen Ethnozentrismus entkleidet werden, wie auch der Begriff der Anpassung so gefasst werden muss, dass die Phänomene, die mit den rückständigen

Gebieten verbunden sind, darunter subsumiert werden können. Das geschieht aber, sowie wir das Problem der rückständigen Gebiete von jener Spezifizität befreien, die wesentlich mit der aktuellen politischen Situation zusammenhängt, und auf seinen spezifisch soziologischen Gehalt reduzieren. Anpassung ist natürlich zunächst ein biologischer Begriff, der in der Biosphäre eine ausserordentliche Rolle spielt. Dabei ist diese Anpassung im wesentlichen zunächst passiv, indem ein gegebenes organisches System sich auf bestimmte Umweltgegebenheiten einstellt. Beim Menschen spielt diese Form der Anpassung selbstverständlich ebenfalls eine grosse Rolle, sofern er ein Lebewesen ist. Dann aber unterscheidet sich der soziologische Begriff der Anpassung sehr wesentlich vom biologischen, indem hier der Aktivität eine viel grössere Bedeutung zukommt als jemals in der Biosphäre. Gewiss muss sich der Mensch an das Klima anpassen; er tut dies aber nicht nur in passiver Ergebenheit, sondern etwa in dem er sich mit seiner Kleidung und seinen Behausungen ein Mikroklima schafft, das ihm erlaubt, sich insofern an die gegebenen Bedingungen des kosmischen Grossklimas anzupassen, als er ihnen entgegen, ihnen zum Trotz lebt. Dies muss aber, nicht nur in Form eines Mikroklimas geschehen, es gibt darüber hinaus noch das Mesoklima, das der Mensch durch Rodung von Wäldern, Austrocknung von Sümpfen, Anlage von Bewässerungsanlagen usw, ganz ausserordentlich beeinflussen kann. Nicht diese Tatsachen als solche interessieren uns in diesem Zusammenhang, sondern der Umstand, dass Anpassung unter Umständen mit der Entfaltung einer sehr beträchtlichen Aktivität verbunden sein kann. In diesem Sinne sprechen wir von aktiver Anpassung. Nun gibt es auch im Bereiche des sozialen Daseins mehr passive Formen der Anpssung; diese liegen immer vor, wenn z. B. die Anpassung auf Grund einer Abhängigkeit erfolgt. Dieser «Abhängigkeitskomplex» liegt etwa bei den meisten Kolonialvölkern vor und spielt eine bedeutsame Rolle bei der Beurteilung der Probleme in den rückständigen Gebieten. Daneben gibt es aber auch hier eine weitgespannte Skala von der rein passiven Unterwerfung bis zur völlig selbständigen Initiative in der aktiven Anpassung. Zwischen den Extremenliegen dann mannigfache Zwischenformen, wie etwa jene, die ein europäischer Beobachter afrikanischer Neger auf eine klassische Formel brachte : «Il est incroyable de voir avec quelle rapidité les nègres ruinent les machines les plus précieuses, et comme ils savent ensuite les réparer patiemment avec des bouts de ficelle».

In diesem Zusammenhang lassen sich dann auch eine ganze Reihe soziologischer Probleme ausmachen, die in ihrem Zusammenwirken das

Totalphänomen der rückständigen Gebiete aufbauen Dazu gehört vor allem der Begriff der «Akkulturation», aus dem gleichzeitig eine Reihe von Unterbegriffen sich herleiten, welche die Möglichkeiten und Unmöglichkeiten der Akkulturation betreffen. Wenn etwa ein Gebiet schon vorher bestimmte Umformungen durchgemacht hat, bevor der Zusammenstoss erfolgt, gelingt die Akkulturation leichter. Bei allzu grosser Verschiedenheit gelingt sie gar nicht und führt nur zur totalen Desorganisation des unterlegenen Teils. Zu den Hinderungsfaktoren gehören auch die Farbenschranken (color bar) wie eine Reihe anderer traditioneller Vorstellungen von der Unterlegenheit gewisser Gruppen, auch eine hemmende Wirkung bestimmter Teile der Gesellschaft, z. B. Frauen. Wenn wir zudem sehen, wie sehr es darauf ankommt, dass die zusammenstossenden Gruppen nicht allzu verschieden sind, so verstehen wir die besondere Rolle vermittelnder Gruppen (daher die grosse Rolle der «Mittelklassen» im Prozess der Industrialisierung) wie gleichzeitig von «Marginalgruppen» wie etwa die Juden am Ende des Mittelalters in Europa, die tatarischen Händler in den mittelöstlichen türkischen und russischen Gebieten, die Parsi, Jaina u. a. Sekten in Indien, die chinesischen Händler in Indonesien und die Inder in Süd-und Ustafrika, die kalvinistischen Emigranten seit der kalvinistischen Emigranten seit der Gegenreformation mit ihren weltweiten Wanderungen nach Osten und vor allem nach Westen, In allerjüngster Zeit ist übrigens noch ein spezielles Problem in diesem Zusammenhang aufgetreten, nämlich das der «Grössenordnung» (englisch «change in scale», französisch «changement d'échelle), wie es Anfang 1954 im International Social Science Council diskutiert worden ist (cfr. ISSC/54-2; 17. Mai 1954). Tatsächlich scheint ein Wechsel in der Grössenordnung sich sehr entscheidend bei der Entwicklung rückständiger Gebiete auszuwirken. Wenn relativ kleine Gruppen zusammenstossen, wie es in der Vergangenheit millionenfach der Fall gewesen ist, so ist dies etwas ganz anderes als wenn heute manche relativ kleine Gruppen der rückständigen Gebiete zusammen stossen mit entwickelten Grossgesellschaften, deren Anziehungskraft allein wegen ihres Volumens überwältigend wirkt, wie etwa die U. S. A. auf Puerto Rico, wobei die Gefahr der rückartig erfolgenden totalen Desorganisation im Sinne eines Kollapses aufsteht. In anderen Fällen erfolgt dagegen zumeist die Anpassung in der Art, dass mit der Übernahme bestimmter neuer technisch-wirtschaftlicher Einrichtungen diese ihrerseits modifiziert werden, eine bestimmte kulturelle Färbung erhalten, genau so wie heute noch der Industriekapitalismus etwa in den europäischen Kleinstaaten von Skandinavien, Holland, Belgien und der

Schweiz ein anderer ist als in den Gross-Staaten Frankreich und Deutschland, und dieser wiederum anders als im Inselstaat England oder in den U. S. A. Ich möchte überhaupt bemerken, dass der Gegensatz zwischen traditionalen und progressiven Kulturen nicht im räumlichen Nebeneinander, sondern vielmehr in einem Oberflächen-Tiefenverhältnis begriffen werden muss, indem die gleichen technischwirtschaftlichen Anreize zunächst ganz rational zweckmässig aufgegriffen werden, um dann im Prozess der Akkulturation zunehmend in eine Tradition verwandelt zu werden, die dann mehr und mehr eine eigene Kulturgestalt darstellt (cultural pattern).

Damit scheint uns schliesslich das Problem der rückständigen Gebiete seiner Spezifität restlos entkleidet und zu einem allgemein soziologischen Problem geworden zu sein, das in der modernen Sozialund Kulturanthropologie von immer grösserer Bedeutung wird. Wir unterschätzen dabei keineswegs den reinen Aktualitätswert des Problems, wie ja auch aus der Kolonisationsproblematik von früher der Forschung wichtige Anregungen zugeflossen sind. Aber wir glauben doch, dass selbst die politischen Aufgaben im Sinne der erfolgreichen Verwirklichung des Point VI Program nur dann realisiert werden können, wenn wir uns jenseits der politischen Zweiteilung unserer Welt streng an die Sache slebst halten. Dies wird umso leichter möglich sein, als sich zeigen lässt, dass die Problematik derrückständigen Gebiete nicht allein im Interesse einer Verteidigung des Westens liegt (obwohl dieser Punkt keineswegs in seiner Bedeutung vermindert werden soll), sondern dass sich diese Problematik mit ebenso grosser Notwendigkeit aus der Wirklichkeit der «Einen Welt» herleitet, in der alle Kulturen fortwährend im gegensetigen Austausch mit einander stehen. So möchten wir schliessen mit einigen Sätzen von **Ralph Linton,** die das Gesagte auf eine klassische Weise zusammenfassen (Most of the World, New York 1949, p. 4.): «Whether we like it or not, **one world** is to-day a functional reality, and the unification has gone far enough so that the peoples of the world must stand or fall together. Like so many other significant developments of our time, this world unification has emerged without plan or intention. It has been an accidental by-product of the technological and commercial development on which the attention of the West has been focused. These developments brought needs for new materials and, under capitalism, for new markets. They also made possible the conquest and domination of territories which would supply these needs. More recently, such developments as the airplane and the radio have played their part in drawing tighter the web which commerce and industry

had woven. The new ideologies which disturb us and the current attempts to develop some sort of world political organization are simply recognitions of the fait accompli, belated attempts to bring political and social forms into some sort of adjustment with current reality».

Introduction aux techniques de la recherche empirique en sociologie

Première Leçon : Généralités.

Méthode de la science et techniques de la recherche

Pour commencer, nous voudrions attirer l'attention de nos auditeurs sur l'importance fondamentale de la différentiation entre la «méthode» de la science et les «techniques de la recherche». Tandis que le premier problème n'existe qu'au singulier, les techniques de la recherche ont ceci de particulier qu elles présentent une multitude très grande variétés.

La poursuite de la question de la méthode nous mènerait, très rapidement, vers la question de la logique des sciences. Ceci, bien entendu, est un sujet de première importance, mais il ne pourra pas nous occuper dans le cours que nous nous proposons Je dirais même que je suppose chez vous certaines connaissances générales en logique et en méthodologie, inutile alors d'y revenir. On pourrait d'ailleurs dire qu'il y a eu, en sociologie, une certaine sur-production de littérature de ce genre, une multitude de traités de méthodes qui, selon le dire de Henri Poincaré, fort heureusement n'ont jamais été mises à l'épreuve, tandis que la question des techniques de la recherche n'a été discutée que très tard.

En plus, il faut avouer qu'en Europe l'intérêt porté aux techniques de la recherche en sociologie a toujours été assez faible. Ce n'est qu'au courant des dernières années, disons-le plus clairement: après 1945 qu'un intérêt plus prononcé s'est fait sentir, et ceci surtout sous l'influence de la sociologie américaine.

Mais comme nous disposons, en Europe, toujours encore de bien peu d'expérience dans ce domaine, nous sommes bien souvent forcés à recourir à des textes américains, ce qui, certes, ne présente pas seulement des avantages. Il se pourrait fort bien, par exemple, que les réactions des différents peuples aux méthodes et aux techniques de la recherche empiri-

que en sociologie soient très différentes. Ainsi, une introduction aux techniques de la recherche empirique en sociologie s'impose par des raisons purement théoriques.

Ajoutons encore un autre aspect de cette différentiation entre méthode scientifique et techniques de la recherche. Je viens de vous dire, il y a un instant, que la méthode de la science ne paraît qu'au singulier tandis que nous disposons d'une multitude de techniques de recherche, différenciées selon les differentes branches de la recherche. Cette constatation nous facilitera de voir clair, du moins dans un problème particulier qui, depuis Emile Durkheim, a beaucoup excité les esprits. Durkheim se plaisait à dire qu'il fallait traiter les phénomènes sociaux «comme des choses», c. à d. selon la méthode des sciences de la nature. Maintenant, multiples malentendus se sont présentés quant à l'interprétation de cette thèse. Durkheim voulait-il dire par cela que la sociologie devait se servir de la même méthode comme les sciences en général, comme elles furent, par exemple, définies dans la logique empirique de John Stuart Mill? Ou voulait-il peut-être dire que la sociologie devait se servir des mêmes techniques de la recherche comme les sciences de la nature?

Du moment où nous posons une différence nette entre la méthode de la science et les techniques de la recherche, une équivoque pareille ne pourrait plus se produire. Nous n'avons qu'à admettre que la sociologie, comme tout système de la pensée qui ambitionne d'être une science à proprement parler, doive se plier à la méthode de la science. Par contre, ceci n'implique aucune supposition concernant les techniques de la recherche, qui, bien entendu, devront se différencier entre elles selon les particularités des branches de la réalité qu'elles traitent. Si nous disons que la méthode, pour la science, est une et indivisible, nous ne prétendons donc certainement pas que la méthode en sociologie doive suivre les techniques de la recherche des sciences naturelles. Il va de soi que la sociologie a ses techniques particulières, et c'est même ce que je m'efforcerai de vous faire voir à travers le cours que je voudrais vous donner.

Indépendante de cette question, nous en trouvons une autre à savoir la relation entre la sociologie empirique d'une part et la théorie générale et spéculative de l'autre. Je sais bien que ce thème est du plus haut intérêt pour notre science. Je voudrais, cependant, l'écarter de nos discussions pour n'y revenir que vers la fin de ce cours. Ma raison, en procédant ainsi, est surtout la suivante: C'est un vice très européen que de perdre la plupart de son temps à discuter les relations entre théorie générale et spéculative

de la sociologie d'une part et la sociologie empirique de l'autre. C'est ainsi surtout qu'on risque de se tromper volontairement sur les véritables problèmes de la recherche en sociologie. Souvenez-vous de la phrase de Henri Poincaré que je viens d'évoquer et vous saurez ce que je vise. Nous cherchons ici, en effet, quelques renseignements sur des techniques de la recherche qui ont réellement mises à l'épreuve. Comme personne ne peut avoir expérimenté toute chose, je me limiterai à des techniques que j'ai expérimentées moi-même pendant des années et où je peux donc m'appeler un expert, sans vouloir pour cela prétendre à la perfection.

Il saute aux yeux que les questions de la recherche ne peuvent être décidées que dans le domaine de la recherche elle-même. Ce n'est qu'en travaillant que nous apprendrons à travailler, Une fois arrivés à une certaine expérience de la recherche, nous pourrons reprendre la question plus théorique de la relation entre la recherche et la théorie générale. Il paraîtra peut-être à ce moment, que nous ne manquons pas tant de techniques de la recherche que d'une théorie générale.

D'autre part, il suffit d'envisager un seul exemple pour se rendre compte que les situations différentes dans les différents pays peuvent sérieusement entraver l'efficacité de nos techniques de la recherche. Si, par exemple, vous posiez dans un interview une question sur le revenu d'une personne, vous pouvez être sûr qu'un américain vous répondra franchement et sans détour. Il aura même la tendance d'exagérer un peu la somme de ce qu'il gagne. Par contre, des essais en Allemagne nous ont prouvé que 1° les gens n'aiment pas répondre à des questions de ce genre; 2° qu'on tend, surtout dans les classes supérieures, à diminuer le montant exact du revenu; 3° que les classes pauvres, de leur part, réagissent à peu près honnêtement, tandis que ces classes-là, en Amérique, ont une tendance marquée de ne pas répondre du tout à la question. Je peux vous faire savoir que depuis des années nous travaillons systématiquement sur cette question, afin de connaître les sujets dans lesquels l'attitude d'une population européenne se différencie nettement de l'attitude d'une population américaine, et surtout dans quelle mesure. J'ai eu, en plus, l'occasion de comparer les différences d'attitudes dans ce domaine entre la Suisse et l'Allemagne. Ici aussi des différences importantes se font remarquer.

C'est de questions de ce genre-là dont je vais vous parler dans ce cours. Nous voulons donc essayer de systématiser certaines expériences que j'ai pu faire au courant d'environ 15 années, dans le domaine de la recherche empirique.

A part cet intérêt d'ordre plutôt systématique il y a aussi des raisons d'ordre pratique qui nous mènent à nous occuper plus sérieusement qu'auparavant des techniques de la recherche empirique en sociologie.

On pourrait dire que l'intérêt très prononcé qui a poussé, et pousse toujours encore, les sociologues américains vers la recherche et les enquêtes, ait été provoqué non pas tant par un préjugé de méthode, un empirisme radical par exemple, mais bien plutôt par un trait essentiel de la société américaine. En effet, celle-ci se distingue très nettement de la plupart des sociétés européennes par le fait qu'elle présente un caractère de «mobilité» extrême.

Mobilité veut dire changement perpétuel. Maintenant, il va de soi qu'aucune société ne puisse subsister sans changer. Ici, le change est signe de vie. Evidemment, nous ne pensons pas à ce change général mais bien plutôt à telle autre forme de changement plus spécifique qu'on appelle «mobilité sociale» dans le sens strict du mot. Dans ce cas, nous ne nous trouvons non seulement en face de certains procès vitaux, mais plus encore en face d'une société, dont la loi d'existence sera t le changement. Voilà ce qui est le cas pour une société comme la société américaine qui se compose de multiples vagues d'immigration et qui, sous l'influence de chacune de ces vagues, a changé ses formes d'existence, en général comme dans les plus petites communes. A part cela, il n'y a de constant que certaines idées, idées de valeurs, the american way of life. Par contre, la plupart des sociétés européennes présentent en général comme dans le détail une structure bien plus stable.

La mobilité extrême de la société américaine fait, évidemment, de l'adaptation à de nouvelles situations et conditions de vie un problème fortement ressenti par la société entière. Mais d'autre part, ce même problème pose également des questions dans l'ordre de la connaissance. Dans notre cours, il n'y aura que le dernier problème qui devra nous intéresser.

Ici, je dirais volontiers que nous devons en tout cas traiter de la question à savoir si, en dehors de la société américaine, les autres sociétés n'ont pas considérablement changé leur structure au 20ème siècle. Certes, il n'y a pas eu des immigrations comme aux Etats Unis, mais il y a eu multiples catastrophes, des péripéties profondes, qui ont remué nos sociétés de fond en comble. Et voilà que nous nous trouvons actuellement bien souvent dans l'ignorance totale, ou presque totale, de la situation sociale actuelle. En effet, des changements remarquables se sont passés en Europe sur lesquels nous manquons complètement d'informations.

Comme exemple je n'attirerai votre attention que sur un seul fait. Vous connaissez tous, le phénomène que les sociologues américains appellent «désertion de la famille». Ce terme veut dire que l'homme ou la femme quitte son foyer, ou temporairement ou pour toujours, sans cependant divorcer. Maintenant, l'opinion courante en Europe a été jusqu'à présent que si des cas pareils se présentaient bien en Europe aussi, ils se limitaient cependant à quelques exceptions. Ainsi, on ne pourrait dont parler d'un phénomène social d'une certaine importance numérique. Cependant les faits démontrent que la situation, après la deuxième guerre mondiale, a changé considérablement. En France, par exemple, on estime au jourd'hui qu'il y a à peu près 40 000 déserteurs de la famille par an, hommes ou femmes. En Allemagne, la situation parait avoir changé dans le même sens, sans que nous disposions cependant de donnés exactes. L'apparition de phénomènes pareils ne peut d'ailleurs nous étonner, étant donné que les grands bouleversements politiques se font régulièrement sentir aussi dans la famille. Ainsi certains désaccords semblent induire les époux à se séparer sans pour cela divorcer; il va de soi que la décision suspendue peut être interprétée différemment. Ce n'est pas ceci qui nous intéresse pour l'instant, mais bien plutôt la question que certains évènements ont créé, aussi en Europe, une mobilité augmentée qui se fait sentir un peu partout.

Une fois reconnu que nos sociétés européennes, sous l'influence de deux guerres mondiales et de multiples changements industriels, économiques, politiques et sociaux présentent actuellement sans doute une mobilité supérieure à celle qu'elles eurent autrefois, nous entrevoyons immédiatement l'importance de la recherche empirique en sociologie comme un moyen d'orientation dans la situation actuelle. Ceci est valable non seulement pour les sociétés de l'Europe centrale, mais également d'une société comme celle de la Turquie, qui se trouve actuellement dans un procès de transformation accélérée. Ici aussi, de nouveaux phénomènes, inconnus jusqu'à présent, surgissent de jour en jour. Si l'on veut atteindre à une action éclairée en politique sociale, en politique industrielle et planification générale, il faut donc avant tout s'informer sur l'état présent des choses. Voilà pourquoi la sociologie empirique est de première importance pour des sociétés en transformation accélérée.

Pour retourner à notre problème général, je dirais ceci : Comme il n'y a plus que très peu d'ordres sociaux stables, il y a également peu de connaissance durable. Nous nous trouvons donc très souvent devant la nécessité de reviser nos connaissances et de les remodeler sur la réalité

sociale après que la vie d'hier les a quitté pour se fondre à de nouvelles réalités. Ici, trop souvent, les grands systèmes de pensées du passé nous refusent une aide efficace. Ce qu'il nous faut, c'est donc une technique ou des techniques de la recherche appropiées qui nous renderaient capables d'enregistrer ce qu'il y a de nouveau dans notre système social.

Voilà pourquoi une adaptation des techniques de la recherche sociale élaborées en Amérique pourrait gagner la plus grande importance pratique pour notre vie actuelle en nous rendant capables de mieux nous orienter. Pour les uns, ceci amènerait une réorientation dans le milieu traditionnel après certaines crises et bouleversements historiques; pour les autres, ceci leur donnerait la possibilité d'une orientation vis à vis de certaines réalités entièrement nouvelles comme l'est par exemple l'industrialisation rapide d'une société jusqu'alors agraire.

Nous pouvons ajouter que cette adaptation des techniques de la recherche élaborées en Amérique aux données du monde ancien nous amènera en même temps à des expériences particulières qui nous diront ce que nous pouvons accepter de ces techniques, ce que nous devons modifier et ce que nous devons peut-être rejeter complètement. Avant d'entrer dans les détails, je voudrais vous présenter cinq règles de travail préliminaires que nous devons nous tenir bien présentes, afin de comprendre la portée de la recherche sociale comme moyen de la connaissance.

1° : Dans le domaine de la recherche, il n'y a pas de différences dimensionelles entre un approche empirique et un approche conceptuel. Sans concepts, nous sommes incapables de connaissances rationnelles comme, d'autre part, aucun concept ne peut être formulé sans expérience préalable.

Ceci dit, nous reconnaissons sans difficulté que la recherche sociologique se base surtout sur des définitions du genre «opérationel» et non pas sur les définitions d'essence. Nous appellons opérationelle une définition qui nous donne une description précise des différentes étapes à parcourir pour arriver à fixer un certain sujet. Vous vous rendrez compte sans difficultés qu'une définition pareille ne se différencie pas trop de certaines définitions dont nous servons pour nos expériences de tous les jours. D'autre part, elles ont ceci de particulier qu'elles n'acceptent aucune expérience sans contrôle rigoureux. C'est ainsi qu'on a pu dire qu'une grande partie des techniques pour la recherche en sociologie servait surtout à contrôler nos expériences et à les soumettre à une analyse méthodique.

Le problème essentiel ne consisterait donc pas dans une décision unilatérale ou en faveur de la théorie et de la spéculatione ou en faveur de l'empirisme. La véritable question serait plutôt d'entrevoir que la théorie comme la spéculation, elle aussi, se basent sur certaines expériences. La différence ne serait donc pas de considérer s'il y a, oui ou non, une expérience à la base de la théorie, mais bien plutôt la reconnaissance du fait que, dans la plupart des cas, cette expérience n'est pas controlée avec méthode La plupart du temps, en effet, nos théories se nourissent d'expériences insuffisamment contrôlées.

2° Nous devons donc, en abordant un projet d'enquête quelconque, déjà disposer d'une certaine idée préconçue de quoi il s'agit. Avant d'entrer dans la collection du matériel, il faut savoir ce que l'on veut prouver. Sans cela, nous ne saurions nous orienter dans le champ de l'expérience et en vue des données multiformes que nous rencontrons dans l'analyse du moindre phénomène. Avant d'entrer dans une étude quelconque, il faut donc avoir tout un échafaudage d'hypothèses qui nous permettent de cerner les données immédiates de l'expérience qui pourraient être significatives pour notre projet:

Voilà une règle qui est toujours encore bien trop souvent violée par le chercheur inexpérimenté, et même par des chercheurs d'un certain renom. Je pense ici surtout à ces chercheurs qui, en entassant le plus possible de matériel, pensent pouvoir s'approcher plus fidèlement de leur sujet. Ils oublient cependant que ce qu'il nous faut ce n'est pas la masse des renseignements mais des informations significatives. D'autre part, nous devons nous rendre compte que ceci présente un grand embarras pour tout chercheur, car il se pourrait fort bien qu'il se rende compte, au cours même de son travail, qu'il aurait besoin d'une toute autre série d'informations que celle qu'il avait abordée sous l'influence de son hypothèse initiale. Souvent on peut remédier à ce mal en faisant une enquête supplémentaire. Mais dans bien d'autres cas ceci est impossible, par exemple guand il s'agit d'un événement qui ne se répète pas trop souvent. Ici il faut ou attendre jusqu'à ce qu'il se représente, ou renoncer à terminer son projet. Il est donc sage de ne pas envisager qu'une seule hypothèse à la fois en entamant le travail, mais de tenir prêtes une ou plusieurs alternatives qu'on suppose pouvoir survenir dans le cas étudié. Ainsi, on disposerait de matériel pour contrôler plusieurs hypothèses simultanément.

Il ressort de tout cela que même s'il est impossible d'entrer dans un projet de recherche quelconque sans idées préconçues, il nous faut rester

préparés, le cas échéant, à modifier ou même à laisser tomber complètement cette idée préconçue devant le témoignage des faits. Voilà exactement ce que l'on appelle le contrôle d'une hypothèse.

Il n'y a donc pas d'enseignement purement factuel. Toujours les faits doivent-ils répondre à certaines questions que nous leur posons. l'élaboration des hypothèses devient alors une des parties les plus importantes du plan de recherche.

Ainsi la préparation d'une enqête quelconque doit procéder en fixant non seulement certaines définitions opérationelles, mais encore certaines suppositions se référant aux relations entre les faits différents qu'on analyse. Comme il est tout à fait impossible d'envisager la totalité des traits importants dans une situation quelconque, je dois choisir, et ce choix m'est rendu possible à l'aide de ces hypothèses dont nous venons de parler.

3° En admettant que la recherche empirique ne puisse procéder sans considérations conceptuelles préalables, nous ne voulons nullement dire que l'empirisme en lui-même soit sans valeur intrinsèque. Car nous nous trouvons dans une situation tout à fait différente, au commencement et à la fin de notre travail. En effet, à la fin d'une enqête nous présentons nos hypothèses avec une certitude plus grande qu'auparavant, ou nous les rejetons en partie ou complètement. Voilà la différence essentielle. Alors, non que nous sachions en tous cas plus, mais nous savons certainement mieux à la fin d'un projet d'enquète.

Je disais à l'instant qu'au courant de nos recherches, dans certains cas, nous ne sachions pas plus qu'auparavant, mais mieux. Ce «mieux» peut être entendu dans un sens positif ou dans un sens négatif, c.à.d. que nous savons à la fin si nous pouvons garder et devons par conséquent poursuivre une hypothèse donnée, ou si nous devons l'abandonner complètement. Je vous donnerai quelques exemples.

Dans un projet de recherche sur l'emploi du revenu, nous avions, entre autre, formulé une hypothèse se référant au caractère particulier d'un désir éventuel pour une augmentation de ce revenu Cette hypothèse disait qu'on devait s'attendre à des idées plus ou moins phantasistes dès que le sujet interrogé était libre d'indiquer quelle somme il lui fallait en plus de son revenu habituel pour accomplir ses besoins chéris. Les résultats nous ont démontré que cette hypothèse était complètement fausse, La réaction des gens était fort réaliste et modeste, nous devions donc laisser tomber cette hypothèse. Un autre exemple : Les faits démontrent, en

Allemagne, une augmentation considérable des fonds déposés dans les caisses d'épargne. Ici la question se posait de savoir si cette évolution indiquait la renaissance du sentiment pour la nécessité de l'épargne et si elle était, par cela même, l'expression d'une nouvelle confiance dans l'économie d'après guerre. Les résultats de notre enquête nous ont démontré qu'il n'en était nullement ainsi. Car, si vous me permettez de m'exprimer ainsi, le principal motif pour l'épargne n'était pas l'épargne proprement dite, mais bien au contraire la dépense. En vérité les gens faisaient des économies en vue d'être capables d'acheter un certain objet, et non pas pour ne pas dépenser. Faire des économies au sens de l'épargne ou au sens denepas dépenser pour le moment mais un peu plus tard, sont deux choses bien différentes. Dans ce cas nous devions modifier notre hypothèse. Dans une autre étude sur l'orientation professionnelle de jeunes filles provenant de familles incomplètes où le père était mort prématurément, nous avions pris notre départ d'une ancienne hypothèse qu'il y avait grande chance à ce que ces filles s'orientent vers des professions subalternes. La raison pour cette hypothèse est facile à reconnaitre, parait-il; c'est l'état d'une crise économique aigue, qui, dans la majorité des cas, devrait empêcher un apprentissage des jeunes filles en question. Les faits nous ont démontré que le contraire était vrai. Les mères en question, sous le poids de leur expérience des difficultés qu'elles avaient éprouvées après la mort de leurs maris, s'efforcaient à faire l'impossible pour assurer à leurs filles une éducation professionnelle plus élevée. Ceci, d'ailleurs, leur était facilité par le fait d'un change général dans le système ecénomique contemporain qui, par la bureaucratisation de l'industrie et d'autres branches de l'économie (banques, assurances, etc.) d'une part et de l'état de l'autre, a fait surgir des milliers d'emplois pour des jeunes filles, comme secrétaires, stenotypistes, etc., qui demandent un certain apprentissage. Ici aussi, nous devions laisser tomber notre hypothèse initiale à la fin de notre enquête et la remplacer par une autre bien plus complexe.

Evidemment, en réfléchissant longuement on n'aurait, du moins dans une certaine mesure, pu atteindre ces résultats avant d'entrer dans le travail de recherche. Mais alors nos hypothèses seraient restées à l'état de conjecture. Ce que nous avons donc gagné au cours de notre travail, c'est une certitude éclairée par des arguments reposant dans la réalité même.

4° En plus, il faut savoir faire entrer tout projet d'enquête, ainsi que ses buts principaux, dans le cadre de la sociologie générale et de ses con-

naissances acquises. Cela revient à dire qu'aucun projet d'enquête ne peut être entrepris sans instruction théorique préalable, surtout sans connaissances très avancées de l'état actuel de la science. Il ne suffit donc nullement d'une connaissance conceptuelle et d'une bonne hypothèse pour arriver à des résultats substantiels, aussi la meilleure technique de recherche ne nous avance-t-elle pas trop, sans recourir régulièrement à une comparaison des résultats atteints, et cela à chaque étape de notre enquête, avec les résultats généraux de notre sience.

Le respect porté à cette condition nous permettra souvent d'entrevoir ce que nous pouvons espérer d'une enquête donnée. Une des fautes les plus souvent commises dans le domaine de la recherche sociologique est tout simplement de trop attendre d'un projet quelconque. De là, très souvent, découlent des conclusions exagérées et hatives qui, le plus souvent, contribuent plus à compromettre la science qu'à l'avancer. C'est dans ce sens-là que je dirais volontiers que trop se promettre d'une enquête est peut-être plus dangereux qu'un scepticisme exagéré.

En comparant nos hypothèses avec les résultats acquis de la science et à d'autres projets du même genre, nous arriverons à comprendre la complexité immense des phénomènes sociaux, même des plus simples. Cette comparaison nous forcera donc à une limitation saine de nos buts et à une grande modestie dans nos espérances.

Ici, j'ajouterais volontiers une remarque d'ordre méthodologique, à savoir que l'étendue du cadre général de ce qui est entendu par connaissances acquises de la science est bien loin d'être claire. Comme vous savez, de nos jours la collaboration interdisciplinaire joue un rôle croissante Ainsi, si nous parlons des résultats acquis de la science, il nous devient de moins en moins possible de nous limiter à lasociologie dans le sens le plus rigoureux du mot. Bien au contraire, nous devons nous orienter vers la psychologie sociale, vers l'anthropologie, vers la psychologie générale, vers la psychoanalyse et vers multiples autres sciences. En vue de ce postulat, nous pouvons nous rendre compte à quel point le contrôle de nos hypothèses dans le cadre des connaissances acquises est devenu une tâche infiniment plus onéreuse aujourd'hui qu'il y a vingt ans.

5° Finalement, une question non moins redoutable s'élève devant le chercheur, à savoir la question de l'administration de l'action de recherche et des moyens financiers disponibles. Nous devons nous tenir présent à chaque étape de notre entreprise que les résultats atteints se présenteront

toujours comme un compromis pondéré entre une formule idéale et les moyens disponibles. La valeur d'une enquête quelconque ne réside donc nullement en elle-seule, mais autant dans la relation entre le degré d'information atteint et les moyens dépensés. Ceci revient à dire que très souvent nous devons renoncer à une solution idéale d'un problème donné et que nous sommes ammenés à nous contenter d'une solution moyenne qui correspond cependant mieux, sinon à nos désirs, du moins à nos moyens.

Je m'excuse de la banalité apparente de ces constatations, mais l'expérience m'a montré que trop souvent le chercheur, prisonnier de son idée, oublie qu'il faut tout simplement de l'argent pour travailler. On ne peut donc pas répéter assez souvent la nécessité d'un budget de recherche bien établi et détaillé. C'est alors que très souvent on se rendra compte que peut-être les moyens conceptuels et théoriques sont bien présents, mais que pour atteindre à certains résultats, il faudrait des travaux supplémentaires de telles dimensions qu'ils dépasseraient tous nos moyens disponibles. Aussi faut-il se demander si l'investissement d'une somme considérable dans un projet quelconque se trouve en relation raisonnable avec le gain d'informations et l'avancement de nos connaissances.

Ici, je voudrais exhorter tous les partis à plus de modestie. Il est apparent que certaines fondations et aussi certaines organisations internationales ont investi des sommes extravagantes dans des projets qu'on aurait pu accomplir avec des sommes infiniment plus petites. J'estime qu'avant tout nous devons apprendre à nous adapter à nos possiblités, et sous nos possibilités j'entends surtout les possibilités qui nous sont données dans notre ambiance académique. De trop grands moyens peuvent présenter une force corruptrice, en nous forçant par exemple d'arriver à des résultats à tout prix, comme des moyens trop étroits arrivent à paralyser toute action.

En plus, je voudrais attirer votre attention à un phénomène de l'organisation scientifique dont la solution devient de plus en plus urgente en mesure que la recherche empirique en sociologie gagne une importance croissante. En vue des exigeances de l'administration de la recherche, une nouvelle division du travail est en train de se faire, à savoir la division entre le chercheur proprement dit d'une part et l'administrateur de la recherche de l'autre. Il va de soi que dans les deux cas on ne peut se servir que d'un personnel qui a reçu une instruction scientifique avancée. Mais d'autre part, on attendra des deux non seulement un travail différent mais encore des qualifications bien diverses.

Pour résumer je dirais ainsi : Il faut savoir ce que l'on veut chercher avant de se mettre au travail. Il faut, en plus, une conception du plan de recherche basée sur une connaissance profonde de la théorie antérieure et avoir considéré les possibilités hypothétiques dans une situation donnée. Il faut aussi souvent savoir se contenter d'une progrès fort lent dans la recherche. Et il faut, en plus, faire cadrer les résultats dans un complexe de plusieurs sciences étroitement entreliées ce qui, trop souvent, se présente comme une tâche particulièrement ardue. Enfin, il faut savoir quel but on peut espérer réaliser eu regard aux moyens disponibles. Ces règles, visiblement, ne sont que très partiellement d'ordre méthodologique. Elles se rapportent surtout aux technique de la recherche et à leur application dans un cadre donné. Nous verrons, dans les leçons à venir, à quels moyens spécifiques on a recours, en sociologie, pour réaliser ce programme de travail.

Deuxième leçon

Observation et expérimentation.

En commençant, nous avons posé une différence entre la «méthode» de la science et les «techniques de la recherche». Nous devons retourner à ce problème encore une fois avant de donner une introduction aux techniques plus spécifiques de la recherche sociale.

En jetant un coup d'oeil sur l'ensemble de l'histoire de notre discipline et ses grands prédécesseurs, comme Francis Bacon, Adam Ferguson, Cl.-H. de Saint-Simon et Aug Comte, on pourrait peut-être être amené à dire que le soucis de fonder une méthode d'observation en sociologie s'est fait sentir dès la jeunesse de notre science. Ainsi, le problème de l'observation, en sociologie, ne présenterait absolument rien de nouveau ni doriginal. Nous n'aurions qu'à récapituler ce qui a été déjà dit dans le passé pour arriver à une théorie de l'observation.

Ici, nous nous trouvons devant un des points par lesquels la méthodologie contemporaine se différencie le plus nettement de tout ce qui a été fait autrefois dans ce domaine. C'est ici aussi que l'importance de la différentiation entre méthode et technique de la science fait sentir le plus directement son importance. Une chose est de postuler l'observation comme moyen de la connaissance, toute autre chose cependant de réaliser ce postulat par des techniques appropriées. Autrefois on arrivait régulièrement à faire confusion entre ces données préliminaires et un problème tout à fait différent, à savoir si la sociologie qui se sert de l'observation comme organe de la connaissance devait, par cela même, se rapprocher des sciences de la nature. Tout le monde est renseigné sur les vives controverses que cette constatation a causées, des controverses qui remplissent les manuels et les systèmes de sociologie dans tous les pays du monde.

Si cependant nous appliquons notre différentiation fondamentale entre méthode et techniques de la science, nous arrivons facilement à éviter ce genre de controverses qui nous semblent bien stériles et bien plutôt fondées sur une équivoque que sur un véritable problème. Ainsi,

nous voudrions soutenir qu'il n'y a, évidemment, qu'une seule et unique méthode de la science dépourvu du fait de savoir s'il s'agit d'une science de la nature ou d'une science sociale.

Mais, en vérité, ce n'est pas là que se trouve notre problème, mais bien plutôt dans la constatation également fondamentale qu'il y a différentes techniques de la recherche scientifique qui se différencient entre elles selon les objets d'une science particulière. Ainsi, l'observation, par exemple, n'est-elle pas observation tout simple, mais l'observation doit se servir d'une multitude de techniques et d'appareils différents selon les caracatères saillants des objets dont elle s'occupe. L'unité de la méthode de la science, aussi l'unité de certains principes de la méthode comme celui de l'observation ou de l'expérimentation, n'excluent donc nullement diversité, même souvent très grande, des techniques de la recherche particulières aux différentes sciences.

Ceci dit, nous devons attirer l'attention à une situation assez paradoxale, à savoir que l'on a beaucoup discuté, en sociologie, de la méthode de l'observation et, pourrions nous ajouter, de l'expérimentation en général, sans pour cela passer à l'autre question bien plus importante quelles seraient, en sociologie, les techniques de l'observation appropriées aux particularités de l'objet de la sociologie. Ici presque rien n'a été fait jusqu'au commencement du 20ème siècle, et nous pouvons dire que l'élaboration systématique de plus eurs techniques de l'observation et aussi de l'expérimentation date de trente ans à peine, si nous laissons de côté certains débuts importants chez Emile Durkheim (Les règles de la méthode sociologique). Mais chez ce dernier nous trouvons aussi souvent une manière de s'exprimer qui prête à des équivoques sérieuses, surtout quand il insiste sur l'identité du procédé en sciences naturelles et en sociologie. Bien au contraire, nous partons de la constatation élémentaire qu'en sociologie nous avons à faire à des techniques d'observation radicalement différentes de celles des sciences de la nature à mesure que l'objet de la sociologie est différent de l'objet d'une science quelconque.

Le plus grand problème qui se pose pour l'achèvement des techniques de l'observation en sociologie est la question de savoir si, oui ou non, nous disposons de moyens suffisants pour le contrôle de l'observation. Le genre humain paraît singulièrement peu doué dans ce domaine, dès qu'il s'agit de la réalité sociale. Rien ne correspond, en sociologie, aux grandes découvertes des différentes sciences de la nature poussées avec méthode et se servant bien souvent de fort simples techniques de l'observation.

Voilà aussi peut-être pourquoi notre science se trouve toujours encore sous plus eurs aspects dans un état plus ou moins chaotique. L'observation naturelle de l'homme paraît, dès qu'elle se dirige vers son entourage immédiat, à lui suffir, ou à peu près, pour les données de la vie de tous les jours; mais dès qu'il s'agit de pousser cette observation naturelle jusqu'au point où elle devient une observation d'ordre plutôt méthodique, nous nous heurtons à mille d fficultés.

Je ne vous donnerai comme exemple que cette petite histoire d'un anglais voyageant en Suisse qui fut servi dans un premier restaurant par un garçon aux cheveux roux, et le lendemain, dans un deuxième restaurant, par un autre garçon également aux cheveux roux. Dans une lettre qu'il envoya à sa famille il écriv t: «En Suisse, tous les garçons de café ont les cheveux roux.» Cette petite histoire si souvent répétée nous donne cependant une leçon qui n'a pas perdu sa signification jusqu'à nos jours. En effet, il ne suffit pas d'un ou de quelques actes d'observation détachés, mais l nous faut plutôt une action d'observation poursuivie avec méthode. Poursuivre une observation avec méthode veut dire, dans notre cas, que notre voyageur aurait dû contrôler dans un quatrième, dans un dixième ou dans un vingtcinquième restaurant si vraiment tous les garçons avaient les cheveux roux. Mais voilà ce qu'il a omis. Ainsi son observation, si pittoresque qu'elle puisse être en elle-même, perd immédiatement toute signification scientifique.

Maintenant l faut nous rendre compte que la plupart des soi-disantes observations ont une justification aussi maigre que le verdict de notre voyageur anglais. Et avec cela nous avons présumé que cet observateur soit de bonne foi. Vous comprendrez sans autre explication que ceci est une attitude que l'on ne peut certainement pas supposer chez tout observateur. B en au contraire, nous devons nous garder de tous les observateurs qui sont de parti pris et qui ne voient que ce qu'ils veulent voir.

Incapacité ou mauvaise volonté, les «idoles» de Bacon et multiples autres tentations font de l'observat on naturelle un bien pauvre instrument de recherche en sociolog e. De temps en temps on se plaît à des descriptions minutieuses de la réalité, pleines d'effets impressionistes et évocateurs; mais dès que nous cherchons un principe dir geant de cette technique, elle nous échappe et se réduit, bien trop souvent, à quelques recettes traditionelles comme la thérapie médicale d'une grand'mère.

Ce manque de clarté va jusqu'au point où observation et expérimen-

tation commencent à se confondre. Retenons que toutes les techniques de l'expérimentation ont ceci en commun qu'elles «manipulent» leur objet tandis que l'observateur a plutôt une attitude réceptive vis-à-vis de son objet. C'est même à cause de ce caractère inhérent de toute expérimentation que l'on a souvent rejeté la méthode expérimentale en sociologie parce que l'idée même semblait insupportable que l'on puisse «manipuler» des êtres humains comme des «choses» de la nature. Nous verrons plus tard comment on a essayé de répondre à ce reproche fondamental en se limitant aux expérimentations dites «indirectes».

L'essentiel de l'observation pure est donc la réceptivité de l'observateur se contrastant avec la manipulation de l'expérimentateur. Retenons cependant que la réceptivité de l'observateur n'exclue aucunement un caractère méthodique de cette procédure. L'objet de cette recherche méthodique est la découverte de certaines régularités et répétitions. Notre voyageur anglais aurait travaillé avec méthode s'il avait poursuivi sa recherche jusqu'au point de pouvoir affirmer avec certitude qu'il se trouvait devant un phénomène de répétition évidente. En plus, cette constatation aurait gagné en signification par le fait que tout autre observateur, en envisageant les mêmes faits, aurait dû arriver à la même constatation et à la même conclusion. L'observation dite naturelle se différencie de l'observation scientifique en ce qu'elle a de purement personnel, tandis qu'une observation ne peut être appellée scientifique qu'à partir du moment où plusieurs observateurs, indépendants les uns des autres, arrivent à la même conclusion. Ce caractère méthodique de l'observation ne modifie cependant aucunement son caractère de réceptivité.

Au contraire, l'expérimentation implique en outre de l'observation, qui toujours fait partie inhérente de l'expérimentation, la manipulation de l'objet; sa principale action consiste à modifier volontairement et également avec méthode les phénomènes rencontrés. Ceci, comme nous verrons plus tard, se fait de différentes manières, mais il y a toujours intervention de l'expérimentateur dans la réalité. Ainsi, par exemple, toute planification sociale ou économique présente un caractère d'expérimentation. On peut dire le même de l'introduction d'une nouvelle loi ou d'un simple décret.

Nous devons donc, pour arriver à une classification des différentes méthodes de l'observation, avant tout écarter l'observation dite naturelle que j'appellerais volontiers «observation anecdotique» pour souligner son caractère incohérent. Nous ne nions certainement pas que, dans certains cas et sous certaines conditions, cette observation anecdotique puisse nous

donner au moins certaines indications; mais ces indications ne pourront nous servir que comme point de départ qui devra, ensuite, être soumis à un contrôle rigoureux.

De l'autre part, nous avons différents degrés de contrôle dans l'observation. D'une part, nous trouvons l'observation immédiate d'un objet dans son entourage naturel; de l'autre part, nous avons l'observation d'un sujet sous des conditions de laboratoire où toutes relations externes, qui pourraient avoir une influence sur notre sujet, sont rigoureusement tenues sous contrôle. Dans les dernières années, ce genre d'observation s'est développé considérablement aux Etats Unis. Je pense par exemple à l'observation de petits groupes à discussion qui sont observés avec méthode à travers une glace qui cache l'observateur des sujets observés.

Par contre, l'observation d'un sujet quelconque dans son entourage naturel peut également procéder d'une manière plus ou moins rigoureuse. Le type moins rigoureux relatera sans directives exactes les phénomènes qui paraissent significatifs à l'observateur, sans cependant approfondir la question. Ce procédé gagne en précision à mesure que nous nous servons, en observant, de certaines catégories qui ont été préétablies après une première discussion théorique du sujet. Ici, l'observateur dispose d'un genre de questionnaire sur lequel sont indiqués les points de vue et les faits qu'on croit essentiels pour le phénomène observé. Il va de soi que ces questionnaires peuvent présenter plusieurs degrés de systématisation.

Si nous nous concentrons à présent sur les principales techniques de l'observation systématique, nous rencontrons surtout deux formes élémentaires, l'observation participante et l'observation non-participante. Observation non participante veut dire que l'observateur se tient à distance ou en dehors de l'action ou du complexe d'actions à observer. Observation participante, par contre, veut dire que l'observateur fait part lui-même du complexe d'actions à observer.

Observation participante, par contre, veut dire que l'observateur fait part lui-même du complexe d'actions à observer. En un mot: il se mêle à la réalité et prend une part active aux événements. Ici, le degré de participation peut être fort différent, il s'étend d'une participation occasionnelle à une participation intégrale.

Je vous fais en plus remarquer qu'il y a deux formes diverses de l'observation participante selen l'information ou la non-information des sujets observés sur le véritable rôle de l'observateur. Il y a des cas où il est im-

possible de révéler la personne de l'observateur au sujet observé dans l'observation participante, car celui-ci pourrait rébeller contre une pareille action. Pensez par exemple l'étude de Frederick Thrasher sur le «Gang». Pour atteindre son matériel, il s'est mêlé pendant des années à la vie des bas-fonds de la grande ville de Chicago. Un autre exemple moins insidieux serait une étude de Madame Florence Kluckhohn qui se mit à faire l'analyse d'une petite commune de «Ladinos» (américains d'origine espagnol) dans le désert d'Arizona. Comme femme, elle n'aurait certainement pas eu accès à la vie de tous les jours de ces gens, si elle s'était avouée ouvertement dans sa qualité d'observatrice. Ainsi il ne lui restait que la seule voie de s'«infiltrer» à la vie de tous les jours de cette commune en participant à cette vie dans le rôle le plus vraisemblable dans les circonstances donnés, c. à. d. comme maîtresse de maison qui était séparée pendant un certain temps de son mari, qui, d'ailleurs, travaillait à ce moment dans une autre commune d'Indiens dans le même désert. Chez William Whyte nous rencontrons encore un autre cas. L'observateur s'est fait connaître au moins au «leader» du Gang de «Street Corner Society» qui l'introduit dans le groupe comme un de ses amis. Ainsi, le chef était renseigné tandis que le reste ne connaissait pas exactement le rôle d'observateur de W. Whyte.

Ajoutons que ce procès d'infiltration présente des traits particulièrement intéressants dont d'ailleurs l'importance déborde de loin les limites de la situation décrite. Car, indépendamment de la question si l'observation participante est ouverte ou cachée, nous devons toujours compter avec une période d'infiltration plus ou moins longue où l'observateur s'efforce à nouer des «relations diplomatiques» avec le groupe qu'il aura à observe. Ceci vaut à peu près dans tous les cas possibles. Ainsi le problème des relations diplomatiques s'élève, par exemple, dans l'analyse d'un atelier industriel où l'observateur doit s'efforcer à atteindre un juste équilibre dans ses relations avec les ouvriers d'une part et la direction de l'entrepirse de l'autre; mais le même vaut également pour l'analyse d'une commune où l'observateur avant de procéder à la collection des faits doit réaliser une multitude de contacts avec les différents groupes importants de cette commune et nouer des relations personnelles avec plus ou moins toutes les classes de la société.

Retournons maintenant à notre différentiation originale entre observation participante et observation non-participante. Vous comprendrez sans explication que ces deux techniques de l'observation non seulement procèdent différemment, mais que leurs avantages et leurs défauts res-

pectifs diffèrent également. Les avantages de l'observation participante résident surtout dans le fait fondamental que l'observateur dispose d'une information d'initié et puisse, par cela même, juger tout autrement de certains actes et de leur portée qu'un observateur qui n'aborderait un problème donné que du dehors.

Remarquons qu'il y a certaines limites pour cette participation. Ces limites sont de deux genres différents. D'une part, il y a certains phénomènes dont le caractère intime défend plus ou moins toute participation effective; d'autre part, il y a des manières d'agir ou de penser, des croyances ou des préjugés, que l'observateur ne peut pas partager, étant donné son instruction différente des sujets observés. Nous avons donc deux formes d'observation participante, l'une où l'observateur est pleinement capable de réaliser de la même manière que l'observé, et l'autre où il n'est pas capable de se mettre à la place de l'autre, indépendamment de toute sa participation intense aux événements.

Cette dernière forme devient un problème surtout pour l'anthropologue qui agit par exemple comme observateur participant dans la représentation d'un rite quelconque chez un peuple primitif. Comme la «mentalité primitive» lui fait défaut, il est peut-être capable de participer aux événements extérieurs du rite, mais incapable de reproduire en lui-même les idées, les croyances, les images et les extases des sujets observés.

Remarquons en passant qu'il y a eu (et qu'il y a toujours encore) des observateurs européens qui réussissent à se fondre de telle manière aux peuples dits primitifs qu'ils deviennent finalement des observateurs participants dans le sens d'une participation intime. D'autre part, nous ne devons pas oublier que même dans notre vie contemporaine multiples situations échappent complètement à une observation participante, par exemple la plupart des faits de la vie des sexes. En outre, nous devons considérer que, dans l'extrême complexité de notre vie économique contemporaine, nous rencontrons multiples situations qui se soustraient à une connaissance intime par le seul fait de leur caractère technique. Ici, un initié ne pourrait être qu'un homme qui a étudié, auparavant, la question à fond. Ainsi, nous coudoyons de l'inconnu dans notre vie de tous les jours ce qui nous fait encore une fois comprendre comment peu efficace est l'observation dite naturelle et à quel point il faut donner de l'entraînement à l'observateur afin de le rendre capable de comprendre ce qu'il voit.

Mais pour bien d'autres situations de la vie contemporaine, nous

sommes parfaitement capables de participer aux événements et de nous servir des informations ainsi acquises pour construire une théorie.

Les désavantages principaux de l'observation participante consistent dans le fait que notre participation contribue souvent à une modification insensible d'abord, bien sensible ensuite, de la situation que nous observons. Ceci est surtout le cas quand notre enquête s'étend sur une période de temps considérable, ce qui est souvent inévitable pour l'étude des objets importants comme une commune, par exemple. Alors nous risquons de devenir «parti» au lieu d'observateur neutre; voilà un danger que nous devons nous tenir bien présent en jugeant de l'observation participante. On évitera par conséquent de se servir de cette méthode quand nous nous trouvons devant une situation très controverse en elle-même.

Par contre, l'observation non-participante n'est pas exposé à ce danger que nous venons d'esquisser. Mais elle présente d'autre part des désavantages importants qui souvent la rendent impraticable. Pensez, par exemple, aux enquêtes de sociologie industrielle. Ici, les ouvriers, objets de l'observation, bien souvent se refusent à toute collaboration sous le prétexte que l'observateur non-participant, c'est-à-dire non-ouvrier, se trouve, par cela même, dans l'incapacité complète de juger de n'importe quel détail du travail industriel. Voilà pourquoi un sociologue industriel de l'importance de Georges Friedmann a fait un apprentissage de mécanicien pour devenir capable d'agir en qualité d'observateur participant. Dans d'autres cas, il se peut que l'observateur non-participant, bien qu'il donne un bon rapport de l'aspect extérieur de certains événements, se trouve tout à fait incapable de relever le sens subjectif que certains actes impliquent pour les individus qui les exécutent. Ici, encore, une partie importante de la réalité nous échapperait.

J'ajouterais aussi que l'observation non-participante se prolonge dans plusieurs autres techniques qui, à première vue, ne paraissent par apartenir à l'observation. Ainsi, par exemple, quand nous nous servons de matériel documentaire qui a été rassemblé par d'autres personnes que nous-mêmes. Dans un certain sens, ce matériel secondaire est également le résultat d'une observation antérieure. En analysant ce matériel, nous agissons donc en observateur non-participant.

Mais, en général, on entendra par observation non-participante une attitude où l'observateur se tient bien présent aux événements à observer, mais se tient à une certaine distance. Voilà, par exemple, le procédé dont

se sont servi Roethlisberger et D'ckson dans leurs études de sociologie industrielle. Ils avaient isolé certains ouvriers dans une salle antérieurement aménagée pour l'observation. A un coin de cette salle se trouvait l'observateur. Le temps allant, les ouvriers se sont très bien habitués à cet observateur taciturne, dont au fond ils ne comprenaient pas tout à fait la fonction. Lui, de sa part, avait la charge de passer le plus inaperçu possible, afin de ne pas déranger ni l'activité des ouvriers, ni leurs discussions. Bien au contraire, il était même hautement intéressé au contenu de ces discussions.

Il va de soi, comme nous l'avons fait remarquer un instant avant, que l'observateur participant modifie plus ou moins la réalité en y participant. Remarquons que, de l'autre part, même un observateur non-participant et discret peut, par le simple fait de sa présence connue et remarquée par tout le monde, induire les personnes en question à changer leur comportement habituel, ou au moins les faire se sentir mal à l'aise. On aura très soigneusement à discuter, avant d'entrer en action, laquelle des deux techniques est préférable dans un cas donné. Cela, bien entendu, dépend complètement des circonstances. Evidemment, il faut passer par plusieurs essais préliminaires qui en dernière instance décideront de ce que nous pourrons faire, dans un cas et dans un autre.

Revenons à un problème que nous avons déjà touché au commencement de cette leçon, à savoir la question si l'observateur est tenu à se faire connaître par les autres, c. à. d. à définir nettement son activité d'observateur, ou s'il fait mieux de passer inaperçu. Nous avons déjà parlé des problèmes théoriques qui sont posés par cette question. Il faut, cependant, se tenir présent qu'elles présentent également un aspect moral, car tout observateur est forcé, par son métier même, de violer les lois de la discrétion, du moins dans une certaine mesure.

Ici, aucune règle générale ne peut être donnée. La discrétion n'est pas une question qui pourrait être résolue par un schématisme général, la discrétion est une question de tacte. Il revient donc à l'observateur de décider jusqu'à quel point il lui est permis de présenter son matériel à un publique plus grand. Nous disposons d'ailleurs de plusieurs moyens pour détourner l'attention du publique de la réalité. La plupart des études qui ont été faites de cette manière, se servent de noms fictifs pour les personnages qu'elles décrivent, et même de noms fictifs pour les communes dans lesquelles elles ont été faites. Pensez à des noms comme «Elmtown», «Yankee City», etc; dans le cas de «Plainville, USA» non seulement le

nom de la commune a été caché, mais l'auteur aussi se sert d'un pseudonyme, James West n'étant pas son nom véritable.

Le problème de la discrétion prend des dimensions particulières dans des cas où nous avons à faire à des phénomènes anormaux dans un sens ou dans un autre. Si nous agissions dans la même qualité comme un médecin, notre investigation ne serait qu'un préliminaire pour une action thérapeutique. Maintenant, le plus souvent, l'observateur sociologique doit s'abstenir d'une action directe qui ne revient pas à lui, mais à bien d'autres personnages. Ainsi un problème particulier s'élève devant lui, à savoir jusqu'à quel point nous avons le droit de toucher à des phénomènes de désorganisation sociale sans avoir ni la possibilité ni la volonté d'intervenir immédiatement après la terminaison de notre enquête. Nous touchons ici au problème de la morale de la recherche, qui, les dernières années, a vivement occupé les chercheurs avertis en sociologie.

Le dilemme qui s'élève ici peut être formulé de la manière suivante. D'une part, il y a une certaine obligation pour la connaissance, de l'autre cette obligation se trouve sérieusement entravée par le fait qu'il est, sans doute, problématique de pousser la connaissance jusqu'à un point où l'action ne peut plus la suivre, du moins sous les conditions actuelles de la politique sociale. N'oublions pas, en effet, que toute recherche sociale arrive, après un certain point, à réveiller la conscience des sujets qui font l'objet de l'investigation. On peut bien vivre dans la misère pourvue et tant que personne ne le dise. Mais dès que je réveille la conscience de quelqu'un et que j'attire son attention sur les conditions misérables de sa vie, je devrais au fond disposer des moyens pour changer les conditions de son existence. Et la grande question s'élève si, en qualité de sociologue, j'ai le droit de procéder à une investigation tant que je ne dispose pas des moyens pour modifier les circonstances qui déterminent les faits observés.

Des questions d'une importance pareille, même sous certains aspects plus grave encore, s'élèvent dès que nous touchons au problème de l'expérimentation en sociologie. Nous avons dit, auparavant, que la différence essentielle entre expérimentation d'une part et observation de l'autre consistait dans le fait que l'observateur restait réceptif, tandis que l'expérimentateur manipulait les faits.

Maintenant, manipuler des donnés de la nature ne nous choque nullement. Mais, grâce à certaines idées de valeur, nous hésitons déjà devant la pensée si nous avons le droit de manipuler à volonté la vie animale.

Bien plus encore refusons nous carrément le droit à l'expérimentateur de manipuler des vies humaines. Par définition l'être humain ne peut pas être manipulé sans que son essence soit violée. Voilà pourquoi, en sociologie, on a toujours hésité devant l'introduction de la méthode expérimentale au sens propre du mot. Déjà Auguste Comte a remué la question dans son «Cours de philosophie positive», et il est arrivé à la conclusion que, par raison des hésitations indiquées un moment avant, nous devions renoncer à une expérimentation directe en sociologie. Par contre, il préconisa l'*utilité* d'une expérimentation indirecte où l'histoire même, par exemple a crée des *situations expérimentales*. *Un peu après, c'était surtout* la psychologie française qui reconnut la valeur expérimentale de certaines anomalies de la vie psychique. Ici aussi on se trouvait devant une situation d'expérimentation indirecte ce qui donnait une importance tout à fait nouvelle à des sciences comme la psychopathologie.

Le même vaut pour l'analyse des anomalies de la vie sociale. Bien entendu, l'intérêt de la sociologie va non seulement vers l'explication des phénomènes dits normaux, mais elle tient également à la connaissance des faits anormaux qui, comme nous savons tous, ont pris une importance toujours croissante dans nos sociétés industrielles avancées. Mais, d'autre part, il ne faut jamais oublier que le phénomène anormale en lui-même contient un pouvoir particulier pour la connaissance en ce qu'il permet des comparaisons entre lui et les phénomènes «normaux». Cette comparaison devient d'une importance suprême dès qu'il s'agit de découvrir des lois de causalité. Depuis John Stuart Mill ces possibilités ont été de plus en plus discutées, ainsi le tout est devenu un problème intégrant de la méthodologie contemporaine en sociologie.

Nous disposons donc de multiples possibilités d'expérimentation indirecte.

Je me permets d'attirer votre attention sur le fait que les différentes formes d'expérimentation indirecte ont singulièrement changé d'importance au courant des dernières 50 années. Autrefois, c'était bien l'expérience historique qui était la forme la plus importante de l'expérimentation indirecte. Experimentat on historique veut dire que, au cours des événements, un fait quelconque est modifié de manière de créer une situation qui se différencie nettement d'une norme ou d'une moyenne quelconque. Ici c'est l'histoire ou la réalité elle-même qui se chargent de manipuler la réalité. Maintenant, ce genre d'expérimentation est, bien entendu, de la plus grande importance pour l'évolution de nos connaissances. Mais,

dàutre part, elle présente un défaut très grave en ce qu'elle manque de méthode; c. à. d. nous ne rencontrons pratiquement aucune situation historique où les différentes variables qui constituent une situation soient variées l'une après l'autre de manière à nous permettre une expérimentation au sens stricte du mot.

L'expérimentation directe, par contre, se présente quand nous arrivons à modifier et à manipuler à volonté et à discretion pour ainsi dire les différentes variables d'une situat on donnée Nous avons déjà dit que cette méthode a toujours contre elle un ressentiment fort naturel étant donné que nous nous refusons à expérimenter dans ce sens avec des êtres humains. De là des limites extrèmement étroites pour l'expérimentation directe, à côté de progrès promettants.

C'est donc toujours encore l'expérimentation indirecte qui prévaut en sociologie. La meilleure possibilité dont nous disposons et qui pourrait peut-être représenter une forme intermédiaire entre les deux possibilités opposées serait l'observation d'un groupe quelconque avant et après qu'on ait pris une certaine influence sur ce groupe où qu'on l'ait exposé à l'action de certaines données extérieures. Ces actions, tout en étant des manipulations, peuvent malgré cela présenter un caractère non-insidieux, vu l'innocence relative de leur caractère. J'entends ici par exemple l'influence de la lecture de certains livres, ou l'influence de la connaissance de certains faits inconnus auparavant, et ainsi de suite. En comparant l'attitude après l'introduction de cette connaissance avec l'attitude avant son introduct on, nous arriverons à certaines conclusions quant à l'action de certaines données sur certaines attitudes des sujets sous investigation.

Malheureusement la plupart du temps ces éléments actifs entrent en jeu sans notre vouloir et à notre insu. Dans ce cas, il ne me reste que la possibilité d'une vague comparaison entre la situation résultante de cette act on, situation qui, la plupart du temps, nous est bien connue, et la situation antérieure qui, ses origines étant perdus dans le passé, nous est insuffisamment connu.

Malgré tout, certains essais promettants ont été fait dans ce domaine. J'attire votre attention surtout au sociologue américain Stuart Chapin, qui, dans un l vre récent, a discuté ces problèmes très soigneusement. Mais même en étudiant son livre, vous vous rendrez compte que bien des choses sont encore dans l'obscurité et que beaucoup nous reste encore à faire.

Troisième leçon : L'Interview.

A part des techniques classiques de la recherche, l'observation et l'expérimentation, nous disposons, en sociologie, surtout de l'interview et du questionnaire Au courant des dernières trente années environ, l'interview a gagné une importance toujours croissante dans le domaine de la recherche sociale, surtout aux Etats Unis. Mais tout nous amène à admettre, dès le début, que la technique de l'interview est ni la seule pour la recherche, ni une invention tout à fait récente

Il suffit d'un coup d'oeil sur l'évolution des méthodes de l'historiographie pour se rendre compte que celle-ci, dans ces premières étapes, se servit largement de l'interview, c'est à dire d'une série de questions posées à certains personnages qu'on supposait être renseignés sur certains faits. De même, trouvons-nous des tendances pareilles chez les économistes et statisticiens du 17e siècle, et surtout dans le mouvement dit «caméraliste» du 18e siècle. Au 19e siècle ce sont diverses autres sciences qui se servent de l'interview comme technique de la recherche; la science du Folklore, l'ethnographie et l'ethnologie, les «community surveys» en Angleterre comme les analyses de la famille ouvrière en Europe de Frédéric Le Play en France. La technique de l'interview n'est donc nullement d'invention récente.

Ceci dit, permettez-moi d'insister sur quelques traits essentiels qui distinguent les anciennes formes de l'interview des formes contemporaines. Nous rencontrons ici une particularité que nous avons déjà rencontrée souvent. En effet, c'est la mesure de contrôle obtenue qui différencie les formes contemporaines de l'interview des anciennes.

Ce contrôle se pratique par des voies différentes. Je ne relèverai que quelques points qui me paraissent mériter votre intérêt particulier.

Tandis que l'on se contentait autrefois de quelques peux d'interviews, pris au hasard, nous recourons aujourd'hui à des séries d'interviews choisis avec méthode. En procédant ainsi, l'intention se fait sentir surtout de tenir

sous contrôle toutes les possibilités qui peuvent se présentler dans une situation donnée, et aussi d'éviter le plus possible les partis pris personnels.

Mais la technique de l'interview comme elle est généralement adaptée aujourd'hui, ne se différencie pas seulement quant au nombre des interviews mais plus encore quant à la structure de l'interview. Nous le verrons plus tard dans cette leçon à quel point l'interview est composé avec méthode non seulement en regardant les différents genres de questions appliquées, mais auss en en regardant la consécution des questions, leur contrôle réciproque etc. Ainsi, même s'il procède par les moyens d'une conversation, cet interview moderne est loin d'une conversation libre.

Ajoutons encore que ces séries d'interviews n'avancent pas au petit hasard, mais qu'elles s'efforcent à représenter le tout d'une population avec ses principales sous divisions dans un choix limité. C'est ce que l'on appelle en anglais le «sampling». Ce choix est également fait avec méthode. On s'efforce bien soigneusement à éliminer l'intervention de toutes préférences personnelles dans ce choix, et on laisse plutôt au hasard d'une loterie à quelles personnes on s'adressera dans une population donnée afin d'éviter toutes déviat ons. Encore fait-il ajouter que nous devons même surveiller cet hasard, ou au moins préparer les conditions de choix de telle manière que nous puissions être sûrs que tous les groupements essentiels d'une populat on soient vraiment représentés dans le choix. Nous reviendrons à ce sujet dans notre quatrième leçon.

En considérant ceci, vous vous rendrez compte qu'un autre trait essentiel des anciennes formes de l'interview a disparu complètement. Autrefois, on s'adressait surtout aux «experts» ou du moins à des personnes qu'on entendait être des experts. Aujourd'hui nous abordons certainement aussi les experts, mais nous savons fort bien que leur jugement est trop souvent bien subjectif. Pensez par exemple aux abus bien connus de la science du folklore. En abordant certains experts qu'on estime être renseignés sur une question à examiner, on oubliait régulièrement de se poser la question préliminaire sur le degré d'information de ces experts. Ainsi nous ne savons pas si l'expert en question nous renseigne sur une coutume qui est encore respectée au moment de l'enquête ou qui était respectée autrefois ou, encore, que l'expert voudrait voir respectée dans l'avenir. La même question vaut pour tout genre d'informant. Vous comprendrez sans difficulté que ceci ne vaut pas seulement pour la sociolog e mais également pour l'anthropologie.

Pour résumer, tous les points que nous venons de relever ont la fonction principale de contrôler notre travail. Le nombre élevé des interviews veut éliminer certaines petites déviations d'ordre secondaire par la masse même des relèvements. D'autre part les différents interviews doivent être comparables entre eux : ce qui nous force à atteindre à la plus haute consistance interne du questionnaire.

En effet, ce qu'il y a de nouveau, ce n'est donc pas la technique en elle-même, mais son application contrôlée et méthodique. Une introduction à la technique de l'interview demande donc une attention particulière pour les moyens de contrôle qui font de l'interview un moyen légitime de la recherche et de la science au lieu d'une conversation qui cherche plutôt à relever des traits saillants et curieux sans se proposer une série logique de connaissances liées l'une l'autre.

Tandis que l'interview du journaliste se limite à atteindre une tournure saillante de la conversation, l'interview du médecin, par exemple du psychoanalyste, vise surtout la thérapie. Ceci, d'ailleurs, entraine une propriété très importante et qui différencie bien nettement ce genre d'interview clinique procède encore après que le médecin connaît déjà la cause des troubles. Ceci revient à dire que l'interview a, en lui-même, une certaine capacité thirapeutique. C'est aussi ce que Roethlisberger et Dickson ont relevé dans leurs interviews de sociologie industrielle. Les ouvriers qu'on avait questionnés non seulement n'ont éprouvé aucune aversion contre le fait d'être questionnés, mais bien au contraire ont souligné qu'ils se sentaient morelement soulagés après les différentes discussions qu'ils avaient eues avec le sociologue.

Pour atteindre un contrôle général de l'interview, un instrument particulier a été élaboré que nous appelons «questionnaire». L'interview, bien qu'il procède par les moyens d'une conversation entre deux individus, n'est donc nullement une conversation «libre», mais bien plutôt une conversation «dirigée». Les idées selon lequelles un interview est dirigé, proviennent du plan général de l'étude et de ses buts, des hypothèses qui doivent être contrôlées ou réfutées et d'une multitude de connaissances découlant de la science, comme nous l'avons fait remarquer dans la première leçon. Le contrôle de la conversation dans l'interview vise un double but: d'une part la constitution d'une série d'interviews structurés, c'est à dire se développant selon un certain ordre logique, et ensuite une série d'interviews comparables entre eux afin d'atteindre une connaissance d'une réalité collec-

tive et non seulement individuelle. L'action se termine par une évaluation également méthodique et souvent quantitative des résultats ainsi acquis.

La technique de l'interview n'est pas d'invention récente, comme nous venons de le dire; il faut ajouter maintenant qu'elle n'est nullement la seule technique pour la recherche en sociologie. Bien au contraire, faut il admettre que tout plan de recherche implique une décision préalable si la technique de l'interview est applicable ou non. Il se pourrait fort bien que dans un cas donné nous disposions d'une ou même de plusieurs autres sources de la connaissance bien plus faciles d'accès par d'autres techniques que par celle de l'interview. Nous avons déjà fait allusion dans la deuxième leçon à plusieurs autres voies d'approche; mentionnons encore l'analyse de matériel documentaire, de données statistiques, de rapports d'experts, de monographies sociographiques etc. Très souvent, la voie appropriée pour la solution d'un problème quelconque consiste dans une combinaison d'efforts de plusieurs techniques qui se complètent ou se contrôlent mutuellement.

Essayons donc de parvenir à une définition de l'interview. L'interview est une technique de recherche qui procède par les moyens d'une conversation dirigée avec méthode vers un certain but. Afin d'être utilisables pour une évaluation méthodique, les interviews doivent être structurés et comparables entre eux. Ici, le questionnaire se présente comme un moyen de contrôle très efficace.

Comme dans l'observation, le questionnaire nous rappelle ce que nous devons observer dans un interview sans omettre un trait important. Il s'agit donc d'un aide mémoire. Mais l'essentiel dans la construction d'un questionnaire restera toujours la définition soigneuse du but à atteindre. Une fois de plus, il faut savoir ce que l'on veut chercher avant d'entrer dans le travail.

Un autre trait caractéristique pour la mise en marche de cette technique est son application «en grande série». Ceci pose d'autres problèmes importants si nous ne voulons pas perdre de vue le contrôle de la procédure. D'une part, étant donné qu'il faut, dans la plupart des cas, disposer d'une multitude de collaborateurs, des interviewers, le problème du choix de ce personnel scientifique et de son entrainement se pose. D'autre part, il faut savoir à qui s'adresser avec une série d'interviews; ici le problème de «l'échantillonage» (sampling) se pose qui est même d'importance telle que nous avons réservé la dernière leçon de notre cours à ce sujet.

En effet, la question du personnel à choisir pour un projet de recherche servant à l'interview élève des difficultés particulières. On a souvent dit qu'il fallait soigneusement éviter des personnes qui sont dominées par des préjugés très forts. A mon avis, des personnes pareilles, pourvu que nous les connaissions, ne sont pas si dangereuses comme collaborateurs dans un projet de recherche que telles autres qui nous paraissent neutres mais qui survent des préjugés inconscients ou latents. Tandis qu'il est possible, dans le premier cas, d'éliminer du moins partiellement les fautes commises à cause d'une attitude trop prononcée dans une certaine direction, la même opération devient tout à fait impossible dans le second cas, étant donné notre ignorance des préjugés en action.

Dépourvu de cela, il y a d'autres problèmes plus délicats, par exemple l'honnêteté de nos collaborateurs. Etant donné les particularités de notre procédé, nous devons envisager la possibilité que les questionnaires soient remplis à la maison, dictés par la pure fantaisie de nos interviewers. Ainsi, à la fin d'un projet quelconque, nous connaîtrerions fort bien les opinions de notre personnel, mais nullement les attitudes de nos sujets. Dans les cas où il nous est impossible de travailler avec une personne qui sache ce que l'honnêteté veut dire dans le travail scientifique, il faudra donc avoir recours à certaines techniques de contrôle rigoureuses. La plus efficace de ces techniques de contrôle est la suivante. On fait connaître à son personnel que deux ou quatre semaines après la première enquête suivra une deuxième vague d'interviews qui contrôlera dans un petit choix de cas, entièrement laissé au hasard, si les premiers interviews ont été faits d'une manière satisfaisante. Comme personne ne peut savoir si le choix ne tombera pas sur lui, nous avons une grande chance à ce que tout le monde suive exactement nos directives.

Dépourvue de ces problèmes d'administration, il y a encore la question d'un bon rapport entre l'interviewer et le sujet interrogé. Ici, beaucoup dépend du degré d'entrainement de notre personnel. Pour répondre à certaines contestations possibles, je dirais que cet entrainement est au fond beaucoup plus simple qu'on ne le croit. Voilà au moins ce que prouve l'expérience. Il faut surtout arriver à vaincre une certaine hésitation chez nos collaborateurs, une certain gêne. Une fois lancés dans l'interview, nos collaborateurs se rendront bientôt compte qu'il est bien plus difficile de terminer un interview que de l'entamer. Il aide aussi beaucoup si nous les rensegnons soigneusement sur le but de notre recherche et sur les techniques de la recherche scientifique en général.

Avant de procéder à une discussion des règles à observer pour la réalisation d'un projet de recherche par le moyen de l'interview, rappelons que les règles générales pour la recherche empirique en sociologie restent en vigueur à travers toute l'action. Avant de préparer la rédaction d'un questionnaire, il faut donc être arrivé à une définition opérationnelle du thème à discuter. Une faute très souvent commise consiste à entamer le questionnaire par la formulation des questions au lieu de définir préalablement les problèmes. Ce sont les problèmes qui dictent les questions. Ainsi, nous voyons de nouveau à quel point il est impossible de séparer la théorie de la recherche. Les deux sont inséparablement entrelièes. Nous allons nous efforcer de donner l'essentiel sur l'application de l'interview dans la recherche sociale en six règles complexes, dont la dernière sera développée dans la quatrième leçon de ce cours.

1° Avant de se mettre au travail, il faut arriver à une décision concernant la question si l'application de l'interview est vraiment nécessaire pour la solution d'un problème donné. Il y a, en effet, des gens qui pensent que tout problème pourrait s'exprimer par une ou plusieurs questions. Ceci est évidemment faux. Dépourvu du fait que le matériel visé pourrait nous être bien mieux accessible par une ou même plusieurs autres voies, il faut se rendre compte que, dans certaines situations, il suffit de poser une seule question pour voir que toutes les portes se ferment.

Je vous donnerai comme exemple une situation qui se répète bien souvent pour l'anthropologue. L'essentiel, bien souvent, pour entrer en contact avec un membre d'un de ces peuples que nous appelons primitifs, est très souvent de savoir attendre jusqu'à ce que l'autre vous adresse la parole. L'attitude de notre sujet peut en effet être complètement changée si nous essayons de l'entraîner dans une conversation sans attendre s'il est vraiment prêt pour une pareille action.

Ici d'autres techniques de la recherche s'imposent; observation, etc. Mais, d'autre part, il ne faut pas non plus exagérer ce point; si on dispose d'une bonne équipe de chercheurs et d'un bon questionnaire, il est souvent renversant de voir quels résultats on peut atteindre en questionnant les gens. Il reste cependant qu'aucun jugement à priori n'est possible sans avoir tâté le terrain soigneusement. Ainsi, toute une série de sondages qui précèdent la décision si, ou ou non, la technique de l'interview est applicable dans un cas donné.

2° Une fois qu'une décision a été atteinte pour ce point primordial,

nous nous trouvons dans un autre embarras du même genre. S'il fallait d'abord faire un choix entre plusieurs techniques de la recherche, il faut, à présent, choisir entre les diverses formes du questionnaire et de l'interview. Ici nous disposons de deux voies principales : le questionnaire peut être mis en action directement par une véritable conversation d'homme à homme; ou l'on peut le faire exercer son action indirectement sous forme d'un document composé d'une série de questions qui est distribué par la poste à un échantillon de personnes choisies de l'entier de la population, ou s'adresse indistinctement à une multitude anonyme de lecteurs par le moyen de la publication dans un journal, périodique etc. Cette dernière voie a subi, après certains succès, des échecs retentissants. Voilà pourquoi elle a beaucoup perdu du crédit dont elle jouissait autrefois.

Je ne vous rappellerais ici que l'échec retentissant du périodique américain «The Digest». A l'occasion d'un sondage avant les élections américaines de 1936 on avait cru pouvoir prédire que le président Roosevelt ne serait pas réélu comme président des Etats - Unis, tandis qu'en effet Roosevelt fut réélu avec une grande majorité. Ici, on avait envoyé à peu près 10.000.000 de questionnaires à des personnes possédant une automobile ou un téléphone (le «Auto-Tele-System). On reçut, en effet, près de deux millions et demi de réponses qui furent évaluées. Mais on avait oublié que les réponses reçues ne pouvaient être représentatives que pour une certaine partie de la population qui vivait dans des conditions de vie supérieures, ce qui lui permettait d'avoir une auto ou un téléphone, tandis que c'était plutôt la population pauvre qui votait pour Roosevelt. Ainsi les résultats étaient tout à fait défigurés; ce que d'autres enquêtes du temps ont su éviter avec succès en abordant les gens directement par un autre système d'échantillonnage.

De nouvelles expériences ont démontré cependant que, malgré ces échecs retentissants, sous certaines conditions, le questionnaire impersonnel distribué par la poste a des posibilités encourageantes, étant donné surtout que, sous l'angle administratif, cette procédure a l'avantage d'être très bon-marché. Ainsi on s'en servira avec avantage si l'on veut aborder une population d'un niveau intellectuel plutôt élevé et relativement homogène (étudiants) qui, au moment de l'action, prouve de l'intérêt et de l'information vis à vis des problèmes en question.

Le contraire serait un groupe extrêmement complexe, comme par exemple, l'auditoire d'une station de radio. Une grande station européenne qui voulait se renseigner sur les opinions des auditeurs concernant un cer-

tain programme du soir d'un niveau plutôt élevé, envoya tout simplement un questionnaire à tous les abonnés de la station. Les directeurs furent très agréablement surpris en apprenant des questionnaires renvoyés qu'on aprécait leur programme. Le fait qu'ils n'avaient reçu que 10% de tous les questionnaires distribués les inquiétait peut-être un petit peu, mais ne leur donnait aucun doute sur la validité des résultats obtenus. Maintenant, l'expérience montre que dans un cas pareil il n-y a que les éléments en faveur d'une chose qui renvoient les questionnaires. Cela répond à une attitude normale de l'homme moyen qui très rarement seulement prendra l'initiative rien que pour dire non. Ainsi, en vérité, la station avait reçu la vue tout à fait unilatérale d'une minorité de son public et elle ignorait complètement ce que les grandes masses pensaient vraiment. (Ce fait était surtout produit par le caractère complexe du groupe en question qui ne pouvait être atteint par un questionnaire anonyme envoyé indistinctement à tout le monde sans qu'on eût pu contrôler quelle partie du public avait répondu.

L'homogénéité du groupe abordé est de première importance si l'on tient à la représentativité des résultats. Comme nous ne pouvons pas prévoir qui va répondre à notre questionnaire, il faut que la population soit à peu près homogène si nous tenons à des résultats valables pour l'entier de la population. Pour éviter une déviation grossière des résultats dans une enquête pareille, il faut d'ailleurs entreprendre une enquête complémentaire sur les non-répondants. Ceci est de rigueur, surtout pour l'évaluation des résultats et de leur portée.

Dans d'autres cas on choisira plutôt l'interview personnel. Ceci surtout si notre enquête ambitionne un caractère de représentativité et si la population visée présente une structure plus ou moins complexe. Ce caractère de représentativité n'est garanti qu'à condition d'un échantillonage rigoureux ce qui veut également dire qu'il n'y a qu'un choix de personnes bien délimité qui peut être abordé. Maintenant, nous ne pouvons jamais prévoir qui exactement répondra à un questionnaire impersonnel, la personne à laquelle il s'adresse, un membre de la famille, un ami, un secrétaire etc. Dans un interview personnel, au contraire, nous avons dans une certaine mesure la possibilité de contrôler le choix des répondants.

3° La prochaine décision à prendre se rapporte à la question du caractère interne du questionnaire. Ici une autre alternative s'élève devant nous, à savoir si nous devons employer un questionnaire strictement organisé ou une forme de questionnaire plus élastique que l'on préfère quelquefois appeler «guide de l'interview».

La réponse à cette question dépend de nouveau de plusieurs conditions d'ordre logique ou administratif. Si on ne dispose que d'un personnel peu entrainé et si l'on vise une évaluation rapide (pour une étude du marché, par exemple), on se servira avec avantage d'un questionnaire strictement organisé avec des catégories de réponses «préfixées». Si l'on y tient par une raison ou une autre, on peut y ajouter quelques questions «ouvertes». Mais il faut se tenir présent que l'évaluation des réponses à des questions ouvertes souvent pose de lourds problèmes d'interprétation qui peuvent rendre une étude assez coûteuse. Pour les études du marché on peut dire avec une certaine assurance que le type du questionnaire strictement organisé avec des catégories de réponses préfixées s'impose de soi-même et donnera presque toujours des résultats satisfaisants.

Ajoutons que ce type de questionnaire a été perfectionné considérablement ces dernières années. Nous sommes aujourd'hui loin des alternatives simplistes: «oui», «non», «ne sais pas». Surtout après que l'expérience a démontré que, bien souvent, des attitudes négatives se cachent sous la formule «ne sais pas», on a développé plusieurs systèmes de questions de «choix» (cafeteria question), aussi des «batteries de questions» qui s'efforcent à encercler un certain problème par une série de questions. En laissant plus de choix à l'individu, nous approchons de plus en plus de la possibilité de toucher le secteur entier couvert par un problème quelconque.

Je voudrais attirer votre attention sur le plus grand danger de ces systèmes de choix dont nous venons de parler. Il faut, avant de monter une table de plusieurs alternatives, bien soigneusement discuter avec des personnes très différentes les possiblités qui peuvent se présenter afin d'éviter qu'un élément important soit oublié dans notre liste. Supposons que nous voulions des informations sur les journaux lus par une certaine population. Maintenant nous nommons à nos sujets une série de noms. Pour ne pas produire le sentiment qu'il s'agit ici d'une série absolument complète, nous ajoutons en dernière ligne le mot «autres», en espérant que sortiront ici les noms des autres journaux qui sont lus dans notre population. Permettez-moi maintenant de vous dire que cette espérance est tout à fait illusoire. Bien entendu, d'autres noms peuvent paraître ici, mais il n'y a aucune nécessité pour qu'ils paraissent vraiment. Voilà donc le danger de toutes les batteries de questions incomplètes. Nous risquons de manquer l'essentiel si nous n'envisageons pas toutes les possibilités à la fois.

Mais revenons à notre problème central, à savoir le perfectionnement du questionnaire et les possiblités des batteries de questions.

Nous pouvons aussi combiner ce type de questions avec d'autres qui s'efforcent à mesurer l'intensité avec laquelle un problème est ressenti. Beaucoup d'essais très intéressants ont été faits dans cette direction durant les dernières dix ou quinze années. J'attire votre attention sur l'oeuvre monumentale «The American Soldier» éd tée par le Professeur Samuel Stouffer où vous trouverez la plus grande exposition des différents «scalomètres».

Pour aborder un problème donné d'une manière satisfaisante et promettante, nous devons d'abord nous assurer si l'individu que nous abordons est suffisamment renseigné sur la question que nous voulons discuter avec lui. Ainsi, nous commençons par une «question filtre» qui exclue tous ceux qui n'ont rien à dire. La question suivante exercera un contrôle en retrécissant le cadre afin d'éviter toute équivoque. Maintenant seulement nous pouvons aborder le problème directement. Ce phénomène est appelé l'effet d'entonnoir (en anglais : «funneling»), un terme qui explique sous forme d'image cette technique pour l'encerclement de la véritable situation de l'individu en question.

Ici aussi nous avons la possibilité de mesurer l'intensité d'un sentiment ou d'une opinion, par exemple par des «questions projectives» qui essaient à délimiter quel effort un individu est prêt à faire pour réaliser son idée. Une autre forme de questions souvent utilisée pour l'ouverture d'un interview et assez parente de ces questions projectives, s'efforce à mettre en relief un cadre particulier (frame of reference) dans lequel on veut discuter un problème donné, etc.

Tout cela a contribué considérablement à la perfection du questionnaire strictement organisé. Mais il faut admettre que, malgré tout, ce type de questionnaire souffre d'un vice inhérent qui souvent le rend impraticable. Ceci est surtout le cas quand nous entrons sur un terrain inconnu ou à peu près inconnu.

Il est bien naturel que, dans un cas pareil, il devienne fort difficile de donner des idées précises sur les réactions des individus avant que l'étude soit terminée. Un problème bien éclairci sous multiples points de vue se laisse au contraire facilement exprimer dans une série limitée de questions. Dès que nous approchons de l'inconnu nous risquons de ne pas voir l'essentiel et même de le dissimuler par des questions inadaptées.

Voici aussi une raison pourquoi nous faisons traverser notre questionnaire par plusieurs étapes de présondage. C'est au courant de cette action que nous arrivons à nous rendre compte si nos questions arrivent vraiment à toucher le but qu'elles visent. Je dirais aussi que ceci non seulement permet, mais provoque également une forte activité théorique. On ne peut donc jamais s'éloigner de la théorie si l'on veut arriver à de bons résultats dans la recherche. Dans des cas où nous sommes tout à fait ignorants de la situation qui nous fait face, nous devrons donc complètement renoncer à un questionnaire trop rigide.

C'est ici que cette autre forme du questionnaire s'impose, cette forme plus élastique et moins rigide que nous avons appelée «guide de l'interview». Cette forme de l'interview est bien souvent caractérisée comme «interview qualitatif». Personnellement, je n'aime pas cette terminologie parce qu'elle prête facilement à de fausses interprétations en semblant suggérer que l'interview qualitatif ne peut pas être évalué selon des méthodes quantitatives, ce qui est complètement faux. L'essentiel de ce type de questionnaire est qu'il procède par des questions «ouvertes» qui permettent à l'individu d'expliquer avec plus de détails ses sentiments, ou par une combinaison de questions préfixées et ouvertes.

L'extrême sur cette ligne que nous venons de prendre serait ce que l'on appelle le sondage en profondeur, qui, dans un certain sens, retourne à la conversation libre dont nous avons pris notre départ. Nous pouvons cependant supposer que le chercheur d'aujourd'hui soit un homme averti qui sait fort bien qu'il ne suffit pas d'une conversation intéressante pour recevoir de bonnes informations. Il sait donc qu'il devra rapporter un matériel qui est utilisable pour une évaluation méthodique. C'est alors, et alors seulement, que ce genre l'interview pourra être fort utile, et de multiples oeuvres de sociologie contemporaine prouvent que cette technique peut être appliquée fort soigneusement et nous donne souvent des vues fort surprenantes.

L'application de ce genre d'interview pose cependant des problèmes très graves, malgré ses avantages visibles. D'abord il est inutilisable quand on ne dispose pas d'un personnel bien entrainé. Comme ce genre de sondage est plus ou moins un «sondage en profondeur» il ne peut pas se concentrer sur quelques questions générales; il trouve au contraire son champ d'application dans toute une série (ou batterie) de questions de sondage qui, souvent, doivent être inventées sur place par les interviewers quand ceux-ci, par exemple, se trouvent soudainement devant une réac-

t'on complètement inanttendue. A certains moments un interview peut même retourner à la conversat on libre, ce qui évoque le danger que les différents interviews ne soient plus comparables entre eux.

Le personnel pour ce genre de sondages doit donc être cho'si très soigneusement; il doit en plus disposer d'une connaissance approfondie du problème en question pour être capable de poser des questions de sondage substantielles, finalement il doit savoir différencier très hab'lement et nettement entre des «questions permises» et des questions «défendues». D'autre part, cette procédure nous permêt de trouver des aspects nouveaux et souvent inattendus, comme elle se prête aussi favorablement aux premiers tâtonnements avant la définition préc'se d'un projet de recherche.

4° Après décision prise sur tous les points énumérés, le questionnaire lui-même est construit ou composé. C'est que l'on appelle la «rédaction du questionnaire». Ici, toute une sér'e de nouveaux problèmes se pose, des problèmes qui se rapportent avant tout à la formulation des questions.

Il va de soi qu'il faut éviter des questions suggestives pourvu que l'on ne poursuive pas un but particulier. Bien plus important est une d'sposition détaillée du questionnaire qui nous permet de différencier entre questions primaires et quest ons secondaires. C'est ainsi aussi que nous pouvons prendre une décision quant à la suite des questions. Ceci est très important pour l'interview personnel. Les réponses peuvent changer considérablement d'aspect s' l'on met en tête une certaine question ou si on la fait suivre plus tard. Certaines questions, surtout celles d'ordre affect'f, exercent une influence considérable qui peut imprégner toutes les réponses qui su'vent. Il y a des cas particuliers où cet effet est voulu («halo») et symptomatique; mais dans b'en d'autres cas il faut soigneusement éviter des effets de ce genre parce qu'ils seraient capables de fausser les résultats de notre enquête.

La rédaction du quest'onnaire est accompagnée de sondages perpétuels qui doivent nous assurer si la formule choisie est bien appropriée au but de notre projet.

De multiples essais ont été faits au courant des dernières années qui nous montrent l'importance de la forme verbale d'une question quelconque pour provoquer des réponses souvent fort différentes. Nous ne nous arrêterons pas ici aux simples quest'ons d'tes suggestives. On devrait avoir appris depuis longtemps que des questions pareilles sont rigoureusement

interdites dans le domaine de la recherche sociale. Mais il y a d'autres particularités dans la formulation d'une question qui peuvent incliner leur répondant à une attitude plutôt favorable en vue de la première formule et non favorable en vue d'une autre. Hadley Cantril, dans son livre «Gauging Public Opinion», donne plusieurs exemples fort intéressants de ce problème. La rédaction d'un questionnaire devient donc un problème particulier et de grande importance pour atteindre des réponses qui représentent fidèlement la pensée de la personne interrogée, donc des réponses qui ne soient pas seulement le reflet de notre questionnaire et de certaines tendances inconscientes qui se font sentir à travers la forme que nous donnons à nos questions.

5° Finalement nous devons, en construisant le questionnaire, bien considérer quelle méthode d'évaluation nous allons appliquer une fois les interviews terminés. Pour une étude du marché qui se sert d'un questionnaire strictement organisé avec des catégories de réponses préfixées, nous pouvons introduire un code dans le questionnaire même qui peut être immédiatement transposé en chiffres. Il va de soi que ce genre de questionnaire est inutilisable pour des problèmes complexes. Ainsi, on s'est efforcé de trouver des moyens pour une évaluation quantitative de phénomènes très différenciés. Le principe de ce système d'évaluation consiste à traduire des faits ou des attributs en des séries quantitatives et des variables.

Le dernier point à discuter est le choix des personnes qui devront être abordées. Cette question est en elle-même tellement importante que nous devons lui consacrer une leçon entière.

Quatrième leçon : L'échantillonnage (Sampling)

En discutant les techniques de l'interview, nous avons dû, à plusieurs reprises, reconnaître que le choix des personnes à aborder pose des problèmes particuliers. On pourrait même dire que ce problème du choix est l'un des plus importants pour toute enquête et forme ainsi une partie centrale de la logique de la recherche sociale. Voilà aussi pourquoi nous avons réservé cette dernière leçon entièrement à la discussion de ce problème. Mais je tiens à vous dire, dès le commencement, que ceci est fort peu. Je devrai donc me limiter à une simple introduction au problème en question en passant une grande partie complètement sous silence, entre autre, par exemple, l'aspect mathématique de la question, et en me contentant de quelques remarques seulement pour d'autres aspects. J'insisterai cependant assez longuement sur l'aspect sociologique de la question, ce qui vous permettra plus facilement de localiser cette technique assez récente dans le cadre général de vos connaissances sociologiques.

Si je devais, avant encore d'entrer dans la discussion des détails, vous donner en quelques mots une définition de la fonction de l'échantillonnage dans l'ensemble de la recherche sociale, je dirais à peu près ceci : l'échantillonnage est la technique particulière par laquelle nous assurons un certain degré d'objectivité aux résultats de nos recherches. Objectivité se traduit dans ce cas par le terme de «représentativité». Comme nous ne touchons jamais plus qu'une partie très restreinte de la réalité sociale, nous devons assurer une relation rationnelle, ou à peu près, entre ce que nous touchons par nos moyens de recherche et le tout complexe de la réalité. Cette relation peut être, à certains moments, exprimée par une formule mathématique.

Dans le cas idéal, cette formule peut nous indiquer assez exactement le degré de déviation selon les lois du calcul des probabilités.

Mais dépourvu de cela, nous rencontrons ici aussi un phénomène d'économie, économie des efforts demandés pour atteindre à un certain

encore toujours des possibilités de malentendus. Pensons nous à la population qui se trouve présente dans cette ville à un certain jour donné ou à la population qui habite pendant toute l'année dans cette ville? Les deux populations peuvent être fort différentes du point de vue numérique, Pensez par exemple à une ville d'eau qui pendant la saison héberge une multitude de villégiateurs qui peut monter à deux, trois ou même cinq fois plus que les habitants résidents.

Dans d'autres cas, nous devons bien soigneusement définir notre population, ce qui souvent prête à de grandes difficultés. Je ne vous donnerai qu'un seul exemple qui dernièrement a beaucoup occupé les sociologues. Si nous limitons notre population à la partie de la population gagnant sa vie par un travail quelconque, nous devons nous demander quels groupes d'âge de la population sont ici inclus, du moins en moyenne. Autrefois, les statisticiens avaient la tendance de limiter cet âge de plein travail de 15 à 55 ans Aujourd'hui, étant donné les complications de nos systèmes économiques avancés et les exigences de l'apprentissage, nous savons que le commencement de l'existence économique d'un individu, même chez un simple ouvrier, est repoussé d'au moins quelques années. D'autre part, nous devons compter également que la moyenne des gens travaille bien plus longtemps qu'autrefois, disons en moyenne jusqu'à 70 ans. Ainsi, autrefois, une population des gens gagnant leur vie aurait été définie comme l'ensemble de la population entre 15 et 55 ans, tandis qu'aujourd'hui nous devons définir cette population comme s'étendant de 18 à 70 ans, ce qui représente une différence remarquable. Mais il y a multiples autres difficultés du même genre.

Il faut relever aussi un autre point qui, d'ailleurs, rapproche la recherche en sociologie de la recherche en physique ou chimie. Il peut y avoir des cas où, pour une raison ou une autre, nous soyons incapables de répéter une expérience quelconque indéfiniment D'autre part, une conclusion vraiment rigoureuse demanderait un nombre très élevé de contrôles. C'est pour trouver une issue à cette alternative qu'on se sert de l'échantillonage qui nour permêt, dans une certaine mesure et sous certaines conditions, de conclure à l'intégralité de la série après n'avoir connu qu'une petite partie.

Pour bien comprendre ce que veut dire un échantillon, il faut surtout viser à la relation qui existe entre l'univers et l'échantillon (sampling ratio). Ce n'est donc pas, comme nous venons de le dire, la grandeur respective

de l'univers qui nous intéresse à elle toute seule, mais bien plutôt la f act'on formée par

$$\frac{s}{u}$$

ou «s» s gnifie échantillon (sample) et «u» univers. Ici nous rencontrons plusieurs problèmes importants qui se font sentir surtout dans la pratique de la recherche; ainsi je voudrais m'arrêter un peu plus à ces notions élémentaires.

Nous nous trouvons surtout devant une alternat've fondamentale qu'il faut avoir comprise à fond avant d'entrer dans les détails. D'ailleurs, elle se la sse exprimer assez facilement. Disons seulement que cette fraction ou relation de «s» à «u» a les deux possibilités de croître et de diminuer. Sa valeur maximum est v siblement de «1» quand l'échantillon et l'univers sont dentiques, ou de O quand il n'y a plus aucune relation rationnelle entre les deux grandeurs. Ma ntenant nous pouvons supposer que la chance va en croissant que cette fraction nous permette l'accès à une parfaite représentativité de l'échantillon quand sa valeur limite s'approche de 1. D'autre part, la technique de l'échant llonnage ne fait sentir ses avantages particuliers qu'au moment ou «s» est sensiblement plus petit que l'un vers (u), c. à. d. quand notre fraction va en s'amoindrissant. Le problème essentiel consiste donc à trouver un moyen entre les deux extrêmes.

Bien entendu, nous pouvons trouver une formule mathématique qui nous dit quelle déviat on moyenne nous devons envisager à chaque d minution successive de notre fraction. Mais comme souvent, le problème pratique ne peut être visé exclusivement sous le point de vue mathématique. Il faut, en plus, également tenir compte de nos possibilités financ'ères. Ainsi, il se pourrait peut-être que, pour atteindre une information satisfaisante sur certaines particular tés d'une population totale de 15.000.000, un échantillon de 1.500 interviews nous soit nécessaire. Mais d'autre part, nous ne disposons pas des moyens nécessaires pour atteindre à ce nombre de 1.500 interviews et pour suffire à l'évaluation de ces interv'ews. Ainsi, nous serons forcés à diminuer tant que possible le nombre de nos interviews. Dans le cas idéal auquel nous venons de faire allusion cette relation se présenterait sous la forme suivante :

$$(a) \qquad \frac{s}{u} = \frac{1.500}{15.000.000} = \frac{1}{10.000}$$

Mais les exigences administratives peuvent nous forcer à réduire cette relation de la manière suivante :

$$\text{(b)} \qquad \frac{s}{u} = \frac{150}{15.000.000} = \frac{1}{100.000} \qquad \text{ou encore}$$

$$\text{(c)} \qquad \frac{s}{u} = \frac{750}{15.000.000} = \frac{1}{20.000}$$

La nature même de l'échantillonnage nous amène à ce que le nombre d'unités qui sont choisies pour figurer dans l'échantillon ira en décroissant jusqu'à une certaine mesure. En tous cas, ce nombre est-il toujours bien inférieur à l'univers Nous pouvons donc symboliser ce fait par une série de fractions qui vont en diminuant :

1/2, 1/50, 1/100, 1/500, 1/1000.....

Maintenant, nous venons de dire que ce nombre va en décroissant «jusqu'à une certaine mesure». Cette mesure est dictée par la croissance en sens inverse des déviations possibles. En d'autres mots, la chance va en croissant que l'échantillon présente des déviations sérieuses de l'univers à mesure que cette relation fondamentale

$$\frac{s}{u}$$

va en diminuant. A la fin, notre échantillon n'aurait plus aucune chance à «représenter» l'univers et serait donc pour nous sans valeur pratique aucune. Comme le tout a été entrepris afin d'atteindre une certaine information représentative, nous devons donc nous arrêter à une certaine valeur de la-dite relation qui permette le maximum d'information avec le minimum de dépenses. Voilà la loi qui nous est imposée par la pratique.

D'autre part nous devons arriver à un accord viable entre les exigences administratives et les lois de la théorie des probabilités. Dans ce dernier cas, l'idée centrale se laisse formuler aisément. Il faut que chaque unité de l'univers ait une chance égale à figurer dans l'échantillon. Un échantillon présente donc tous les aspects d'une loterie; d'un univers «y» de petites boules contenues dans un chapeau nous sortons une fraction x, donc nous arrivons à

$$\frac{s^x}{u^y}$$

en donnant chance égale à toute unité d'être choisie pour l'échantillon. Voilà la base du problème mathématique.

Vu sous les aspects de la sociologie, ce procédé est cependant beaucoup plus compliqué qu'il ne le paraît au premier moment. S'il est facile d'assurer une chance égale à toute unité d'être choisie dans l'échantillon tant qu'il s'agit de petites boules ou d'une loterie généralement dite, autant est-il difficile d'assurer cette égalité de choix quand il s'agit de matériel humain. Voilà le problème auquel nous faisions allusion auparavant. En vérité, le plus souvent ces unités ne sont pas indépendantes les unes des autres, comme il a déjà été dit auparavant. Nous ne traiterons, dans ce cours, que de la seconde alternative en laissant complètement de côté l'aspect mathématique de la question.

Il s'agit donc d'assurer avec méthode la chance pour chaque unité d'un univers de paraître dans l'échantillon. En d'autres paroles, s'il s'agit là bien d'une chance égale pour toute unité, nous ne pouvons laisser le choix rien qu'au hasard. Il faut au contraire procéder avec méthode, veut dire se servir d'un hasard «dirigé» si l'on veut atteindre une véritable représentativité. Tant qu'il s'agit d'objets inanimés, le choix est assez simple pourvu que l'on suive les règles de la probabilité. Dès que ceci n'est plus le cas, le problème devient singulièrement difficile à résoudre comme le montreront plusieurs exemples.

La première difficulté consiste dans une bonne définition de l'univers. Nous parlons, par exemple, de «toutes les familles» d'une ville. Qu'est-ce que cela veut dire? Tous les groupes composés de père, mère et enfants? Le foyer domestique, entre-t-il oui ou non dans cette définition? Et à quelle raison? Ici, il faut se rendre compte que le foyer et la famille ne sont pas toujours identiques. Appartiennent à la famille des personnes qui ne sont pas présentes dans le foyer, par exemple des enfants mariés ou étudiant dans dans une autre ville, tandis que dans un foyer sont réunies des personnes qui ne sont pas toujours parentes, par exemple des domestiques, des invités, des sous-locataires, etc. Les statisticiens souvent ne nous donnent des informations rien que sur les individus isolés ou les groupements d'individus isolés ou les groupements d'individus qui forment économie à part sous forme d'un «foyer» domestique, en dehors de la question de leur

état familial. Ici, se fier aux statistiques pour atteindre l'univers «toutes les familles» serait donc grossièrement faux. Souvent, trop souvent même, nous nous heurtons à des difficultés insurmontables pour atteindre le montant numérique précis d'un univers quelconque. Je vous donnerai encore un autre exemple. On devrait s'attendre, en ne suivant que le bon sens, à une distribution des mariages à peu près égale pendant le cours de l'année.

En réfléchissant cependant un petit peu, nous nous rendrons compte très rapidement que cela n'est pas le cas. Bien au contraire, si on voulait représenter la distribution des mariages à travers l'année, celle-là prendrait la forme d'une courbe fort irrégulière. En effet, il y a des saisons préférées et des jours préférés, d'autre part aussi des jours ou des époques interdites par la croyance populaire ou religieuse. Comment donc procéder dans un cas pareil? Il faudra choisir un autre chemin, c'est-à-dire choisir nos unités de telle manière qu'elles se répandent avec régularité à travers tout notre univers. Je vous donnerai tout à l'heure un exemple pour la solution de ce problème.

Mais supposons une fois que nous ayons non seulement trouvé des données précises permettant une définition satisfaisante de notre univers, mais encore le montant numérique exact, voilà immédiatement une seconde difficulté qui s'élève devant nous. Le choix d'un bon échantillon suppose «une chance égale» pour toute unité de l'univers d'être comprise dans l'échantillon. Pour des objets inanimés, disions-nous, cette condition est facilement réalisable, mais nullement pour de la matière humaine. Nous devons, à présent, nous efforcer à éclaircir ce problème très important qui, à lui seul, peut assurer la représentativité d'un échantillon ou le faire échouer. La suite immédiate de la définition de l'univers est la conception d'un «catalogue» de l'univers qui comprendrait toutes les unités. De ce catalogue on choisirait ensuite l'échantillon. Maintenant, l'expérience nous démontre que ceci est bien facilement dit, mais très difficilement réalisé. D'autre part, vous comprendrez sans autres explications que la constitution d'un catalogue pareil est absolument de rigueur, car autrement il deviendrait complètement impossible d'assurer à toute unité une chance égale à être choisie pour l'échantillon. Si, par contre, nous disposions d'un catalogue pareil, nous n'aurions qu'à choisir choisir selon la formule élémentaire

$$\frac{s^x}{u^y}$$

une unité entre «n» unités du catalogue

(d) $$\frac{s^x}{u^y} = Z = \text{«sampling ratio» (S. R.).}$$

Mais voilà exactement la difficulté: un catalogue pareil est pratiquement inexistant pour la plupart des phénomènes sociaux. La plupart des catalogues de ce genre qui existent présentent ou des lacunes sérieuses, ou des déviations importantes, de manière qu'une stratégie souvent fort laborieuse doit être développée qui assurera à notre choix le caractère de la représentativité.

Je vous rappellerai l'exemple du système automobile-téléphone qui a échoué en 1936. Ici, le catalogue dont on s'est servi était nullement représentatif, ce qui mena à l'échec retentissant que l'on sait.

Le but de cette stratégie de l'échantillonnage consiste donc surtout à éviter méthodiquement les déviations (en anglais: bias) causées par l'insuffuisance des données premières, surtout avec regard aux catalogues des unités élémentaires d'un univers quelconque.

Dans certains cas, nous trouvons que ces déviations disparaissent en partie grâce au fait du grand nombre d'unités comprises dans l'échantillon Mais dans d'autres cas, elles ne disparaissent nullement et peuvent nous laisser avec des résultats entièrement erronés.

Un exemple: nous voulons connaître les habitudes pour contracter mariage d'un groupe complexe. Ici nous pourrions procéder de la manière suivante: nous prenons la moyenne des cas de mariages dans un certain mois de l'année sur un ensemble de dix ans, le mais de Février par exemple, en constituant de ce nombre total notre échantillon. Ce procédé, assez plausible à première vue, est néanmoins complètement erroné pour la simple raison qu'il suppose que le mois de Février soit en quelque sorte représentatif pour l'évolution de la fréquence des actes de mariages pendant l'année entière. D'autre part, nous devons admettre que la moyenne des mariages subit de sérieuses variations au cours de l'année, conséquence de certaines croyances qui estiment certaines périodes particulièrement heureuses pour contracter mariage, d'autres périodes de mauvais augure,

souvent à telle mesure qu'il est interdit, ou par la loi religieuse ou par la coutume, de contracter mariage durant ces périodes. Dans ce cas il vaudrait donc mieux concevoir notre un vers de la manière suivante. Au lieu de prendre la moyenne d'un mois choisi au hasard sur une période de dix ans, nous choisissons un douzième de l'ensemble des jours pour cette période comme point de départ de notre échantillon, donc

$$\frac{10 \times 365}{12} \text{ jours} = 304,$$

nombre de jours qui serait choisi selon le pur hasard de la totalité des jours de cette période de dix ans.

En procédant ainsi, nous pourrions rendre visibles ces variations saisonnières dont nous parlions auparavant, même si nous étions très peu renseignés sur ce sujet.

D'autres déviations sérieuses de notre échantillon sont causées par un catalogue incomplet ou un catalogue dans lequel la représentation de certaines catégories de l'univers dépasse (ou n'atteint pas) la moyenne. En prenant son départ d'un livre d'adresses d'une ville quelconque pour construire un univers de sa population, nous pourrions être sûrs, par exemple, que la représentation des commençants dépasse sensiblement la moyenne de leur présence véritable dans la population entière, étant donné que cette catégorie de la population a un intérêt net à être facilement localisable, intérêt qui n'existe pas au même degré pour d'autres groupes. Je vous renvoie de nouveau, comme exemple, au système Auto-Iélé qui a échoué en 1936, parce qu'il ne représentait aucunement toutes les classes de la population.

D'autres déviations encore peuvent se faire sentir, même après que l'univers a été soigneusement défini et l'échantillon bien constitué, au moment où nous commençons à travailler sur notre enquête. Par exemple, nous devons nous rendre compte que certains groupes de la population seront plus facilement rencontrés à domicile à n'importe quelle heure du jour que tel autre groupe. Si nous envoyions nos chercheurs au travail au courant de la matinée, nous pourrions être assurés que les ménagères seraient sur-représentées tandis que les femmes travaillant dans n'importe quel emploi seraient sous-représentées De même, les hommes seraient-ils sous-représentés (par la même raison) ce qui mettrait sérieusement en danger la représentativité de notre échantillon. Il fait donc partie importante de la stratégie de l'échantillonnage de choisir bien soigneusement les

heures du jour auxquelles nous abordons les personnes choisies, de revenir même plusieurs fois (call back) si personne ne se présente à l'adresse indiquée afin d'éviter toute déviation de l'échantillon. Quant aux adresses, nous devons nous rendre compte que certains groupes de la population ont une tendance supérieure à déménager que d'autres, par exemple les célibataires des deux sexes. Ainsi, pour ce groupe nous rencontrerons certaines difficultés de localisation d'où, de nouveau, augmentation des dépenses pour notre enquête. Le même vaut aussi pour les refus de répondre à un interview.

Finalement, nous rencontrons un danger respectable dans notre personnel, ce qui nous impose une instruction bien soigneuse de nos collaborateurs et un contrôle inlassable des rentrées. Encore une fois, nous voyons que le problème principal de la recherche empirique en sociologie consiste surtout dans un contrôle suivi de notre travail, des données avec lesquelles nous opérons, et des techniques que nous employons pour arriver à ces données. Voilà, en quelques mots, les problèmes comme ils se sont posés au cours de mon expérience de chercheur, ce qui, évidemment, ne veut nullement dire que j'aurais voulu vous donner, par ces quelques leçons, une introduction dans la totalité des questions qui peuvent se présenter quand nous parlons de recherche empirique en sociologie.

René König
Université de Cologne